

מערכות

גיליון 411 • שבט התשס"ז • פברואר 2007

אידיאולוגיה הרסנית:
כך סירס סטלין
את הצבא האדום

יחידות מיוחדות בצה"ל בעבר ובהווה:
ניתוח מתחים צבאיים-חברתיים בראי ההיסטוריה
ובעידן העימות המוגבל

על הרציונליות שבמאבק המזוין של האיסלאם הקיצוני
טבעת מסביב לאיראן - אסטרטגיה ביטחונית חדשה במפרץ הפרסי
קלאוזביץ, העם החמוש והלוחמה הזעירה
הייעוץ המשפטי בלחימה
הסתכלות מערכתית על הגנת העורף נגד רקטות וטילים בליסטיים
התמורות במעמדם ובמקצועיותם של משרתי הקבע

63

מערכות

גיליון 411 • שבט התשס"ז • פברואר 2007

כתבות

דבר העורך

עם המבט לעתיד

צה"ל מצוי עתה בעיצומו של מאמץ אינטנסיבי מאוד להפקת לקחים, אך נוכח העובדה שהמציאות משתנה כל הזמן במהירות רבה, אורבת לנו הסכנה שהמאמץ הזה יביא לכך שהוא יהיה מוכן היטב למלחמה שהייתה, אבל לא למלחמה שתהיה. אין זאת אומרת, כמובן, שאין לחקור את מה שהיה, להסיק מכך מסקנות ולתקן את הליקויים שנתגלו, אך זה אומר שיש לעשות גם מעבר לכך: בעיקר לחדש - בתורות לחימה, באמצעי לחימה, בשיטות ארגון וניהול.

אל מלחמת לבנון השנייה יש להתייחס עתה במידה רבה כאל היסטוריה. סביר להניח שהמלחמה הבאה - אם וכאשר תפרוץ - כלל לא תדמה לה. להתכונן אך ורק למה שהיה הוא המתכון הבטוח ביותר להפסיד את המלחמה הבאה.

החוברת הנוכחית כוללת כמה מאמרים שמבטם מופנה אל העתיד. מאמרו הפותח של מפקד המכללות, אלוף גרשון הכהן, מנתח את היעדים ואת דרכי הפעולה של הארגונים האיסלאמיים ששולטים כיום ברשות הפלסטינית ומתווה את הדרך שבה צריכה ישראל ללכת כדי לנצח בעימות איתם. מאמרים אחרים עוסקים במגמות הנוכחיות בעימות בין איראן לארה"ב, במדיניות ההתגוננות שצריכה ישראל לנקוט נוכח הסיכוי שתנוהל נגדה לוחמת טילים הרבה יותר אינטנסיבית מכפי שראינו עד כה ובהצעה לפרומה מרחיקת לכת במבנה של צה"ל.

מאמר נוסף, המוקדש לגישתו של קלאוזביץ ללוחמת הגרילה יכול להיחשב לסקירה היסטורית, אך קריאה קפדנית שלו תגלה שהוא כולל גם לקחים רבי ערך לעתיד.

קריאה מועילה
אפי מלצר

4

על הרציונליות
שבמאבק המזוין של
האיסלאם הקיצוני

אלוף גרשון הכהן | מפקד המכללות
אויבנו מונחים על-ידי חזון-על, אבל הם פועלים להגשימו בזהירות רבה, מתוך התחשבות מתמדת במציאות. אז מדוע אנחנו מתעקשים לטעון כל הזמן שהם פועלים באופן? לא רציונלי

10

טבעת מסביב לאיראן

סגן א' | קצין מודיעין
בחודשים האחרונים מגבש הממשל האמריקני אסטרטגיה ביטחונית חדשה מול מדינות המפרץ הפרסי כדי "להכיל" את המשטר האיראני ולהגן על האינטרסים האמריקניים במרחב בתרחשי הסלמה מול טהראן. בין היתר כוללת האסטרטגיה הספקת מערכות אמל"ח מתקדמות למדינות המפרץ, ובמיוחד מערכות הגנה מפני טילים

14

יחידות מיוחדות בצה"ל
בעבר ובהווה: ניתוח
מתחים צבאיים-חברתיים
בראי ההיסטוריה ובעידן
העימות המוגבל

רס"ן תמר ברש
יועצת ארגונית של שייטת 13

רס"ן יותם אמיתי
יועץ ארגוני של פיקוד המרכז

הפעלתן של היחידות המיוחדות בצה"ל כרוכה במתחים רבים. כמה מהם נובעים מהמבנה הייחודי של אותן היחידות ומהתרבות הנרקמת בהן, המבחינה אותן מיחידות הצבא "הרגילות". מתחים אחרים הם תולדה של פער בין הציפיות שתולים באותן היחידות המיוחדות לבין המגבלות שיוצרת להן המציאות. המאמר מנתח ארבעה מהמתחים האלה ובוחן כיצד השפיע עליהם העימות המוגבל

14

מערכות • בית ההוצאה לאור של צה"ל • נוסד 1939

ISSN 0464-2147
המחיר: 21 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מנוי לשנה:
חיילים ועובדי מערכת הביטחון: 50 ש"ח
אזרחים: 60 ש"ח

כתובת למכתבים: ת.ד. 02432 צה"ל
טל' 03-5694344/5, פקס 03-5694343

מחלקת מנויים:

משרד הביטחון - ההוצאה לאור, דרך יעקב דורי
ת.ד. 619 קריית-אונו, מיקוד: 55108
טלפונים: 03-7380739/7, פקס: 03-7380645

הודפס בדפוס "גרפוליט"
באמצעות ההוצאה לאור של משרד הביטחון.

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

העורך: אפי מלצר
עורך המשנה: יואב תדמור

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר
איורים: בוריס דיקרמן

תמונות: מערכות, במחנה ודובר צה"ל
צוות המערכת: אביטל רגב-שושני

הדעות והתפיסות המובאות במאמרים
מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

23 <

קלאוזביץ, העם החמוש והלוחמה הזעירה

סא"ל דייויד סולומון | מפקד גדוד "המחץ" של ההנדסה הקרבית הגותו של קלאוזביץ בנוגע למלחמת גרילה היא רלוונטית ברובה הגדול גם היום, אף שהיא נכתבה לפני כ-200 שנה, ואף שהיא מבוססת בעיקר על דוגמה אחת: מלחמת ספרד-צרפת (1808-1814), שעליה הוא למד מכלי שני

30 <

אידיאולוגיה הרסנית: כך סירס סטלין את הצבא האדום

רס"ן ר' | קצין מודיעין מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם. ההתערבות האידיאולוגית הבוטה הזאת הייתה הרת אסון לצבא האדום

36 <

הייעוץ המשפטי בלחימה

סא"ל נעם נוימן | רע"ן ביטחון וקש"ח במחלקת דין בין-לאומי - מפקדת פרקליטות צבאית ראשית בקרב חלק מהמפקדים בצה"ל קיים עדיין חשש מפני מעורבות היועץ המשפטי בתהליכי קבלת ההחלטות בעת לחימה - חשש הנובע ברובו מההערכה שהייעוץ המשפטי שיינתן יגביל את הכוחות ויסכל פעולות נחוצות, ויסודו בתפיסה מוטעית של תפקיד היועץ המשפטי. המאמר שלהלן מנסה לשרש את התפיסה השגויה הזאת ולהבהיר מדוע זהו האינטרס של המפקד לקבל ייעוץ משפטי אף בעת לחימה

42 <

המקל שהוחזק בשני קצותיו

סרן ש' | קצין מודיעין השיקולים שהובילו את הנהגת החמאס להצהיר במהלך שנות ה-90 על ההפרדה בין הזרוע הפוליטית לזרוע הצבאית

48 <

התמורות במעמדם ובמקצועיות של משרתי הקבע

סא"ל רונן הירש | רע"ן תאגידים ושוק ההון בפרקליטות הצבאית התמורות הארגוניות המשמעותיות שחלו בצה"ל בשנים האחרונות יוצרות בקיעים ברכיב הטוטליות של המקצוע הצבאי. הטוטליות היא נשמת אפו של המקצוע הצבאי, ולכן התרחבותם של הבקיעים האלה מאיימת על שרידותו של המקצוע הזה ועל עתידו ועל אופיו של שירות הקבע. קריסתה של המקצועיות הצבאית המוחלטת והבלתי מתפשרת תוביל לשינוי פניו של צה"ל בכלל ושל צבא הקבע בפרט תוך הצבת סימן שאלה טורד מנוחה על מבנהו העדכני של צה"ל ועל יכולתו למלא את משימותיו

36

54 <

שריונאי עם הפנים לעבר

סא"ל (מיל') עפר דרורי | מנהל אגף פיתוח תוכנה ביחידת מחשב גדולה קצין השריון רומן גופמן טוען שניתן להסתפק במרכבה סימן 3, ואין טעם בהשקעות הרבות הכרוכות במעבר לדגם המרכבה מספר 4. אולם אילו היו מאמצים את ההיגיון הזה, היה השריון של צה"ל מורכב עד היום מטנקי ה-AMX המיושנים

56 <

זה הזמן לרפורמות

שחר משה | עובד משרד הביטחון קיומם של הפיקודים המרחביים - צפון, מרכז ודרום - הוא אנכרוניסטי ומיותר. הטכנולוגיה הנוכחית מאפשרת לנהל את הצבא ביעילות רבה יותר מהפיקוד העליון בלי שום גורם מתווך. זו רק הצעה אחת מתוך סדרה של הצעות לשינוי דרסטי של פני צה"ל שמעלה המאמר הזה

60 <

מילואימניקים מול אש

סא"ל בעז זלמנוביץ | רע"ן כשיריות במקצ"ר הספר "חומת מגן שלי" הוא מועט המחזיק את המרובה. זהו סיפור מרתק על לחימה, על אנשים מול האש, על מנהיגות, על אובדן חברים ועל התמודדות. בגלל האופן שבו הוא מטפל בנושאים הכבדים האלה זהו ספר חובה לדרג המסתער בכלל ולאנשי החי"ר בפרט

64 <

הסתכלות מערכתית על הגנת העורף מפני רקטות וטילים בליסטיים

ד"ר זאב בונן | לשעבר מנכ"ל רפא"ל. כיום יועץ לרפא"ל ומרצה בטכניון בכל מלחמה בעתיד תהיה ישראל חשופה לתקיפות בליסטיות מסיביות. על רצועת החזית אין שום אפשרות להגן באופן אקטיבי. אם לא ניתן להרחיק את האויב במהירות מאזורי השיגור, מוכרחים לפנות את האזרחים מהחזית. לעומת זאת על עורף המדינה צריך ואפשר להגן

על הרציונליות שבמאבק המזוין של האיסלאם הלוחמני

אויבינו מונחים על-ידי חזון-על, אבל הם פועלים להגשימו בזהירות רבה, מתוך התחשבות מתמדת במציאות. אז מדוע אנחנו מתעקשים לטעון כל הזמן שהם פועלים באופן לא רציונלי?

אלוף גרשון הכהן
מפקד המכללות

האם אויבנו רציונלים? האם הם מונהגים על-ידי מידה ראויה של חשיבה רציונלית?

שאלות אלה, שהתעוררו לנוכח הגיון טרור המתאבדים, עולות ביתר עניין לגבי המגמות החדשות המתהוות ובכללן: התחזקות תנועת החמאס, דבקות של תנועת חיזבאללה ברעיון ההתנגדות והתפתחות איום הגרעין האיראני. לעיתים מציעים לנו לקבל או לבחון את ההנחה שתופעות אלה כרוכות במהותן באורח חשיבה דתי-מישיח ומציעים לנו לראותן כבלתי רציונליות מיסודן.

בדבריי הבאים אסביר כי ההפך הוא הנכון, ואראה כיצד במסגרת התייחסות מתאימה תופעות אלה הן רציונליות לחלוטין.

הרציונליות, כמו רעיון הגרוויטציה בעבור המכניקה של ניוטון, עומדת במרכזן של תיאוריות וחקירות רבות המתמקדות בהבנת תופעות בהתנהגות האדם והחברה האנושית.

באנציקלופדיה העברית נכתב: "רציונליות היא מושג בפילוסופיה, בתורת קבלת החלטות ובמדעי החברה. אומרים שמעשה הוא רציונלי אם הוא המעשה הנכון או המעשה שיש לעשותו בנסיבות נתונות. אומרים שסברה, (דעה, אמונה) היא רציונלית אם היא נכונה או עדיפה על מתחרותיה. אבל מאחר שהתאמת המעשה לנסיבות וכיו"ב החזקת סברה נכונה, יכולות להיות תוצאה של מקרה מוצלח... אין הגדרה הנכונה של הרציונליות מצטמצמת להתאמה לנסיבות או לנכונות והיא חייבת להתייחס לנימוקים. לפיכך מקובל לומר שמעשה הוא רציונלי אם יש טעמים או נימוקים טובים ומספיקים לעשותו ועל סברה שהיא רציונלית אם יש נימוקים טובים ומספיקים להחזיק בה".

הגדרה זו מצביעה על כך שמבחן התוצאה לבדו אינו קובע את מידת הרציונליות של מעשה. חשובים גם השיקולים, הנימוקים ובעיקר התכלית. לתכלית הפעולה חשיבות מרכזית והכרחית ביכולת לשפוט את הרציונליות של הפעולה. לא הפעולה כשלעצמה יכולה להיחשב רציונלית או בלתי רציונלית, אלא מבחן התאימות לתכלית בחיבור הלוגי שבין תכלית לבין הנימוקים לפעולה ולתוצאותיה. בגידול כותנה בנגב, לדוגמה, המעשה אינו יכול להיבחן כרציונלי אלא בבחינת התכלית שלשמה הוא נעשה. אם התכלית היא רווח כלכלי, ייתכן כי לאור עלויות גבוהות -מים ועבודה - ולאור תחרות קשה עם כותנה זולה מסיני, יתברר שיהיה זה אי-רציונלי להמשיך לגדל כותנה בנגב. אולם אם התכלית היא אחרת - כגון תכלית לממש ציווי דתי או ציווי המוכתב בצוואת אב - גם אם נצביע על חוסר רווח מובהק אין בכך כדי להציג את הפעולה, אם היא

הפנטגון לאחר הפגיעה ב-11 בספטמבר | "עולמנו הולך ונכנע במהירות לגברים ולנשים המוכנים לסכן את עתיד המין האנושי לטובת אמונות שלא היו צריכות לשרוד רמת השכלה של בית ספר יסודי"

נמשכת למרות הכול, כפעולה אי-רציונלית. מי שיתעקש שהמעשה בכל דרך אינו רציונלי מונחת בדבריו התפיסה - במפורש או במובלע - כי רק תכלית כלכלית ראויה להיחשב לתכלית רציונלית. אלא שטענה זו אינה מדברת עוד על אודות הקשר הלוגי שבין פעולה לתכלית אלא על אודות התכלית הראויה למעשי בני אדם. זה דיון לגיטימי, אך מסוג אחר. אין דיון על אודות הרציונליות של פעולה אלא על אודות הרציונליות של החזקה בדעה, באמונה ובתפיסה ערכית מסוימת.

מבחן התוצאה לבדו אינו קובע את מידת הרציונליות של מעשה. חשובים גם השיקולים, הנימוקים ובעיקר התכלית

קיימות אפוא שתי שאלות:

1. מהי מידת הרציונליות של פעולה כשהיא נבחנת בהקשר של מידת הסיכוי שיש לה להשיג את התכלית שאליה היא מכוונת?
2. מהי מידת נכונותה ותאימותה של התכלית כרעיון או כאמונה שראוי לאדם רציונלי לדבוק בה?

השאלה הראשונה היא פרקטית על אודות התאמת אמצעים למטרה, השנייה אידיאולוגית ותיאולוגית, על אודות הרעיון הנכון לאדם רציונלי.

רוב הדיונים על אודות תופעת הפונדמנטליזם הטרוריסטי עוסקים דווקא בשאלה השנייה ולא בשאלה הראשונה.

לדוגמה, הספר *The End Of Faith*, שתורגם לעברית בכותרת "מהומת אלוהים: דת, טרור ועתיד התבונה". הספר מציג תזה ברורה בנושא אי-הרציונליות הכרוכה ברעיונות דתיים. על כריכת הספר מופיע ציטוט מדברי פרופ' אלן דרשוביץ: "קריאת חובה לכל אדם רציונלי". בספר זה נאמר בין היתר: "עולמנו הולך ונכנע במהירות לגברים ולנשים המוכנים לסכן את עתיד המין האנושי לטובת אמונות שלא היו צריכות לשרוד רמת השכלה של בית ספר יסודי..." (עמ' 22)

זוהי צורת דיבור החורצת משפט על עצם אמונת הטרוריסט, לא על מידת הקוהרנטיות שבין אמונתו לבין מעשיו.

אטען להלן כי מבין שתי השאלות - דווקא השאלה הראשונה חשובה יותר למאבק בתופעות של טרור ושל ג'יהאד. השאלה הראשונה עוסקת בשאלה כיצד מתנהל החיבור שבין מעשים לבין אמונה - וזו שאלה הנושאת אופי מעשי, וככזה דיון זה פתוח לבירור ענייני.

השאלה השנייה, בשל עיסוקה בדיון אידיאולוגי-תיאולוגי על אודות אמונות ודעות היא למעשה דיון שקשה להשיג בו הכרעה, בעיקר בין אנשים המחזיקים באמונות שונות ומנוגדות.

סוגיית תבונת המעשה היא השאלה המרכזית ולא דווקא תבונת האמונה, והיא סוגיה מרכזית לא רק לגבי היריב שאותו אנו מנסים להבין דרך השאלה עד כמה הוא רציונלי, אלא בעיקר לגבי התוויית דרכי פעולתנו במאבקנו כנגדו.

יש להודות כי בין הרעיונות העומדים ביסודן של השאלות הללו אין קו מבחין חד וברור והן מקיימות ביניהן זיקה משמעותית. בכל זאת לגבי השאלות עצמן, באשר הן שונות זו מזו, הן גם מובילות לדיון בעל אופי שונה.

קיצורו של דבר, אני מציע להתמקד בשאלה: כיצד חושב ופועל כנגדנו יריב בעל אמונה בניסיונו לחבר באופן רציונלי בין מעשיו לבין אמונתו?

לידת משה בציפייה לישועה: האם הייתה זו פעולה רציונלית?

ליהדות ולאסלאם תפיסות דומות באשר לחובה לצפות לישועה. הציפייה לישועה מדריכה את האדם המאמין במעשי היום-יום. דוגמאות בעניין זה שאציג להלן אשר מתייחסות למסורת היהודית

עם התנהלות רציונלית. נכון להדגיש כי קיימת אפשרות להכיל השקפת עולם מודרנית חילונית עם ציפייה לגאולה, כזו לדוגמה הייתה המהפכה המרקסיסטית בציפייתה לגאולת החברה האנושית. אולם במחצית השנייה של המאה ה-20, עם דעיכת המרקסיזם ודעיכתם של סיפורי-על, התקבלה במערב ההשקפה כי התמסרות ושקיקה למשאת נפש שאינה בת מימוש בחיי אדם היא פסולה: היא עלולה, להשקפתם, להביא לצורת קיום הרת אסון וככזו היא בלתי רציונלית.

אולם מי שמכיר אנשים מאמינים גם ביהדות וגם באיסלאם יודע כי גם בעיניים דתיות הנאמנות לחזון משיחי, ההתמסרות למשאת נפש באופן שאינו מרוסן על-ידי ראייה מציאותית ומפוכחת, לא זו בלבד שאינה מומלצת אלא אף מזהירים מפניה מאוד. כאן מתהווה רעיון היסוד של דרך ההתנגדות החרוטה היום על דגלם של חיזבאללה וחמאס: מצד אחד, תודעת המציאות מרסנת את מימוש החזון במסגרת אילוצי ההווה, ומצד שני, שמירת להבת ההתנגדות היא הביטוי לממשות הציווי המשיחי בהבאתו לידי חובת המעשה. שיווי המשקל בין שני אלה, כפי שיפורט להלן, הוא הניתב למשיחיות המעשית.

משיחיות רציונלית - קווים לדמותה

אדם מאמין בעל חזון משיחי, יהודי כמוסלמי, חי את חייו מתוך מתח מובנה המתקיים בעבורו יום-יום בין שני מצפנים:

המצפן האחד מורה על חזון, על רעיון נשגב המכוון אל הנצח.

המצפן השני מורה על תנאי המציאות, על מה שניתן לממש לפי שעה, בטווח הזמן הנראה לעין.

מצפן החזון, רחוק ככל שיהיה בטווח הזמן למימוש, מחייב את האדם המאמין במעשים של יום-יום.

מצפן המציאות העכשווית מרסן את המעשה החזוני באופן שיבטיח מפני התרסקות.

מצפן המציאות העכשווית ככלי מרסן מיוסד באמונת המוסלמי על ערך הסבלנות - ("צבר" בערבית).³ בנאומיו האחרונים של חאלד משעל הודגש חזון והדגש ערך זה. המאמין מייחל לישועה ולעיתים, לנוכח אילוצי המציאות, הוא נעזר בהמתנה הדורשת סבלנות. היכולת להמתין היא לעיתים המפתח לישועה. החובה לעשות מעשה כרוכה אף היא בציפייה לישועה, כמו בלידת משה, שאלמלא היה נולד לא היה נושע.

המשיחיות המעשית והרציונלית היא אפוא הבניה יום-יומית של שיווי המשקל בין שני המצפנים: בין השאיפה המכוונת אל הנצח לבין היכולת המעוגנת

אוסאמה בן לאדן מנהיג אלקאעידה | כיצד חושב ופועל נגדנו יריב בעל אמונה בניסיונו לחבר באופן רציונלי בין מעשיו לבין אמונתו?

"אכן רק הפנטסטי מפעים את בני האדם, ומי שאינו יודע לרתום את הפנטזיה לצרכיו, אפשר שיהיה אדם הגון ביותר ומיושב בדעתו ואף בעל צדקה ביד רחבה, אך את בני האדם הוא לא ינהיג" (הרצל)

בסדר" הישראלי, רואים בכך נטייה מסוכנת אחר הפנטזיה, וכך גם טען יהושפט הרכבי כנגד בר כוכבא בספרו "חזון לא פנטזיה".

בכל זאת על חיוניותה של הפנטזיה בהנעת בני אדם כתב הרצל:

"אכן רק הפנטסטי מפעים את בני האדם, ומי שאינו יודע לרתום את הפנטזיה לצרכיו, אפשר שיהיה אדם הגון ביותר ומיושב בדעתו ואף בעל צדקה ביד רחבה, אך את בני האדם הוא לא ינהיג".² השאלה המציקה כאן היא כיצד נבטיח את עצמנו מפני מנהיג המשוועד שעבוד יתר לפנטזיה במנותק מקרקע המציאות. זו כמובן שאלה מהותית, ועל כך נבאר להלן בהצגת דרך ההתנגדות האיסלאמית כדרך ביניים.

דרך ההתנגדות (אלמקאומה) - פרקטיקה של ציפייה לישועה: התמסרות רציונלית לחזון משיחי

בעיניים מערביות מודרניות התנהלות משיחית בציפייה לגאולה נראית על-פי רוב לא מתיישבת

משקפות כמשל מכונן גם את התנהגות המאמין המוסלמי.

אחר גזירת פרעה על ילדי ישראל "כל הבן היילוד היאורה תשליכוהו" מסופר שם (שמות ב', א') "ויילך איש מבית לוי וייקח את בת לוי". מפרש רש"י שלאחר גזירת פרעה פרש עמרם מאשתו על מנת להימנע מהולדת ילד שסופו מושלך ליאור. באה בתו מרים ואמרה לו: "גזרתך קשה משל פרעה. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה [כשפרשת מאשתך] גזרת גם על הנקבות". שמע לה, חזר ולקח את אשתו ונולד משה.

לפנינו דיון על התנהגות רציונלית.

אל מול הימנעותו המנומקת של עמרם מלהוליד ילד בעידן גזירת פרעה מציגה מרים רציונל אחר: ניהול סיכונים מחושב היטב - 50% שתיוולד בת, והיא חסינת סיכון.

50% "סיכון" שיוולד בן, וגם אז ייתכן שניתן יהיה לחמוק מן הגזירה, לא בהכרח יושלך הילד ליאור. יתרה מכך, אם לא מאפשרים לילד להיוולד, כיצד ייווצרו תנאים לגילוי ההצלה והישועה? כפי שאכן קרה, ומשה ניצל על-ידי בת פרעה.

זו בדיוק השאלה: לאילו סיכונים מותר לאדם רציונלי להיכנס בקבלת החלטות? האם על אדם רציונלי להימנע מלהיכנס למציאות של נטילת סיכונים? בוודאי שלא, שהרי החלטות רבות מתקבלות בתנאי אירודאות ובתנאי סיכון.

כל מיליונר יודע לספר כיצד זכה בעושרו מתוך מוכנות לשאת בהחלטות שיש בהן תעוזה ונטילת סיכון.

השיקולים המדריכים הורים בהחלטה להביא ילד לעולם מדגימים היטב דינמיקה זו של החלטה בתנאי אירודאות: לא זו בלבד שלא תמיד ברורה היכולת הכלכלית העתידית של המשפחה, אלא גם מטרידה השאלה לאיזה עתיד ולאיזה גורל מייעדים את היילוד. לידת משה מהווה בעניין זה דפוס מכונן בקבלת החלטה, שהרי אלמלא היה נולד, לא היה מתאפשר סיפור הצלתו.¹

היכולת לברר האם דפוס החלטה מעין זה מתאים לדפוס דגם של רציונליות תלויה כנראה לא רק בחישובי הסיכון - עלות מול תועלת - אלא גם במכלול רחב של אמונות. בין היתר תלוי הדבר בעוצמת ערך התכלית. ככל שהתכלית נעלה יותר, כך גדל הרצון לפעול בכיוון רצוי למרות הסיכון הכרוך בכך.

אמרו חז"ל: "אין סומכין על הנס", ואכן לא סומכים עליו בקבלת החלטה. אבל גם בלי לסמוך על הנס וגם כאשר פועלים במיטב שיקול הדעת, בכל זאת בתנאי אירודאות מצפים לישועה, כלומר מאמינים שנפעל, נשתדל ככל יכולתנו, והעניינים איכשהו יסתדרו. יש המגנים ציפייה לישועה כפי שמבקרים את ה"יהיה

במציאות הנוכחית בטווח הזמן הנראה לעין.
הביטוי למתח ולזיקה בין שני המצפנים:

מצד אחד - החזון מציג כיוון גם אם מימושו רחוק.
הוא מחייב את המאמץ יום-יום בצעד מעשי.

מצד שני - המציאות בהווייתה המעשית מציבה גבולות וריסון המחייבים בחינה מפוכחת של גבולות היכולת המעשית.

ראוי להתבונן באברהם כבדוגמה להתנהלות יום-יומית באיזון בין מצפנים. הוא חי לאור ההבטחה "לזרעך אתן את הארץ הזו", הוא הבין היטב ש"הכנעני אז בארץ", הבין את המרחק הפעור בינו לבין מימוש ההבטחה, הבין שבדורו לא יזכה למימושה. בכל זאת הוא לא היה פטור מן החובה המעשית לפעול באופן שיסמן את המגמה לרשת את הארץ. הוא חי כך את חייו בין ההבטחה העלולה להתממש רק בנצח לבין חייו היום-יומיים. חייו

רבים לפניו חי, למעשה, עם מצפן חזון כבוי. זה מצפן היוצר, למרות הכול, ציפייה ממשית לגאולה אך לא מעמיד את החובה לרתום ציפייה זו לביטוי לאומי

ציבורי מעשי בעל משמעות בעשיית יום-יום.
נסראללה, בניגוד ליהודי מברוקלין, מצביע על דרך שקיימת בה חובת יום-יום לחזון. זוהי דרך ההתנגדות: מצד אחד, בנאמנות לרעיון הג'יהאד, מחויב נסראללה למאמץ ולשקיקה לחורבן מדינת ישראל, אך מצד שני הוא מחויב לפעול בעיניים פקוחות ובצעדים מדודים היטב בתוך גבולות המציאות. נסראללה מגלה בכך עד כמה דווקא האדם המשיחי מחויב שבעתיים להבנת המציאות ומגבלותיה.

הוא פועל כך בין שני רעיונות, בין הרעיון המרסן לבין הרעיון הקשוב לחזון:

• בין הרעיון המרסן - הבוחן תנאי הבשלה

• לבין הרעיון הקשוב לחזון במיקוד לחיפוש אינדיקציות להבשלת ההזדמנות, בחרדה לאובדן העיתוי למימוש הזדמנות כפי שרעיון זה מבוטא במילים: "כי הנה הסתיו עבר, הגשם חלף הלך לו, הניצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיעה, וקול התור נשמע בארצנו". (שיר השירים, ב' 11-12)

לאור מתח מסוג זה, לדוגמה, עולים תלמידי הגאון מווילנה לארץ. הגאון מזהה את ההזדמנות הטמונה בתהליכי שינוי המתחוללים באירופה (תהליכים המגיעים לשיאם ב"אביב העמים", 1848), מזהה את ההזדמנות כ"קול התור" ומצווה על תלמידיו לעלות לארץ ישראל, כלומר, "הניצנים נראו בארץ" - התנאים לגאולה הולכים ומבשילים, שיווי המשקל בין שני המצפנים משתנה והולך.

לאור תיאור זה על התנהלות אדם מאמץ בין שני המצפנים ניתן לסכם לגבי המאמץ המוסלמי את הדברים הבאים:

בעת הזו האומה הערבית לשבטיה, עדותיה ומדינותיה מצויה בספסלי היציע בוחנת בשקיקה האם מתממשת לגביהם "עת הזמיר", האם "קול התור נשמע בארצנו", האם נפתח בעבורם עידן של הזדמנויות חדשות, או שמא הסבלנות (ה"צבר") והריסון עדיין מחייבים, ואל להם לצעוד צעד אחד רחוק מדי.

לתחושה זו של עידן חדש - "עת הזמיר" - נתן חאלד משעל ביטוי ברעיון (לעיתון צות אלאקצה ב-6.11.06), וכך אמר: "היישות הציונית נתונה במשבר עמוק שהיישות לא ידעה כמותו... היום בישראל שולטים אנשים זניחים, מנהיגים חלשים ושבירים שאינם יכולים לתת לעמם ביטחון ושלווה. נפשם מובסת, ונבצר מהם להפחית עוז רוח בכפופים להם".

סיכום עד כאן

• דרך ההתנגדות היא אורח חיים, היא נר לרגלי המאמץ בכל עת ובכל מצב.
• הציווי לדרך ההתנגדות מחייב מימוש בכל יום ובכל רגע ורגע.
• צורת המימוש תיקבע תמיד בהתאם להבנת המגבלות. המינון היום-יומי ושיווי המשקל במימוש דרך ההתנגדות הם חוכמת תבונת המעשה המשיחי וככזו היא פעולה הכפופה לחלוטין למבחן הרציונליות.

לאור הבנה זו בהשלכותיה על דרך התמודדותנו באויב מטרטנו צריכה להיות לדחוף את אויבנו המאמינים דוגמת חיזבאללה וחמאס לקיום יום-יומי של ציפייה לישועה בסבלנות, באופן הדומה בביטוי הקיצוני לאורח חייו של היהודי מברוקלין. לגרום להם לקיים מרחק מהותי בין שני המצפנים.

נסראללה מצביע על דרך שקיימת בה חובת יום-יום לחזון. זוהי דרך ההתנגדות: מצד אחד, בנאמנות לרעיון הג'יהאד, מחויב נסראללה למאמץ ולשקיקה לחורבן מדינת ישראל, אך מצד שני הוא מחויב לפעול בעיניים פקוחות ובצעדים מדודים בתוך גבולות המציאות

למימוש החזון, מחויב לרעיון המוצג במסורת היהודית במטפורת: "השבועתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באיילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים, ג' 5) זו החובה שלא לפעול בטרם בשלו התנאים והידיעה שכמו באהבה - אין דרך להבשיל באופן מכני את האהבה "עד שתחפץ".

אלה נעו בין החזון לבין הוויית המציאות המעשית. חובתו המעשית באה לביטוי כמעשה של יום-יום בציות לציווי "קום והתהלך בארץ". הוא קיים כך תנועה אשר בהתהוותה יצרה מגמה לקראת מימוש החזון אי שם בעתיד - ב"מעשה אבות סימן לבנים".

על חובתו זו של אדם למלא את ייעודו גם כלפי מימושו של חזון רחוק אומרים חז"ל בפרקי אבות: "לא עליך המלאכה לגמור, ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה".

זאת תמצית רעיון דרך ההתנגדות האיסלאמית בהתוויית אורח החיים של האדם המייחל לגאולה. מצד אחד, הוא יודע כי הוא לבדו אינו מספיק להשלמת המעשה הגדול הנדרש, מצד שני הוא מחויב במעשה גם אם אינו אלא צעד אחד קטן.

הדוגמה השלילית לרעיון זה היא היהודי מברוקלין האומר בכוונה ובאמונה בסיום ליל הסדר "לשנה הבאה בירושלים הבנויה", ובכל זאת ללא נקיפת מצפון נשאר בברוקלין. כך, ללא חובה למעשה של ממש, הוא ממשיך קיום יהודי בגולה, וכמו דורות

תומכים משולהבים של חמאס בחברון | אל לנו לצפות כי נצליח לשנות את חזוןם ואת אמונתם. חלומות גדולים אינם ננטשים, הם לכל היותר רק נדחים

2. דרך "החיים הטובים" כאן ועכשיו:

התנהלות על-פי מצפן המציאות לבדו כחיים ללא חזון ארוך טווח. ניווט על-פי מצפן אחד כפי שהמציאות נראית לפי שעה. זה גילום של הרעיון: "חיים רק פעם אחת, צריך למצות את החיים". מצב זה מתואר בספרו של הפילוסוף הצרפתי ז'אן פרנסואה ליוטאר - המצב הפוסט-מודרני: "אבד האמון בסיפור הגדול, ולא משנה באיזה אופן מאחדים אותו... אפשר לראות בכך גם תוצאה מפריסתו המחודשת של הקפיטליזם הליברלי המפותח... תנופה שהעלתה על נס את ההנאה האינדיווידואלית

1. דרך החזון המוחלט: התנהלות על פי מצפן

החזון בלבד תוך התעלמות מודעת ממצפן המציאות. אחד הביטויים רבי העוצמה להתנהלות זו היא גרמניה הנאצית - בעיקר בשנותיה האחרונות בדבקותה העיקשת במיתוס הנאצי על פי הרעיון: "מה שהופך את המיתוס לאמיתי הוא דבקותו של החולם בחלומו. מיתוס אינו אמיתי כל עוד לא הידק את אחיזתו באדם כולו. נדרשת אמונה מוחלטת ודבקות מיידית ללא סייג בדימוי הנחלס"⁴. במילים פשוטות: זה מה שנקרא "לחיות בסרט".

אל לנו לצפות כי נצליח לשנות את חזונם ואת אמונתם. חלומות גדולים אינם ננטשים, הם לכל היותר רק נדחים.

בכל זאת נוכל אולי לגרום להם לדחות בסבלנות את מה שבשקיקת ליבם לעשות על-פי מצפן החזון, לדחות לשעת כושר שאולי תתגלה להם בעתיד, אך לפי שעה תידחה מפני חובתם לתנאי המציאות. תפקידנו במלחמה מתמשכת זו הוא להביא לידי התהוות התודעה ששעת הכושר למימוש חזונם - גם אם לרגע הבלילה - אינה אלא אשליה. אכן, מרגע פריצת המלחמה בלבנון בקיץ האחרון ניתן היה לחוש בחרדה שניבטה במידה מסוימת גם בפניו של נסראללה, שמא צעד צעד אחד רחוק מדי אל עבר חזונו. לרגע היה ניתן להבחין בטלטלה המתרחשת עקב אובדן שיווי המשקל בין שני המצפנים. אולם עם הסדרת מגמות הפסקת האש הסתמן שיווי משקל חדש המתהווה בעבורם בין שני המצפנים.

כתופעה רוחנית דינמית דרך ההתנגדות לובשת צורה ופושטת צורה ומתאימה עצמה בכל רגע ורגע להוויית המציאות. זוהי יכולתו המורכבת של המאמין המוסלמי למטמורפוזת מהירה המשמרת רלוונטיות

דרך ההתנגדות במטמורפוזת להפסקת אש ולמאמץ שיקום

כתופעה רוחנית דינמית דרך ההתנגדות לובשת צורה ופושטת צורה ומתאימה עצמה בכל רגע ורגע להוויית המציאות. זוהי יכולתו המורכבת של המאמין המוסלמי למטמורפוזת מהירה המשמרת רלוונטיות. לדוגמה:

עם החלטת מועצת הביטחון להפסקת אש נפתחה מערכה חדשה, וכוותרתה - כפי שעלה בדברי נסראללה: "ג'יהאד הבינוי והשיקום".

גם למפעל השיקום יש בהווייה הדתית ביטוי של סימני גאולה. כך הבנתי את נאומו של נסראללה בערב 14 באוגוסט. לעולם אין המציאות מחייבת לזנוח את מצפן החזון, אולם היא מחייבת יום-יום מציאת זוויות חדשות להבניית שיווי המשקל בין שני המצפנים.

סיכום

בהתנהלות בני אדם לאור מצפן של חזון ניתן לאפיין שלוש דרכי יסוד:

3. דרך הביניים: התנהלות בשיווי משקל בין שני המצפנים: האחד מורה על חזון ארוך טווח, והשני - על תנאי המציאות ומה שניתן לממש לפי שעה. זו תמצית דרך ההתנגדות.

לדיבור על התנגדות ישנו כמובן אופי נגיבי, ולכן ראוי להדגיש כי להתנהלות במתח בין שני המצפנים קיים גם ביטוי בעל אופי פוזיטיבי. כך, לדוגמה, בנאום הנעילה בקונגרס הציוני השישי (1903) מסביר הרצל את פתרון אוגנדה כהצעה לשעתה (מצפן המציאות) כפתרון מציאותי זמני שאינו בא לבטל את חזון הנצח לשיבת ציון (מצפן החזון):

אף לא לשנייה אחת ואף לא בהרהור אחד לא נטשתי את תוכנית באזל (שיבת ציון). באחד הרגעים הקשים כשחשבתי כי אבדה תקווה... רציתי אכן להציע לכם גם הוראת שעה... אך לאחר שהתוודעתי אל המתחולל בליבותיכם, אני רוצה לומר לכם עכשיו, בלשון אבותינו, דבר נחמה עתיק יומין, שבאותה שעה הוא גם התחיבות לעצמי: "אם אשכחך ירושלים, תשכח מימיני".⁶

בהתבוננות בשלוש דרכי יסוד אלה כמעט כולם יודו כי הדרך הראשונה - דרך החזון המוחלט, זו הדבקה בחלום ללא סייג, היא אכן דרך הרת אסון ובלתי רציונלית.

עדיין ניתן לבחור בין שתי הדרכים האחרות, ושתייהן נראות ניתנות להנמקה רציונלית. הדיון על הרציונליות של יריבנו נעשה לעיתים מתוך נקודת המבט של הדרך השנייה - דרך "החיים הטובים" - הרואה בעצם ההתמסרות לרעיון, לסיפור גדול ולמצפן משיחי תופעה מסוכנת. בדבריי עד כאן ניסיתי להסביר את הגיונה של הדרך השלישית - דרך הביניים - ואת היכולת להגן עליה כעל דרך רציונלית, כעל דרך המחויבת להתחשבות בתנאי המציאות. זו במידה רבה אלטרנטיבה רצינית לתפיסת הרציונליות הרווחת כיום בתרבות המערב, ומן הראוי לעיין בה.

אחרית דבר: אמירה לעצמנו, היהודים בארץ ישראל, בזכות ציונות מעשית מחודשת

אל מול דרך ההתנגדות האיסלאמית, שהיא דרך חיים המחייבת קיום בתנועה מתמדת, גם אנו מחויבים לחזור אל קיום בתודעת מאבק, לחדש את הקיום היהודי הנתון במתח מתמיד בין שני המצפנים. מתח כזה ישפיע מיידית על אופק הזמן שבו אנו בוחנים את הוויית חיינו. לא רק המתרחש כאן ועכשיו ינחה את פעולותינו.

בינתיים השאלה המהותית היא: האם יכולה ישראל להגן על עצמה בכוחות עצמה ולהמשיך בכך קיום מתוך מאבק לדורות?

כושר ההתמדה של קיומנו מתוך מאבק הופך להיות שאלת מהות הכרוכה ביכולתנו לספק משמעות ותוכן רעיוני לכורח לחיות כאן גם אם הדבר כרוך במאבק מתמשך.

מי שנאבק כאן במשך מאה שנה על עצם הזכות לחיים נורמליים ללא חזון שמעבר לכך יתקשה לעמוד בפיתוי המוצע לו בחיים נורמליים בקליפורניה גם ללא מאבק.

כאשר נציב באופק קיומנו גם את המצפן המכוון אל זמן הנצח, תשתנה התייחסות היסוד שלנו לשאלה המכרסמת: "האם הזמן פועל לטובתנו?"

מי שנאבק כאן במשך מאה שנה על עצם הזכות לחיים נורמליים ללא חזון שמעבר לכך יתקשה לעמוד בפיתוי המוצע לו בחיים נורמליים בקליפורניה גם ללא מאבק

דרך ארוכה עבר העם היהודי בקיום מתוך מאבק. בן-גוריון, שהיה לפי הבנתי אמן ההתנהלות בשיווי משקל בין שני המצפנים, כתב:

חזון הגאולה המשיחי, הזיקה הנפשית העמוקה למולדת הקדומים של ישראל וללשון העברית שבה נתחבר ספר הספרים - אלה היו המעיינות העמוקים והנאמנים, שמהם שאבו פזורי ישראל בגולה מאות בשנים את הכוח המוסרי והנפשי לעמוד בכל קשיי נכר וגולה ולהתקיים עד בוא הישועה הלאומית.

מי שאינו רואה חזון הגאולה המשיחי במרכז הייחוד של האומה, אינו רואה אמיתה היסודית של ההיסטוריה היהודית ואבן פינתה של האמונה היהודית.

התמורות הרוחניות והמדיניות שחלו בעם היהודי במשך אלפי שנים חלו גם בצביונו ובביטוייו של חזון זה. לא בכל תקופה נתלבש באותה צורה, כשם שהיהדות כולה פשטה צורה ולבשה צורה; אבל בכל התמורות האלה נשתמר הגרעין הפנימי, שנביטתו הראשונה אנו רואים במדינת ישראל.⁷

הערות

1. על הבדלים בין החברה בישראל לבין החברה בגרמניה בסוגיית ההורות והבאת הילדים לעולם ראו: יעל השילוני דולב, "מיהו תינוק רצוי? הפלות סלקטיביות בשל אנומליות בכרומוזומי מין בגרמניה ובישראל", **תיאוריה וביקורת**, גיליון 25, סתיו 2004, עמ' 113
2. הרצל אל הברון הירש, 3 ביוני 1895, עניין היהודים א', עמ' 72-73
3. תודה לרס"ן שחר כספי שלימד אותי את הנושא הזה של מושג ה"צבר".
4. פיליפ לקוֹלברט, ז'אן-לוק גנסי, **המיתוס הנאצי**, הוצאת רסלינג, 2004, עמ' 43
5. ז'אן פרנסואה ליוטאר, **המצב הפוסט-מודרני**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1999, עמ' 48
6. דברי הרצל בקונגרס הציוני השישי, 28 באוגוסט 1903, **בפני עם ועולם** ב', הספרייה הציונית, תשכ"א (1961), עמ' 261
7. דוד בן-גוריון, "מדינת ישראל ועתידו של העם: הזיקה המשולשת לתרבות עברית, למדינה ולגאולה המשיחית", **מולד**, כרך ט"ו, 1957, עמ' 219-229

טבעת מסביב לאיראן

בחודשים האחרונים מגבש הממשל האמריקני אסטרטגיה ביטחונית חדשה מול מדינות המפרץ הפרסי כדי "להכיל" את המשטר האיראני ולהגן על האינטרסים האמריקניים במרחב בתרחישי הסלמה מול טהראן. בין היתר כוללת האסטרטגיה הספקת מערכות אמל"ח מתקדמות למדינות המפרץ, ובמיוחד מערכות הגנה מפני טילים

◀ **סגן א'**
קצין מודיעין

שלוש מערכות נשק על משחתת אמריקנית (משמאל למעלה לימין למטה): מערכת נגד מטוסים ונגד טילים מדגם פלקס, פודי השיגור של טילי הרפון והתיבות המשוריינות של טילי טומהוק | הממשל האמריקני ממשיך לנקוט מדיניות עמימות בנוגע לאפשרות שינחית באופן עצמאי מהלומה צבאית על איראן ומקפיד להבהיר כי האפשרות הזאת עודנה "מצויה על השולחן"

שמטילה סנקציות על איראן, רוככה באופן משמעותי במהלך המגעים לקבלתה בשל הלחצים שהפעילה מוסקבה.

במהלך החודשים האחרונים, ככל שחילחלה ההכרה לממשל בווינגטון כי לא יוכל לרתום את כלל השחקניות הבין-לאומיות לחזית אחידה ונוקשה, הוא החליט לפעול בשני ערוצים נפרדים ומקבילים: מחד הוא הסכים להצטרף לחברות הקבועות במועצת הביטחון (צרפת, בריטניה, רוסיה וסין) ולגרמניה בהגשת "חבילת תמריצים" לאיראן ואף הביע נכונות (לראשונה מאז ההפיכה ב-1979 באיראן) להצטרף לשיח עימה, אם תיאות לקבל את תנאי החבילה. במקביל החליט הממשל לגבש אסטרטגיית ביטחון חדשה עם מדינות המפרץ הפרסי, ובהן סעודיה.² במקביל ממשיך הממשל האמריקני לנקוט מדיניות עמימות בנוגע לאפשרות שינחית באופן עצמאי מהלומה צבאית על איראן ומקפיד להבהיר כי האפשרות הזאת עודנה "מצויה על השולחן".

השיח הציבורי בארה"ב התחדד עם פרסום מסקנותיה של הוועדה לבחינת האסטרטגיה האמריקנית בעיראק. זו קבעה, בין היתר, כי על ארה"ב להקים מסד לשיח עם איראן ועם סוריה

האמריקני שמוביל קו נוקשה החותר להטלת סנקציות משמעותיות על איראן - בין אם במסגרת מועצת הביטחון של האו"ם ובין אם מחוצה לה - ובה בעת פועל לשמירת האחידות והלכידות במערכת הבין-לאומית. מולו ניצבות רוסיה וסין (שתיהן חברות קבועות במועצת הביטחון), שלהן אינטרסים כלכליים ומסחריים באיראן, השואפות לתקוע מקלות בגלגלים של המאמץ האמריקני בתחום ומובילות קו רך יותר השולל הטלת עיצומים על טהראן, אלא מעדיף לגשר ולכוון ערוץ שיח בין הקטבים. גם החלטה 1737 במועצת הביטחון,

בחודשים האחרונים גבר במערכת הבין-לאומית העיסוק בסוגיית הגרעין האיראני הן בשל חתירתה המוגברת של איראן לטכנולוגיות גרעיניות והישגיה בתחום הזה והן בשל התבטאויותיו המתריסות של נשיאה אחמדינג'ד ("יש למחוק את ישראל מעל פני המפה", הכחשות השואה התכופות). הממשל האמריקני אף הגדיר את איראן "האתגר המרכזי" הניצב מול ארה"ב בשנים הקרובות, והנושא תפס מקום מרכזי במערכת הבחירות לקונגרס האמריקני.¹ השיח הציבורי בארה"ב התחדד עם פרסום מסקנותיה של הוועדה לבחינת האסטרטגיה האמריקנית בעיראק (בראשות מזכיר המדינה לשעבר, גיימס בייקר). זו קבעה, בין היתר, כי על ארה"ב להקים מסד לשיח עם איראן ועם סוריה - בתחילה סביב סוגיית ייצובה של עיראק ולאחר מכן גם בנושאים נוספים.

ככל שהתגבר העיסוק הבין-לאומי בסוגיה, התרחבו גם הבקיעים באחדות השורה של הקהילה הבין-לאומית. מצידו האחד של המתרס ניצב הממשל

לילה ומנועים למטוסי קרב.³ לבחריין ולעומאן עומדים האמריקנים למכור טילי נ"ט דור ג' מסוג ג'וולין⁴ ולאחוד האמירויות - מטל"רים בעלי ניידות גבוהה.⁵

2. סיכול ופיקוח: שיפור יכולת המדינות לפקח על התעבורה הימית בסביבתן ובכלל זה על היצוא מנמלי המפרץ. כמו כן מעוניין הממשל לקדם את יכולת המדינות לזהות "חברות קש" המשמשות לרכישת ציוד בעבור פרויקט הגרעין של איראן ולעצור העברות כספים המיועדים למימונו.

תרומת האסטרטגיה החדשה למאמץ האמריקני

האסטרטגיה הביטחונית החדשה נועדה לשרת כמה מטרות אמריקניות במרחב מול איראן ומול מדינות המפרץ עצמן:

- **איתות ישיר לטהראן בנוגע לרצינותה של ארה"ב.** שדרוג מערכות ההגנה של שכנותיה של איראן מבהיר כי הממשל אינו חושש מאפשרות של עימות צבאי עימה. הצעד הזה מצטרף להצהרותיו של הנשיא בוש, שחוזר שוב ושוב כי אין בכוונתו להסיר "שום אופציה מהשולחן", ולדבריהם של גנרלים ושל מומחים צבאיים בארה"ב הטוענים בפומבי כי הפנטגון מכין

הממשל האמריקני כבר הודיע לקונגרס כי בכוונתו למכור לסעודיה אמצעי לחימה בשווי של יותר מ-7.5 מיליארד דולר, ובהם מסוקי סער, כלי רכב משוריינים, תול"רים, מערכות קשר, מערכות לראיית לילה ומנועים למטוסי קרב

תוכניות לתקיפה "כירורגית" של מתקני הגרעין באיראן.⁶ כמו כן התרבו באחרונה הדיווחים בתקשורת האמריקנית על תגבור כוחות הצי של ארה"ב במפרץ הפרסי. שני כוחות משימה כבר משייטים שם (בליבו של אחד הכוחות מצויה נושאת מטוסים, ובלב השנייה - נושאת מסוקים אמפיביים של חיל הנחתים). וכוח משימה נוסף בראשות נושאת מטוסים עשה את דרכו לשם בשעה שהמאמר הורד לדפוס.⁷

- **רתימת מדינות המפרץ לחזית הבין-לאומית נגד איראן.** "מטריית ביטחון" אמריקנית תשמש להפיג את חששותיהן של מדינות המפרץ

טיל נגד מטוסים ונגד טילים מדגם פטריוט | ניתן להניח שמדינות המפרץ ינקטו - לאחר שיקבלו את מערכות האמל"ח המתקדמות - קו מדיני תקיף יותר כלפי איראן

הממשל בווינגטון לעבות את שיתוף הפעולה בתחום התרגילים והאימונים המשותפים ובמיוחד לסייע בשיפור יכולת ההגנה על מתקני הנפט ולאמן יחידות מקומיות בתחום הלוחמה בטור, ובכלל זה נגד טרור בלתי קונבנציונלי. אחת המטרות המרכזיות של ארה"ב היא לשפר את השילוביות בין המדינות האלה לבין כוחותיה הפרוסים בשטח. הממשל האמריקני כבר הודיע לקונגרס כי בכוונתו למכור לסעודיה אמצעי לחימה בשווי של יותר מ-7.5 מיליארד דולר, ובהם מסוקי סער, כלי רכב משוריינים, תול"רים, מערכות קשר, מערכות לראיית

מהות האסטרטגיה הביטחונית החדשה

במהלך השנה האחרונה ביקרו בכירים אמריקנים - ובהם מזכירת המדינה רייס, תת-מזכירת המדינה לבקרת נשק, ג'וזף, ועוזר מזכירת המדינה לנושאים פוליטיים-צבאיים היל - במדיניות המפרץ כדי לדון על האיום האיראני ועל שיתוף פעולה ביטחוני בין המדינות. המאמצים האמריקניים להידוק הקשרים הביטחוניים כוללים:

1. בתחום הרכש: גיבוש תוכנית חדשה, שבמסגרתה ייפרסו במדינות המפרץ מערכות מתקדמות להגנה מפני טילים. כמו כן מעוניין

הערות

1. *National Security Strategy (NSS) – 15.03.06*
2. *"U.S. Seeks to curb Iran with Neighbors' help", Los Angeles Times, 20.05.06*
3. *Defense Security Cooperation Agency News Releases: 07-75, 06-36, 06-26, 06-25*
4. *Defense Security Cooperation Agency News Release 06-24*
5. *Defense Security Cooperation Agency News Release 06-55*
6. *Seymour M. Hersh, "Last Stand", The New Yorker, 10.07.06*
7. *Pentagon weighing buildup of Navy forces in Gulf as show against Iran, AP, 19.12.06*

עליה להוציא לפועל מתקפה צבאית נגד ישראל. במיוחד מדובר במערכות ליירוט טילים (אשר נתיב מעופם המשווער לעבר ישראל ומערב אירופה עובר מעל מדינות המפרץ) ובמערכות נ"מ שיאפשרו אם לא לבלום תקיפה איראנית, לפחות לתת התרעה מוקדמת.

מערכות הגנה מתקדמות ברשות מדינות המפרץ ייצרו "טבעת חנק" סביב איראן אשר תקשה עליה להוציא לפועל מתקפה צבאית נגד ישראל. במיוחד מדובר במערכות ליירוט טילים, אשר נתיב מעופם המשווער לעבר ישראל ומערב אירופה עובר מעל מדינות המפרץ

סיכונים

1. שחרור מערכות אמל"ח מתקדמות למדינות המפרץ הפרסי עלול להוביל להעברת טכנולוגיות מתקדמות לגורמים בלתי רצויים לישראל (דוגמת ארגוני טרור שונים וכן מדינות עוינות). גם אם הממשל האמריקני יפקח באופן הדוק על המערכות המצויות ברשותן, הרי שהימצאותן במדינות ערב עלולה להגדיל את החשיפה ואת הנגישות של גורמים העוינים לישראל אליהן (בין היתר להענקת הטכנולוגיות).

2. הימצאות המערכות בידי מדינות המפרץ עלולה להוביל לפגיעה ביתרון האיכותי והטכנולוגי של צה"ל במרחב והן יכולות - במקרה של תרחיש קיצוני דוגמת שינוי משטר באחת המדינות ועליית משטר עויני - להיות מופנות נגד כוחות צה"ל במרחב.

בשורה התחתונה מדובר לדעתי במהלך שגלומה בו הזדמנות פז לשנות את מאזן הכוחות בשדה הקרב הדיפלומטי לעצירתה של תוכנית הגרעין האיראנית באמצעות רתימת מדינות המפרץ ל"אחדות השורה" הבין-לאומית נגד טהראן. והיה והדיפלומטיה תיכשל, ישמש הנשק שסופק למדינות המפרץ לגיבוש מערך הגנה מסביב לאיראן. עם זאת קיימים במהלך הזה גם סיכונים דוגמת זליגה של טכנולוגיות מתקדמות לגורמים בלתי רצויים, ויש לתת את הדעת על כך.

מפני האיום האיראני ותאפשר להן להצטרף למאמץ הבין-לאומי ולנקוט פעולות נחישות יותר נגד טהראן. הממשל האמריקני יוצא, לדעתי, מתוך הנחה שמדינות המפרץ חוששות אף הן מהתגרענותה של איראן, אך נמנעות מלנקוט קו תקיף נגדה בשל חוסר נכונותן להיכנס לעימות עימה (בשל עליונותה הצבאית לכאורה וקרבתה הגיאוגרפית).

- **הפעלת לחץ עקיף על חברות מועצת הביטחון של האו"ם.** התגברות העיסוק בהכנות הצבאיות - הן מפורשות והן מרומזות דוגמת האסטרטגיה האמריקנית החדשה - מבהירה לחברות מועצת הביטחון וכן לשחקנים האחרים במערכת הבין-לאומית כי שעון החול הולך ואוזל, שכן הממשל מאבד את סבלנותו נוכח התארכותו והתמשכותו של התהליך הדיפלומטי באו"ם ונוכח חוסר האפקטיביות של המהלכים שננקטו עד עתה - גם לאחר קבלת החלטה 1737.

משמעויות לישראל - הזדמנויות וסיכונים

ניתן לומר כי האסטרטגיה הביטחונית החדשה של ארה"ב במרחב המפרץ הפרסי מיועדת לגבש מדיניות של הכלה (Containment) מול איראן, אשר תשרת את הממשל אם יוסלם המשבר בעתיד. כלומר, ציוד מדינות המפרץ באמצעי לחימה מערביים מתקדמים ישרת את הממשל בין אם יחליט לתקוף את איראן (אז ישמש הציוד להגנה על בעלות בריתו במרחב וכן על כוחותיו הפרוסים בשטח) ובין אם יסתפק בנקיטת צעדים חריפים שאינם בהכרח תקיפה צבאית. מובן שהציוד יביא תועלת גם אם תהיה זאת איראן שתזוז מהלך התקפי - למשל בתגובה על עיצומים שיוטלו עליה. על ישראל לזהות את הזדמנויות ואת הסיכונים הגלומים במהלך:

הזדמנויות

1. רתימת מדינות המפרץ לחזית הבין-לאומית נגד איראן משרתת את האינטרסים של מדינת ישראל ומגבירה את המשקולת הבין-לאומית הפועלת לבלימת המרוץ של איראן נגד הגרעין. ניתן להניח שמדינות המפרץ ינקטו - לאחר שיקבלו את מערכות האמל"ח המתקדמות - קו מדיני תקיף יותר כלפי איראן, שעומד בקנה אחד עם האינטרס של ארה"ב ושל ישראל ומגביר את הסיכויים לגיבוש קואליציה בין לאומית לעצירת תוכנית הגרעין של איראן.
2. מערכות הגנה מתקדמות ברשות מדינות המפרץ ייצרו "טבעת חנק" סביב איראן אשר תקשה

יחידות מיוחדות בצה"ל בעבר ובהווה:

נִיתָח מַתָּחִים צבאיים-חברתיים בראי ההיסטוריה ובעידן העימות המוגבל

הפעלתן של היחידות המיוחדות בצה"ל כרוכה במתחים רבים. כמה מהם נובעים מהמבנה הייחודי של אותן היחידות ומהתרבות הנרקמת בהן, המבחינה אותן מיחידות הצבא "הרגילות". מתחים אחרים הם תולדה של פער בין הציפיות שתולים באותן היחידות המיוחדות לבין המגבלות שיוצרת להן המציאות. המאמר מנתח ארבעה מהמתחים האלה ובוחן כיצד השפיע עליהם העימות המוגבל

רס"ן יותם אמיתי
יועץ ארגוני של פיקוד המרכז

רס"ן תמר ברש
יועצת ארגונית של שייטת 13

הקדמה ומטרות

היחידות המיוחדות בצה"ל היו מאז הקמתן נושא למחקר ולדיון הן בתחומי הצבא והן בחברה בכללותה. העניין הרב שמעוררות היחידות האלה לאורך השנים נובע הן מהפן הגלוי שלהן - מה שידוע והתפרסם עליהן - אך לא פחות מכך גם מהפן הסמוי שלהן: מסתורין רב אופף את פעילותן והופך אותן למסקרנות, לחשאיות ולכמעט בלתי נגישות. המאמר הנוכחי מבקש להאיר באור מסוים כמה מתחים צבאיים-חברתיים הקשורים ליחידות המיוחדות בצה"ל ולבחון אותם הן בהיבטים היסטוריים-מסורתיים והן בראי העימות המוגבל, המתנהל באזורנו כבר יותר משש שנים. בהקשר הזה נבקש לשאול שאלות ולהבליט דילמות הנגזרות מאותם המתחים ובמידת האפשר גם להעלות מחשבות ורעיונות רלוונטיים להתמודדות עתידית עימם.

המאמר ייפתח בניתוח של ארבעה מתחים חברתיים-צבאיים המתקיימים סביב פעילותן של היחידות המיוחדות בצה"ל בראייה המסורתית שלהם. בהמשך נבקש לבחון את ארבעת המתחים

האלה בראי העימות המוגבל. בחלקו האחרון של המאמר נקיים דיון וסיכום של הנושאים העיקריים המופיעים בו ונבקש לגעת גם בהשלכות העתידיות שלהם.

אולם בראשית הדברים, בבואנו לדבר על "היחידות המיוחדות", חשוב שנבהיר אילו יחידות נכללות בהגדרה הזאת ואילו אינן כלולות בה. לפי מילון מונחי צה"ל (מהדורת 1998) "יחידות מיוחדות" (או "כוחות מיוחדים" - special forces) מוגדרות כך:

כוחות בעלי הכשרה קרבית מגוונת הדורשת התמחות מיוחדת, שכרגיל אינה אפשרית גם ביחידות נבחרות. כוחות אלה הם בעלי רמה גבוהה במיומנויות בסיסיות של הצבא. ייעודם הוא לבצע מבצעים מיוחדים, ולכן הם מאורגנים, מצוידים ומאומנים לצורך זה ביחידות קטנות ורב תכליתיות. הם כפופים כפיפות קבועה למטכ"ל (או למפקדה הצבאית העליונה או למפקדת זירת מלחמה) או למפקדה ראשית (כגון מפקדת כוחות האוויר או מפקדת כוחות הים). בזמנים שאינם זמן מלחמה הם מופעלים בדרך כלל ביוזמת הממשלה ושר הביטחון או באישורם.¹

משיחות עם מפקדי יחידות מיוחדות בעבר ובהווה קשה להגיע להסכמה מוחלטת על השאלה מהי יחידה מיוחדת. עם זאת שררה ביניהם הבנה כי תחומי ההגדרה צריכים להתמקד בנושאים הבאים: כוח אדם (דגש על מצוינות לאורך כל הדרך: החל מהאיתור ומהגיוס וכלה בהכשרה), יכולות ארגוניות ואמל"ח (מבנה ארגוני שונה מגדודים ומיחידות רגילות, קיומו של אמל"ח ייחודי המפותח באופן ספציפי לאותן היחידות), תהליכי הכשרה אינטנסיביים וארוכי טווח וכפיפות ישירה של אותן היחידות לזרועות ולמטכ"ל. גם במסמך שבחן קריטריונים להגדרת יחידות מיוחדות² נטען כי משמעות ההגדרה של כוחות מיוחדים היא שמדובר ב"כוחות בעלי הכשרה קרבית מגוונת הדורשת התמחות מיוחדת (דהיינו התמחות המבוססת על כוח אדם איכותי, על אמל"ח, על מערכות מיוחדות, על משך הכשרה ארוך וכד') שבמצב רגיל אינה אפשרית גם ביחידות נבחרות". קריטריונים נוספים להגדרת יחידות מיוחדות ניתן למצוא במגוון של פקודות שהוגדרו במטכ"ל לאורך השנים (הוראות בטיחות באימונים, סדרות שבי ועוד).

בהתאם להגדרות האלה ובהתייחסות עם המפקדים הנ"ל החלטנו למקד את המאמר הזה בשלוש יחידות: סיירת מטכ"ל, שלדג, ושיטת 13 (להלן - יחידות מיוחדות).³ היחידות האלה בוודאי שונות מהותית זו מזו באופיין, בהכשרתן ובייעודן, אך למרות זאת התייחסנו אליהן במאמר הזה לא פעם במידה של הכללה ("היחידות המיוחדות" וכד')

מתוך כוונה לעסוק ברמה העקרונית של תופעת היחידות המיוחדות בצה"ל ופחות בהבדלים הפנימיים שביניהן.

אין ספק שהרקע ההיסטורי של היחידות המיוחדות והמסורת שהתפתחה בעקבותיו הפכו אותן לתופעה יוצאת דופן בצה"ל. התופעה הזאת אימצה לה לאורך השנים מאפיינים ייחודיים בתחומים שונים: מבצעיים, ערכיים, נורמטיביים ועוד. למעשה, מיום הקמתן קבעו היחידות סטנדרטים שראו בהם מודל לחיקוי והיו פריצת דרך בעבור כלל יחידות הצבא. מעבר לכך, פעילותן החשאית והסקרנות הרבה שעוררו גרמו לרבים בציבור לראות בהן בעלות יכולות בלתי מוגבלות והותירו מקום רב ליצירתיות ולדמיון. לפעילותן של היחידות האלה הייתה לא פעם השפעה ישירה על מצב הרוח הלאומי, על האופן שבו נתפס צה"ל בעיני הציבור ועל המוטיווציה של בני הנוער להתגייס ולפתח תחושת שייכות למערכת הצבאית.

לפעילותן של היחידות המיוחדות הייתה לא פעם השפעה ישירה על מצב הרוח הלאומי, על האופן שבו נתפס צה"ל בעיני הציבור ועל המוטיווציה של בני הנוער להתגייס ולפתח תחושת שייכות למערכת הצבאית

פריצתו של העימות המוגבל בספטמבר 2000 קבעה במידה רבה כללים חדשים של לחימה באזורנו - כללים שהיה בהם פוטנציאל רב להשפיע גם על מאפייני פעילותן של היחידות המיוחדות, על אופן השתלבותן במאמץ הלחימה ואף על האופן שבו הן נתפסו בתודעה הציבורית.

המאמר הזה בוחן את פעילות היחידות המיוחדות בשתי תקופות זמן שונות: מאז הקמתן ועד פרוץ העימות המוגבל ומאז פרוץ העימות המוגבל ועד עתה.

העיסוק ביחידות המיוחדות בכלל ובתפקידן בעימות המוגבל בפרט הוא רחב ומורכב. אנו בחרנו למקד את הדיון במאמר הזה בארבעה מתחים צבאיים-חברתיים המתקיימים להערכתנו באופן קבוע סביב היחידות המיוחדות בצה"ל. לאחר מכן ביקשנו גם לבחון את השפעות העימות המוגבל על אותן היחידות בהקשר של אותם המתחים. חשוב לציין כי זוויית ההתייחסות שלנו היא פסיכולוגית-חברתית בעיקרה, שכן אין בכוונתנו ובאפשרותנו להיכנס לסוגיות מבצעיות מורכבות. משמעות הדבר היא שרוב עיסוקנו מתמקד בסיפור שמסביב

לפעילות המבצעית של היחידות ובעיקר במשמעויות הפסיכולוגיות הנובעות מהשיח החברתי המתנהל בנוגע אליהן.

ארבעת המתחים שבהם בחרנו להתמקד מייצגים בעינינו במידה רבה את הפער הקיים בין מה שאנחנו - החברה הישראלית - רוצים להאמין שקורה ביחידות המיוחדות לבין מה שקורה בהן בפועל. העיסוק בארבעת המתחים לא נועד לנסות לפתור אותם ולנקוט עמדה נחרצת, אלא בעיקר להציגם ולהסיק מהם משמעויות צבאיות וחברתיות רחבות יותר.

בשורות הבאות נדון, כאמור, בהיבטים שונים של ארבעת המתחים הנ"ל, כפי שהם באים לידי ביטוי בראייה המסורתית שלהם ולאחר מכן ננסה לנתח אותם בראי העימות המוגבל ובהתייחס למציאות העכשווית וזו שצפויה בעתיד הקרוב.

להלן המתחים שבהם בחרנו להתמקד:

- המתח בין "הצבא הגדול" למקרה פרטי שלו ("אנטיזה")
- המתח בין אליטות חברתיות לחדירות הגבולות
- המתח בין איכות הלוחמים לקונפליקטים ערכיים ונורמטיביים
- המתח בין מידת ההשקעה למימוש היכולות בפועל

היחידות המיוחדות בראייה ה"מסורתית": ארבעה מתחים צבאיים-חברתיים

הניסיון לבחון את התפקיד ואת התפקוד ההיסטורי של היחידות המיוחדות בצה"ל יתמקד, כאמור, סביב ארבעה מתחים אשר יוצגו להלן. המתחים האלה נובעים בראש ובראשונה מיחסי גומלין סבוכים בין היבטים צבאיים וחברתיים⁴ הטמונים בבסיס קיומן של אותן יחידות ואשר מסייעים בבניית האתוס שלהן. דוגמה ליחסי הגומלין האלה ניתן למצוא בסודיות ובסיפורי הגבורה שאפפו מאז ומעולם את פעילות היחידות המיוחדות ובכך איפשרו הן להרתיע את האויב והן להגביר את תחושת הביטחון של החברה הישראלית המייחסת להן יכולות, שייתכן כי בחלקן כלל לא קיימות, ומאמינה שיש להן פתרון זמין לכל בעיה. באותה המידה חשוב לציין כי תקלות ואסונות מבצעיים שחוות יחידות מיוחדות - דוגמת צאלים ב' ו"שירת הצפצפה" (אסון השייטת) - פוגעים באותה הפנטזיה הלאומית, וההתייחסות אליהם היא כמו לחלום ושברו.

הפרק שלהלן יעסוק בניתוח ארבעת המתחים הצבאיים-חברתיים. אלה יוצגו עתה, ולאחר מכן יועלו השאלות שנובעות מהם.

המתח בין "הצבא הגדול" למקרה פרטי שלו ("אנטיזה")

עצם הביטוי "יחידות מיוחדות" מבשר על משהו שונה, לא רגיל. באופן טבעי כל אחד מאיתנו רוצה להיות מיוחד, אבל ביחידות המיוחדות יש לכך לגיטימציה: החברה הישראלית אוהבת סיפורי מצוינות, המממשים בעבורה פנטזיה לאומית, שכן היא מאמינה שהיוצא מן הכלל מעיד על הכלל. כך, לאורך שנים, מקים "הצבא הגדול" יחידות השונות ממנו בתכלית: בעלות סד"כ קטן, מצומצמות בהיררכיה ובשרשרת הפיקוד ונטולות הקפדה על משמעת ועל סדר צבאי. אין הכוונה לומר ששוררת אנרכיה ביחידות האלה, נהפוך הוא. עם זאת אין להתעלם מכך שמדובר בגופים שאינם מתנהלים על פי סדר וארגון צבאיים - ובכך רואים לא פעם את סוד כוחם.

צה"ל, כאמור, מקים יחידות מיוחדות כדי שיפתרו בעיות שהוא מתקשה להתמודד עימן. אבל אולי מן הראוי היה שהצבא כולו יהפוך למעין יחידה מיוחדת - כלומר לגוף פחות מסורבל ויותר גמיש - שניתן להפעילו לצרכים שונים ולמתארי לחימה מגוונים: אפשרות נוספת להתבונן על התופעה היא דווקא מזווית חיובית - של צבא שמודע להיותו גוף גדול, נוקשה ומסורבל, ושמוקם יחידות שיפעלו ויחשבו אחרת ממנו באופן המאפשר למצוא פתרונות יצירתיים יותר לבעיות ארגוניות.

היחידות המיוחדות מהלכות על החבל הדק בין שייכות לאי-שייכות למסגרת הצבאית הרחבה

לאור זאת ניתן לומר במידה רבה של צדק כי היחידות המיוחדות מהלכות על החבל הדק בין שייכות לאי-שייכות למסגרת הצבאית הרחבה. לוחמיהן אומנם לובשים (רוב הזמן) את מדי צה"ל ומחויבים לחוקי הצבא, אך עם זאת ניכר כי הם מעדיפים להתנהל כמערכת סגורה בעלת קודים, חוקים ודפוסים תרבותיים עצמאיים. הקמה במודע של יחידות כאלה היא במידה רבה אנטיזה לצבא.

עקרונית ניתן לדמות את יחסי הגומלין בין צה"ל הגדול ליחידות המיוחדות שלו לתופעות מקרר ארגוניות נפוצות, שבהן ארגוני מחקר ופיתוח (דוגמת IBM) נוהגים להקים בתוכם יחידות חדשות המנוהלות כחברות הזנק (סטארט אפ) כדי לאפשר פיתוח מקורי ויצירתי החופשי מכבלי הבירוקרטיה הארגונית הממוסדת. במקרה שלנו ניתן לומר כי היחידות המיוחדות - בדומה לחברות סטארט אפ - הן מעין איד פרוידיאני (השווא לרוץ, לבצע

ולכבוש), המייצר קונפליקט מתמשך עם הסופר אגו (הצבא הגדול) שמנהל אותו ובמידת הצורך גם גורם לו לעצור ולחשוב.

על בסיס הדימויים האלה ניתן לשאול כמה שאלות: ראשית, איך הצבא, שהוא ארגון מסודר ושמרני, מפתח בתוך עצמו - באופן מושכל ומודע - מערכות ארגוניות שהן אנטיזה לתפיסה שלו ולהוויה שלו? שנית, האם מה שטוב ליחידות מיוחדות אינו טוב ליחידות רגילות ולצבא הגדול? ושלישית, כיצד ניתן לשמר לאורך שנים את הייחוד ואת החדשנות של היחידות האלה בלי להכפיף אותן לחוקים ולכללים של צה"ל?

כך או כך מתנהל כאן מתח תמידי.

המתח בין האליטות החברתיות לחדירות הגבולות

צה"ל הוא צבא שאומנם עוסק במיון ולכאורה מנסה לשדר שוויון הזדמנויות, אך במקביל לכך הוא גם מייצר תהליך שעתוק של נורמות ושל סולמות חברתיים, שכן לשירות ביחידה מסוימת יש ערך שהולך עם האדם לאורך כל חייו בשל הנטייה לייחס לשירות ביחידות מסוימות כל מיני יכולות. נוסף על כך צה"ל הוא צבא לוחם, שהתגמול והקידום בו נעשים לרוב על-פי רקורד שמשמעותו: איפה היית ומה עשית בשדה הקרב. כל אלה - לצד רצון טבעי של האנשים להשתייך ליחידה שבה משרתים אחרים הדומים להם - יצרו לאורך השנים אליטות חברתיות פנים-יחידתיות מחד וסגרו את הגבולות בפני קבוצות חברתיות אחרות מאידך.

לאורך השנים בלטה ביחידות המיוחדות הדומיננטיות של קבוצות חברתיות מסוימות (בני הקיבוצים ובני המושבים הוותיקים, בוגרי בתי ספר עירוניים "נחשבים" ועוד). הקבוצות האלה לא רק שידעו לשמר את כוחן בתוך אותן היחידות, אלא גם ידעו לתרגם את היוקרה הפנים-צבאית לצבירת יוקרה חברתית חיצונית. יתרה מכך, גם הפרטים בתוכן ידעו לא פעם לזהות הזדמנויות שנקרו בפניהם כדי להפוך ממפקדים מובילים ביחידות לבעלי תפקידים מובילים בחברה ובמדינה (וכך צמחה לה קבוצה גדולה של מפורסמים - מראשי ממשלות ועד מנכ"לים בכירים ובעלי הון אחרים שעשו את צעדיהם הראשונים באותן היחידות).

למעשה, כל אחת מהיחידות המיוחדות מנסה להגדיר מה מייחד אותה ולשמר את ההגדרה הזאת. כך בעצם נבנה מיתוס מסוים סביב אותן היחידות - מיתוס אשר חשיבותו נוצרת בעיקר מעצם קיומו ופחות מהאמת המוחלטת שבו. מצב כזה יש בו כדי לשעתק לאורך זמן את המבנה החברתי הפנים-יחידתי, ונראה כי נדרש תהליך חיצוני כזה או אחר כדי לאפשר את חדירותם של גבולות היחידה

(למשל ירידה במוטיווציה לשירות בקרב קבוצת האוכלוסייה הדומיננטית ביחידה, שחיקה בדימוי של היחידה בעיני הציבור וכו'). אולם בצבא אין ואקום, וחידותם של גבולות היחידה היא למעשה פנייה מיידית לקבוצות אוכלוסייה חדשות שרואות במצב שנוצר הזדמנות לקבוע תקדימים וליצור סוג של מוביליות חברתית.

זה המקום לשאול: איך כל זה התחיל? את מי זה ייצג בעבר ואת מי זה מייצג כיום? מה זה מאפשר (או לא מאפשר) לקבוצות אחרות? כך, למשל, נראה כי כניסה מסיבית של לוחמים דתיים לסיירת מטכ"ל או אפשרות כניסה של אוכלוסיות חדשות לשיטת 13 - ייתכן שמעידות על תהליך של חילוף משמרות בין קבוצות חברתיות שונות או לחלופין על

להדיח קצינים ולוחמים מסיבות מקצועיות ויותר מסיבות נורמטיביות (אולי משום שמקצועיות קל יותר לרכוש מאשר ערכים).

למרות זאת ניתן לראות כי במקרים רבים מבצעות אותן יחידות מיוחדות פעילויות החושפות דילמות ערכיות ונורמטיביות במלוא חומרתן. כך, למשל, כל היחידות האלה מבצעות משימות שיש בהן הרג של בני אדם בכוונה תחילה. כלומר, מתקיים כאן מיון ממוסד וגיוס של מיטב הנוער ליחידות מיוחדות המבצעות משימות מורכבות ובעייתיות. כתוצאה מכך הנוער הכי ערכי עוסק פעמים רבות בפעילות הכי בעייתית ומורכבת מהבחינה הזאת.

ישנם כמה הסברים אפשריים למתח הנ"ל. ראשית,

מקרים גבוליים מבחינה נורמטיבית וערכית. בהקשר הזה ראוי לשאול: מדוע דווקא ביחידות ובמקומות שמקדשים בהם את הנורמות ואת הערכים מתבצעת פעילות כה מורכבת מהבחינה הזאת? ואולי זהו בעצם כל הסיפור "על רגל אחת": המדינה צריכה את האנשים האלה הן כדי שיבצעו את עבודתם המבצעית על הצד הטוב ביותר והן כדי שיוזכרו לה כמה היא ערכית ומוסרית.

לוחמי סיירת מטכ"ל (בסרבל מכוניים) פורצים למטוס סבנה החטוף | במקרים רבים מבצעות היחידות המיוחדות פעילויות החושפות דילמות ערכיות ונורמטיביות במלוא חומרתן

המתח בין מידת ההשקעה למימוש היכולות בפועל

היחידות המיוחדות מתאמנות רוב הזמן למצבי שגרה - תוך שימת דגש על פעילות חשאית - בעוד שהמשימות האופרטיביות המיועדות להן בעת מלחמה הן מינוריות למדי. אף שמדובר ביחידות הנהנות מאיכות אנושית יוצאת דופן ומתשתית רחבה של משאבים ושל אמל"ח, קיים למעשה מתאם שלילי בן מידת ההשקעה בהן לבין מידת השימוש שנעשה בהן ברגעי האמת - בהנחה שרגעי האמת הם עדיין מלחמה כוללת. במילים אחרות: הצבא מקדש את היחידות האלה, אך הוא לא כל כך יודע מתי וכיצד להשתמש בהן.

מניתוח הפעלתם של הכוחות המיוחדים במלחמות ישראל ניתן להסיק כמה מסקנות. הראשונה, הפעלת הכוחות בעת מלחמה לא התנהלה על-פי התורה הצבאית המחייבת (יתרה מכך, במצבים שבהם הופעלו כוחות מיוחדים היה זה למשימות מזדמנות); השנייה, הכוחות המיוחדים הופעלו בתקופות שבין המלחמות בהתאם לתו"ל של צה"ל

ברמת היחידות עצמן ניתן לומר כי אופי הפעילות שהן מבצעות (שבדרך כלל מדגישה מידה רבה של אגרסיביות ושל חדות ושימוש באמצעים קטלניים), סביבת הפעילות (מאוימת ומסוכנת ביותר) ומאפייני השטח (פעילות במתאר אזרחי) הם שמעוררים לא פעם את הקונפליקט בין החינוך לערכיות ולמוסריות לבין ביצוע משימות הנראות בעייתיות מהבחינה הזאת. שנית, ייתכן שללוחמים האלה יש יכולת גבוהה להדחיק ולהתמודד עם פעילות כזאת והם מאומנים בצורה הטובה ביותר לביצועה (הכשרה ארוכה, סדרות הישרדות ועוד הכשרות ייחודיות).

מעבר לכך ייתכן גם שפעילות שמתלווה לה ספק מוסרי עדיף שתהיה חשאית, מוצנעת ולא מדוברת, ולכן שתבוצע על-ידי יחידה קטנה שבה רמות גבוהות של סודיות ושל מידור. השערה נוספת היא שהצבא מנסה לייצר לגיטימציה והכשר לפעולות האלה באמצעות הטלתן על היחידות הכי מובחרות ולכאורה הכי מוסריות שלו. ייתכן גם ששכנוע עצמי בלתי פוסק ש"אנחנו ערכיים" הוא שמאפשר ליחידות האלה לעסוק גם בתחומים שיש בהם

יותר פתיחות ועל גבולות שנפרצו בתרבות הפנימית של היחידה.

המתח בין איכות הלוחמים לקונפליקטים ערכיים ונורמטיביים

אין ויכוח על כך שביחידות המיוחדות משרת "מיטב הנוער" - בין אם ההגדרה הזאת היא תוצר של כלי מדידה צה"ליים רשמיים (כגון קב"א או דפ"ר) ובין אם היא תוצר של הגדרות חברתיות דומיננטיות. זאת ועוד, הלוחמים ביחידות המיוחדות נחשבים גם לבעלי איכויות אישיות יוצאות דופן אשר מבוססות, בין השאר, על רמה ערכית גבוהה במיוחד (כך, למשל, יש רבים הרואים בשיטת 13 מודל לצבא כולו בכל הנוגע להטמעת ערכים ונורמות של הקוד האתי של צה"ל בפעילות מבצעית). ביחידות האלה מתקיימים דרך קבע דיונים על אתיקה ועל מוסר בלחימה, מטפחים בהן את ערך ההתנדבות והתרומה לקהילה ומאמינים שתפקיד הצבא - בין השאר - הוא לחנך ולייצר אזרחים טובים יותר. ברוב המקרים, יחידות מיוחדות גם פחות נוטות

והצליחו להשיג את היעדים שנקבעו להם בצורה טובה; השלישית, העדר יכולת, אחריות וסמכות של הגוף המוגדר "מפקדת שליטה למבצעים מיוחדים" פגע ביכולת להוציא מבצעים מיוחדים אל הפועל.⁵

במצב הדברים הזה עיקר כוחן של היחידות המיוחדות מתבטא בתקופות שבין המלחמות - בראש ובראשונה במבצעים שקטים וחסויים, שברובם לא נחשפו לשיח הציבורי. למרות ההצלחות הבלתי מעורערות שהושגו במבצעים האלה ולמרות תרומתם הרבה לביטחון המדינה עדיין נותרה בעינה התחושה שהיחידות המיוחדות לא ממצות עד תום את כלל היכולות הקיימות בהן. התחושה הזאת הלכה והתעצמה כאשר נוצרו בעיות "חדשות" בלחימה נגד ארגוני הטרור באזורנו. כדי להתמודד עם הבעיות האלה נהוג צה"ל באופן מסורתי "להתאים" יחידות מיוחדות לבעיות ספציפיות במקום לבנות את הצבא הגדול כך שיהיה גוף יותר יידי וגמיש שניתן להפעילו לצרכים שונים.

זה המקום לשאול: האם במקרים רבים לאורך ההיסטוריה של צה"ל ושל המדינה לא הופעלו היחידות המיוחדות במקומות ובמצבים שבהן יכלו לתת מענה מיטבי? השאלה הזאת מעלה גם את הצורך לנתח את המציאות הנוכחית - של העימות המוגבל - כדי לנסות להבין איזו פונקציה היא ממלאת בכל הנוגע ליעודן של אותן היחידות, ומהי מידת השימוש הרצויה בהן בסוג כזה של עימות. ואולי ניתן בכלל לטעון כי עצם העובדה שהיחידות האלה הן מודל - ורבים רוצים להשתייך אליהן - היא עוד סיבה לכך שניתן לראות בקיומן צעד משתלם, ולא דווקא מבחינה כלכלית.

יחידות מיוחדות באור עכשווי: ארבעת המתחים בראי העימות המוגבל

בפרק הקודם ניתחנו ארבעה מתחים צבאיים-חברתיים שהתקיימו סביב היחידות המיוחדות בצה"ל מאז הקמתן. בשורות הבאות נבקש לנתח את ארבעת המתחים האלה בראייה עכשווית - בתום שש שנות עימות מוגבל - כדי לבחון אם הם עוצבו מחדש על-ידי המציאות שהיא תוצר של העימות הזה.

בפתח הדברים נבקש לשרטט בקיצור כמה מהמאפיינים של עימות מוגבל בכלל ושל העימות הספציפית המתנהל באזורנו בפרט. למושג "עימות מוגבל" יש מספר רב של הגדרות ושל מאפיינים.⁶ אחת ההגדרות שלדעתנו מיטיבה לתאר את המציאות הנוכחית קובעת שמדובר ב"עימות בעל תכלית פוליטית, שהכרעתו מושגת באמצעות שינוי תודעתי בחברה באמצעות הוגעה ממושכת".⁷ מההגדרה הזאת משתמע ששיקולים תודעתיים

נהפכים לדומיננטיים במהלך העימות המוגבל, בעוד ששיקולים צבאיים-מבצעיים מקבלים בו לא פעם מקום משני. במילים אחרות: החיכוך התודעתי נמצא בעצימות גבוהה, בעוד שהחיכוך הפיזי נמצא בעצימות הנמוכה ההכרחית.⁸

לאור האמור לעיל עמדו היחידות המיוחדות בתחילת העימות המוגבל בפני הדילמה האם (ובאיזה אופן) להצטרף לחימה. בכל מקרה העימות המוגבל פתח בפני היחידות אפשרויות חדשות לשמר את הרלוונטיות שלהן באמצעות פעילות השונה מהותית מזו שבה עסקו בעבר. משמעות הדבר הייתה כי בעבור "כרטיס כניסה" לעימות נדרשו אותן היחידות לשלם מעין "מס התאמה" - מחיר שלא כולו היו מוכנות לשלם. כמה מהן גילו בתחילת העימות המוגבל נכונות לבצע משימות "רגילות" גם במחיר געגוע בהיבטים תרבותיים (דימוי, יוקרה, חשיפה) ומקצועיים (נוהל קרב מזויר, השתתפות במשימות אפורות) כדי להמשיך לשמר את הרלוונטיות שלהן. אחרות נשארו נאמנות ליעוד המקורי ולא עברו כל שינוי או התאמה למציאות החדשה.

עיקר כוחן של היחידות המיוחדות מתבטא בתקופות שבין המלחמות - בראש ובראשונה במבצעים שקטים וחסויים, שברובם לא נחשפו לשיח הציבורי

במקביל לשינויים במעורבות ובתפקיד שלקחו על עצמן (או שלא לקחו) יחידות מיוחדות עם פרוץ העימות חל גם שינוי במאפייני העבודה של יחידות רגילות בעימות המוגבל (בעיקר גרס"רים ויחסי"רים חטיבתיים ויחידות ייעודיות אחרות) אשר התאימו את עצמן בהתמדה למאפייני העימות המשתנים. בהקשר הזה יש להדגיש כי העימות המוגבל פיתח בקרב היחידות האלה מיומנויות מודיעיניות מרשימות שאיפשרו להן לתת פתרונות רלוונטיים ומיידיים לרוב האיומים הקיימים בשטח.

בשורות הבאות נבקש לנתח בשנית את ארבעת המתחים שהוצגו בפרק הקודם - הפעם בראי העימות המוגבל והשלכותיו על המתחים האלה.

המתח בין "הצבא הגדול" למקרה פרטי שלו ("אנטיזה") על רקע העימות המוגבל

העימות המוגבל הקהה את המתח בין היחידות המיוחדות לבין "הצבא הגדול", ונראה כי הסיבה העיקרית לכך היא תהליכי התקרבות והידמות

מקצועית של היחידות הרגילות ליחידות המיוחדות. את ההתפתחות הזאת יש לייחס בראש ובראשונה למאפיינים הייחודיים של הלחימה שאילצו את היחידות הרגילות להתארגן מחדש: פחות עבודה במבנים גדודיים או פלוגתיים ויותר פעילות של כוחות משולבים (לרוב כוחות מצומצמים יחסית שכוללים, למשל, לוחמים, כלבנים, אנשי הנדסה ואמצעים שונים).

ייתכן שמדובר במקרה הזה ב"מודל האוויזים",⁹ שבו יחידה מיוחדת מפתחת ידע ומתווה דרך ובכך למעשה גם יוצרת בסיס ללמידה ולהעתקה בעבור "הצבא הגדול". אפשרות אחרת היא שהצבא הסיק מסקנות מהעבר ולא הזדרז להקים יחידה מיוחדת לפתרון בעיה מבצעית (כמו אגוז ודובדבן) אלא ניסה להתאים את היחידות הקיימות שלו לצרכים הייחודיים שהתעוררו בשטח. זלמונוביץ טען בהקשר הזה כי קל יותר להסב יחידות רגילות למשימות מיוחדות של לחימה נמוכת עצימות מאשר להסב יחידות מיוחדות לחימה רגילה.¹⁰

תופעה נוספת שיצר העימות המוגבל ושרלוונטית לענייננו: חשיפה תקשורתית רחבה של יחידות רגילות שלחמו ברציפות בעימות המוגבל והצליחו לנכס לעצמן חלק נכבד מהתהילה שהייתה שמורה בעבר רק ליחידות מיוחדות ולמבצעים מיוחדים. בעימות שבו הזירה התודעתית ממלאת תפקיד מכריע בניהול המערכה יש לחשיפה של יחידות המשתתפות בו דרך קבע, ואשר ביצעו פעולות מוצלחות כאלה ואחרות, משום השפעה רחבה על תפיסת העימות בעיני הציבור, על הלגיטימציה לפעול ועל מצב הרוח הלאומי. אומנם גם חלק מהיחידות המיוחדות קיבלו במהלך העימות הנוכחי חשיפה חסרת תקדים, אולם לא היה בה משום ייחוד. כך נשארה הבמה התודעתית במידה רבה בידי שאר היחידות המשתתפות בעימות מוגבל, ואלה נכנסו יותר ויותר לנישה של "הגיבורים התורנים", שהייתה שמורה לאורך השנים בעיקר ליחידות המיוחדות. במובן מסוים החידושים שנוצרו בדפוס ההפעלה ובחשיפה התקשורתית במהלך העימות המוגבל עשויים להצביע על שינויים נרחבים בחשיבה הצבאית הכוללת ובעיקר במקום ובתפקיד שתופסות בצה"ל היחידות המיוחדות. ייתכן שהנושא הזה מעלה שאלה בנוגע להמשך דרכן של היחידות האלה בצה"ל, שכן הן עלולות למצוא את עצמן בתהליך הידמות וטשטוש מול "הצבא הגדול", עד שלא יישאר להן די ייחוד ורלוונטיות - לפחות לא בלחימה מהסוג הזה. השאלה שיש אפוא לשאול בהקשר הזה היא: כיצד יכולות היחידות המיוחדות לשמר את הייחוד ואת השונות שלהן ולפתח יכולות אחרות שתהיינה רלוונטיות גם בסוגי לחימה נוספים ועתידיים? בעימות המוגבל היו היחידות המיוחדות מודל ללמידה לצבא כולו: למעשה

פלסטיני באינתיפאדה בנגה המערבית | הניסיון שנצבר לאורך שנות העימות המוגבל מלמד כי פעילות היחידות המיוחדות התמקדה בעיקר בגזרת אי"ש, וגם היא התבססה לא פעם על היכרות אישית בין מפקדי היחידות למפקדים בכירים בשטח ולא על תפיסת הפעלה מסודרת

(אחרי שמיצו אותה עד תום) ולהשתלב בתוך "הצבא הגדול". ההשתלבות הזאת מביאה עימה גם פיקוד על יחידות נוספות, למשל חטיבות מרחביות וסדירות. קידום כזה היה עד תחילת העימות המוגבל נחלתם הכמעט בלעדית של יוצאי סיירת מטכ"ל, וכיום הוא מאפיין גם מפקדים לשעבר של יחידות אחרות דוגמת שלדג, שיטת 13 ועוד.

2. ברמת הפיקוד הזוטרי: קצינים רבים שצמחו ביחידות המיוחדות יוצאים מהן לשם ביצוע תפקידים מקבילים ביחידות רגילות. בכך הם מאפשרים גם הפריה והעברת ידע הדדי וגם פיתוח ובנייה נכונה של הקריירה שלהם. נוסף על כך הם מסייעים לטשטש פערים וגבולות קיימים בין היחידות המיוחדות ליחידות הרגילות.

של הטרוגניזציה ולעלייה בחדירות הגבולות ברוב היחידות. התוצאה: כניסתה של אוכלוסייה יותר מגוונת, המונעת בעיקר ממוטיווציה אישית לתרום, להתקדם ולהצליח ופחות מניסיון לייצג גופים, זרמים או קבוצות חברתיות בחברה הישראלית.¹¹ זה המקום לציין כי העימות המוגבל הפך את הגבולות בין היחידות המיוחדות ליחידות הרגילות לחדירים יותר; נולדו בו קשרים חדשים, ונוצרו בו אפשרויות חדשות, ובעיקר נחשפה בו נטייה לורסטיליות בשתי רמות:

1. ברמת הפיקוד הבכיר: יותר ויותר מפקדים של יחידות מיוחדות משתלבים ברמות הבכירות של הצבא. השירות ביחידות המיוחדות, שעבר ראו בו מסלול נפרד שבו "הטובים יותר מסייעים לטובים פחות", הוא כיום מסלול טבעי לקידום מפקדים המבקשים לצאת מהנישה המיוחדת

היחידות הרגילות העתיקו את סגנון הפעולה ואת מבנה העבודה שלהן. לפחות במובן הזה יזדקק צה"ל ליחידות המיוחדות גם בעתיד כדי שימשיכו להיות אנטיזה לארגון כולו.

המתח בין האליטות החברתיות לחדירות הגבולות בעידן העימות המוגבל

בתחום הזה נראה כי העימות המוגבל לא יצר מציאות חדשה, אלא בעיקר חיזק מגמה שהחלה להתפתח עוד לפני שפרץ ושקיבלה משנה תוקף במהלכו. מדובר במגמה של "חילוף משמרות" בצה"ל בכלל וביחידות המיוחדות בפרט: קבוצות אוכלוסייה שניתן לכנותן "האליטות הוותיקות" (בני קיבוצים ומושבים ותיקים, בוגרי בתי ספר "נחשבים") פינו מקום לדור צעיר יותר המזוהה עם אידיאולוגיה אחרת או שאינו מתיימר לייצג קו אידיאולוגי כלשהו. כל זה הוביל להאצת תהליך

יחידת החילוץ האווירי של חיל האוויר בתרגיל חילוץ | אין ספק שנוצרה חשיפה תקשורתית רחבה שהיחידות לא הורגלו לה, משום שהסודיות והחשאיות היו - לפחות עד כה - מרכיב מרכזי בפעילותן ואולי גם בהילה וביוקרה שנלוו אליהן

במציאות הנוכחית נדרשים לרוב להתקיים שני תנאים בסיסיים, שהם לעיתים אף סותרים, כדי שתיתן לגיטימציה לחימה. התנאי הראשון, שקיים בכל סוג של לחימה, הוא שמירה על ביטחון כוחותינו, כלומר שיבצעו את משימותיהם במינימום נפגעים. התנאי השני, שהפך להיות קריטי בסוג הלחימה הזה, הוא שמירה על כבוד האדם, כלומר גרימת מינימום נזקים בנפש וברכוש לאזרחים "לא מעורבים" הנמצאים בשטח הפעילות. התנאי השני מקנה יתרון ברור דווקא ליחידות המיוחדות, המיומנות בביצוע פעילות מהירה, חשאית ומדויקת ואינן סובלות מבעיות איטיות וסרבול המאפיינות לעיתים יחידות אחרות. נשאלת אפוא השאלה מדוע לא השכיל הצבא להשתמש ביחידות המיוחדות לביצוע מרבית המשימות בעימות מוגבל בדיוק בשל הסיבות שהוצגו לעיל: יכולותיהן הייחודיות והמאפיינים הייחודיים של הלחימה. השאלה הזאת תידון בהרחבה בתת הפרק הבא.

המתח בין מידת ההשקעה למימוש היכולות בפועל בעימות המוגבל

בשנים האחרונות בלט מאוד הפער בין ההשקעה ביחידות המיוחדות לבין מימוש הפוטנציאל שלהן בפעילות מבצעית במסגרת העימות המוגבל. אף כי נראה שלא חל פחות במעמד היחידות המיוחדות

משמעותיות. על פניו נראה כי השיח הזה חדר ליחידות ועסק בשאלה עד כמה מוסרית ולגיטימית הפעילות זאת. אולם הדיון הזה לא פגע בתחושת הגאווה על עצם הצלחת הפעילות - כמו במקרים אחרים של הצלחה בפעולות צבאיות בעלות רמת סיכון גבוהה.

שאלה נוספת ומעניינת לא פחות היא כיצד השפיע השיח הזה על מעמד היחידות האלה בצבא ומחוצה לו. ייתכן שעוד מוקדם להצביע על השפעות כאלה ואחרות, אולם אין ספק שנוצרה חשיפה תקשורתית רחבה שהיחידות לא הורגלו לה, משום שהסודיות והחשאיות היו - לפחות עד כה - מרכיב מרכזי בפעילותן ואולי גם בהילה וביוקרה שנלוו אליהן. יתר על כן, פעילויות מסוימות שנחשפו - למשל הרג "מבוקשים" - סדקו במקצת את הדימוי "הנקי" של היחידות האלה. במילים אחרות: מאפייני העימות המוגבל - ובכלל זה חשיפה תקשורתית מסיבית של פעילות היחידות המיוחדות - הם אולי נקודת מפנה בהמשך דרכן של היחידות האלה. השינוי הוא בעצם הלגיטימציה שניתנה בצבא ובציבור למתוח ביקורת על המשימות שהוטלו עליהן ועל הדרך שבה הן ביצעו אותן.

מאפיין נוסף של הלחימה בעימות המוגבל, שיש לו נגיעה ישירה ליחידות המיוחדות, הוא השינויים התכופים במידת הלגיטימציה הציבורית והבין-לאומית לפעילות הצבא בסוג כזה של עימות.

זה המקום לשאול: מה צפויה להיות ההשפעה ארוכת הטווח של העימות המוגבל על מבנה היחידות המיוחדות? איזו קבוצה (אם בכלל) תיתן בהן את הטון בשנים הבאות? מה עשויה להיות משמעות ההשתייכות אליהן בעתיד מבחינה חברתית ופוליטית?

המתח בין איכות הלוחמים לקונפליקטים ערכיים ונורמטיביים במהלך העימות המוגבל

אחד המאפיינים המרכזיים של העימות המוגבל הוא השיח הציבורי שנוצר סביב משימות הכוללות הרג מכוון של בני אדם ספציפיים ("סיכולים ממוקדים") בניגוד להרג אקראי של לוחמי אויב במהלך מלחמה "רגילה". אומנם מדובר בפעילות שהצבא בכלל ויחידות מיוחדות בפרט ביצעו במתאר כזה או אחר מאז הקמתם, אולם במהלך העימות המוגבל הייתה חשיפה נרחבת של הפרקטיקה הזאת, וכתוצאה מכך היא נידונה בהרחבה הן בפורומים משפטיים והן בפורומים ממשלתיים. רק באחרונה דחה בג"ץ עתירה שדרשה ממנו כי יקבע ששיטת הסיכולים הממוקדים אינה לגיטימית.¹²

מעניין לבחון כיצד הושפעו המפקדים והלוחמים ביחידות המיוחדות מהוויכוח הציבורי על הפעילויות האלה המעוררות שאלות מוסריות

בצה"ל במהלך העימות המוגבל, הרי שלא תמיד הורגשה נוכחותן במוקדי העימות ובגזרות הלחימה המשמעותיות. כך, למשל, הניסיון שנצבר לאורך שנות העימות המוגבל למד כי פעילות היחידות המיוחדות התמקדה בעיקר בגזרת איו"ש, וגם היא התבססה לא פעם על היכרות אישית בין מפקדי היחידות למפקדים בכירים בשטח ולא על תפיסת הפעלה מסודרת. ברצועת עזה, לשם השוואה, הייתה מעורבותן של היחידות המיוחדות מועטה, אף שבגזרה הזאת נוצרו לא פעם בעיות מורכבות שדרשו מענה הולם. עם זאת, גם כאשר הופעלו יחידות מיוחדות בגזרות לחימה שונות (בעיקר באיו"ש), הן לא הצליחו לייצר מכפילי כוח או ערך מוסף בהשוואה ליחידות רגילות הפועלות בעימות המוגבל.

לעובדה שליחידות המיוחדות אין ערך מוסף משמעותי בחלק מגזרות הלחימה בעימות המוגבל יש כנראה כמה סיבות. ראשית, ברור לחלוטין שיחידות כאלה אינן צריכות לבצע את מה שיחידות "רגילות" יכולות ויודעות לעשות. שנית, כאשר לא קיים גוף מרכזי שירכוז את כל נושא ההפעלה שלהן, אז גם רוב הידע והפוטנציאל למימוש נכון של היכולות הולך לאיבוד. מעבר לכך, מדובר ביחידות, שגם כאשר הן רוצות לתרום למאמץ הכולל, עדיין סביר להניח שהן לא יסכימו ללא תנאי לבצע כל סוג של משימה. נוסף על האמור לעיל נראה כי אי-הפעלתן של היחידות המיוחדות מונעת גם מהחשש מפני פגיעה באנשיהן במהלך סוג כזה של לחימה. כאשר לפן התקשורתית-תודעתית יש השפעה ישירה על המוראל הלאומי (ומכאן גם על מוראל אויבנו), ברור כי פגיעה בכוח של יחידה מיוחדת מקבלת ערך מוסף בהשוואה לפגיעה בכוח אחר. משיחות עם כמה ממפקדי היחידות בעבר עולה כי לפחות בתחילת העימות המוגבל הובא הנושא הזה בחשבון והשפיע על ההחלטות בנוגע לאופן ולמידה שבה ישתתפו יחידותיהם בלחימה.

דיון וסיכום

המאמר ביקש לבחון את סיפורן של היחידות המיוחדות בצה"ל מנקודת ראות צבאית-חברתית באמצעות ניתוח ארבעה מתחים שליוו את עצם קיומן של אותן היחידות לאורך השנים. חלקו הראשון של המאמר התייחס למתחים בראייה מסורתית, בעוד שחלקו השני בחן אותם בראי העימות המוגבל.

אין ספק שהיחידות המיוחדות מילאו באופן מסורתי תפקידים רבי משמעות בצה"ל כמו גם בשיח הציבורי בישראל. מדובר בתפקידים שאיפשרו להן להתקיים תחת הגדרות ותנאים ייחודיים בצבא ומחוצה לו, שכן תמיד יוחסו להן

יכולות כאלה ואחרות, שיצרו בחברה הישראלית תחושת ביטחון ש"יש על מי לסמוך", ואילו בקרב מדינות אויב וארגונים עוינים הן יצרו תחושות איום והרתעה. פרוץ העימות המוגבל בספטמבר 2000 העמיד במבחן את התפקידים הנ"ל, שכן העימות הזה קבע כללים חדשים של לחימה באזורנו. מדובר בכללים שהיה בהם פוטנציאל השפעה רב על מאפייני פעילותן של היחידות המיוחדות - ובמיוחד על אלה שאליהן התייחס המאמר הזה: סיירת מטכ"ל, יחידת שלדג ושייטת 13.¹³ כך, למשל, לאורך הזמן העימות כמעט שלא איפשר לאותן היחידות לפעול בהתאם לנומרות המבצעיות המסורתיות, מה שיצר תחושה שלפיה הרלוונטיות שלהן עלולה להיפגע.

החידושים שנוצרו בדפוס ההפעלה ובחשיפה התקשורתית במהלך העימות המוגבל עשויים להצביע על שינויים נרחבים בחשיבה הצבאית הכוללת ובעיקר במקום ובתפקיד שתופסות בצה"ל היחידות המיוחדות

ניתן להתרשם כי ארבעת המתחים שנידונו כאן עברו שינויים משמעותיים במהלך העימות המוגבל: היו שהחריפו, היו שהצטמצמו, והיו ששינו צורה והוגדרו מחדש. בעידן הנוכחי של העימות המוגבל, במציאות המורכבת והרגישה הקיימת כעת באזורנו, צפוי הביקוש לפעילות חשאית בחתימה נמוכה רק לעלות, ועימו עשוי לגבור גם מיצוי הפוטנציאל הטמון ביחידות המיוחדות. בהקשר הזה ניתן לומר כי תחילתה של "שילוביות" בין זרועות וארגונים ביטחוניים היא אחד התוצרים המבורכים שהעימות המוגבל כבר הצליח להפיק. אולם למרות קפיצת המדרג שהתרחשה בשנים האחרונות בתחום הזה הוא רחוק עדיין מיישום אופטימלי. יש לכך כמה סיבות: פיזור רחב של כלים ושל אמצעים, ידע שהולך לאיבוד, ניסויים רבים ויקרים שיחידות עושות באותו אמל"ח בלי לשתף זו את זו ועוד.

היות שמדובר בתחום שעיקרו מבצעי, שאין אנו מתיימרים להביע בנוגע אליו דעה מקצועית, נבקש בשורות הבאות להתייחס לנושא מזווית פסיכולוגית-חברתית. לדעתנו, השיקולים לבנייה ולהפעלה של גופים מיוחדים אסור שיהיו רק מבצעים-מקצועיים נטו, שכן אנו מוצאים חשיבות לא מבוטלת בשימור השונות והייחודיות של כל אחת מהיחידות שבהן עסק המאמר הזה. חשיבותן

של היחידות האלה מעבר להיבט המבצעי שלהן היא שיש להן ערך מוסף חברתי רב, והן למעשה סמל של הצלחה ושל מצוינות בעבור כולנו. כתוצאה מכך הופך השירות ביחידות המיוחדות לאתגר העיקרי ואולי אף לפסגת השאיפות שהחברה הישראלית יכולה לספק לבניה עם הגיעם לגיל גיוס.

מעבר לכך, קיומן העצמאי של יחידות שונות מבטיח גם את שימור האתוס וההילה של כל אחת מהן. לעומת זאת, שילוב היחידות תחת גג אחד עלול "להוציא את העוקץ" מההיבט החברתי של התופעה ולהפוך אותן להיות "עוד מאותו הדבר" ולא משהו בעל ערך מוסף וכוח משיכה ייחודי. משמעות הדבר לדעתנו היא שכל החלטה עתידית הנוגעת לתפקיד היחידות המיוחדות בצה"ל, לבנייתן ולהפעלתן חשוב שתביא בחשבון גם את השלכותיה החברתיות רבות המשמעות.

היחידות המיוחדות צפויות להמשיך להיות תופעה ייחודית הן בתחום הצבאי והן בתחום החברתי. אחד המרואיינים למאמר הזה דימה אותן לכריש המחפש כל הזמן מקורות מזון כדי להמשיך להתקיים. עקרונית, הפעלת היחידות המיוחדות צריכה לצאת מנקודת ההנחה שתמיד יהיו מצבים חדשים שלא נערכנו אליהם, ושתחושת המיצוי של מצב אחד צריכה להוביל אותן לחפש הזדמנויות לכניסה לתוך מצב אחר. פריצתה של מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 היוותה באופן מעט אירוני הזדמנות משמעותית לבחינת התרומה והנחיצות של היחידות המיוחדות בעת חירום. למרות הביקורת הרבה שעוררה המלחמה הזאת בציבור, ניתן למצוא בפעילות היחידות המיוחדות במהלכה סוג של נקודת אור ופריצת דרך משמעותית - לפחות בכל הנוגע לאופן הפעלתן ולמידת השפעתן (החיובית) על תוצאות המלחמה. השורה התחתונה היא שהיחידות המיוחדות בצה"ל תידרשנה להמשיך לחפש תשובות ופתרונות בכל המצבים שבהם יש להן יתרונות ייחודיים - בתקופות של שגרה ושל חירום, בעימות מוגבל ובמלחמה.

אחרית דבר: היחידות המיוחדות במלחמת לבנון השנייה

המאמר הזה נכתב במהלך השנה שקדמה למלחמת לבנון השנייה ולמעשה נחתם ממש סמוך לפריצתה. אף שהמסמך מתמקד בשתי תקופות זמן עיקריות - זו שלפני העימות המוגבל וזו שלאחרי - מצאנו לנכון להתייחס גם לפעילות היחידות המיוחדות במלחמה, בעיקר כדי להצביע על מגמות ועל שינויים שהחלו להתפתח בתחומים שבהם עסקנו במאמר הזה וכן כדי לסמן כיוונים עתידיים לבחינה ולמחקר בנושאים שנידונו (ושלא נידונו) כאן. עד כמה שהדבר יישמע מוזר, עיקר כוחן של היחידות

המיוחדות מאז הקמתן בא לידי ביטוי בעיקר במצבי שגרה, בעוד שבמצבי חירום - ובמיוחד במלחמות ישראל - הן כמעט שלא הופעלו, ובוודאי שלא מיצו את יכולותיהן. במלחמת לבנון השנייה, בניגוד למקרי העבר, שולבו היחידות המיוחדות במאמץ הכללי, והדבר בה לידי ביטוי במגוון פרמטרים: בכמות המבצעים, בעוצמתם ובמידת מורכבותם. למעשה, למרות תחושת הכישלון היחסי והשיח הביקורתי שהתפתח בתקשורת ובציבור על אודות המלחמה ניכר כי דווקא בנוגע לפעילות היחידות המיוחדות נוצרו כמה תקדימים חשובים, לפחות בכל הנוגע לאופן הפעלתן בעת חירום. יתרה מכך, פעילות היחידות השיגה מטרה אחת ברורה: זו הייתה הפעם הראשונה שבה כל הכוחות המיוחדים הופעלו תחת מטרייה פיקודית אחת, בלי שאף אחת מהן תאבד את זהותה ואת ייחודה המבצעי.

במלחמה בלבנון נפרצו גבולות ומגבלות רבות בנוגע להפעלת היחידות המיוחדות בעת חירום. הפעילות הבלוית את הפוטנציאל הקיים ואת הצורך בתיאום ובהסדרה של פעילות היחידות במצבים מעין אלה

היחידות המיוחדות הצטרפו למלחמה בשלב מאוחר יחסית, וניתן לומר כי בפרק הזמן המוגבל שבו הן פעלו היו הספקיהן מרשימים ביותר. למעשה, כבר עם פרוץ הקרבות נמצאו היחידות כשהן נכונות ומזומנות לפעולה, אך חסר היה הגורם שיעשה לכך הסדרה: יפעיל, יסנכרן ויחלק גזרות ביניהן מתוך ראייה רחבה יותר של הצרכים ושל האפשרויות הקיימות. בעקבות זאת הוחלט להקים גוף מטה בראשות אלוף (אז תא"ל) טל רוסו, והוטל עליו לשלב את היחידות בלחימה, לחלק להן יעדים ולתאם ביניהן. עבודת המפקדה בראשות אלוף רוסו יצרה אפקט משותף רב משמעות. בסך הכול ביצעו היחידות המיוחדות עשרות מבצעים מיוחדים במהלך המלחמה, 75% מתוכם מבצעים בעומק, מצפון לנהר הליטני.¹⁴ במבצעים האלה נהרגו עשרות לוחמים של החיזבאללה, הושמדו מאות מטרות, והושג מודיעין בעל משמעות רבה. מחיר ההישגים האלה לכוחותינו: הרוג אחד ושלושה פצועים.¹⁵

עולה אפוא השאלה מה קרה במלחמת לבנון השנייה שלא יכול היה להתקיים קודם לכן? תשובה אפשרית היא שבמלחמה בקיץ 2006 היו היחידות המיוחדות יותר זמינות, היו להן יותר הזדמנויות לפעול, ורעיונות מבצעיים רבים יותר הגיעו לבשלות. אולם

מעבר לכך ייתכן כי גם לעימות המוגבל ולתהליך שעברו במהלכו לפחות חלק מהיחידות המיוחדות הייתה השפעה על אופן הפעלתן במלחמה. כך, למשל, ניתן להניח כי העובדה שבשני המצבים (בעימות מוגבל ובמלחמה) נלחם צה"ל נגד ארגוני טרור וגרילה ולא נגד צבאות סדירים של מדינות הפכה את מלחמת לבנון השנייה לסוג של הזדמנות בעבורן בשל הידע והניסיון שצברו בלחימה מול סוג כזה של אויב.

לסיכום, ניתן לומר כי במלחמה בלבנון נפרצו גבולות ומגבלות רבות בנוגע להפעלת היחידות המיוחדות בעת חירום. הפעילות שנעשתה הבלוית את הפוטנציאל הקיים ואת הצורך בתיאום ובהסדרה של פעילות היחידות במצבים מעין אלה. למעשה, כבר כעת אנו נמצאים בעמדת פתיחה טובה בהרבה בהשוואה לעבר בנוגע להפעלת יחידות מיוחדות בכל מקרה של מלחמה עתידית. יחד עם זאת ניכר כי הפוטנציאל הקיים בהפעלת היחידות הוא רב בהרבה מהיקפי הפעלתן גם במלחמה בלבנון. די אם נזכיר את המספר הבלתי מבוטל של חיילים בוגרי היחידות המשתייכים אליהן במילואים, ואשר רובם לא הופעלו במלחמה האחרונה. לכן מומלץ לראות בהצלחות שהושגו שלב הכרחי בתהליך שנועד להביא למימוש מיטבי של היכולות הקיימות ביחידות.

בשורה התחתונה עלינו לשאול היכן צריך להשקיע בעת שגרה כדי להכין את היחידות המיוחדות באופן מיטבי למלחמה. בהקשר הזה נראה כי חשוב שתמשך להתקיים מפקדה ייעודית שתנהל את תהליכי ההכנה בעיתות שגרה ותכין את עצמה כך שתוכל להיות יעילה ופעילה גם בעת חירום - ובהיקפים רחבים בהרבה אף מאלה שהופעלו במלחמה בלבנון. מעבר לכך ייתכן שכעת תידרש חלוקת קשב שונה ביחידות המיוחדות בנוגע להכנות האופרטיביות שלהן לעיתות שגרה וחירום. בכל מקרה, לאופן הפעלתן בעימות המוגבל צפויה להיות השפעה גם על מידת מוכנותן והשפעתן במצבי מלחמה, אם וכאשר נידרש להם.

הערות

1. לעומתן, יחידות נבחרות (crack units) מוגדרות במילון מונחי צה"ל כך: "כינוי ליחידות לוחמות (שאינן כוח מיוחד), הניכרות ברמתן המבצעית הגבוהה ובאיכות ביצועים הבולטת לעומת יחידות דומות רגילות, כגון סיירת בחטיבת רגלים".
2. ד' קניזו, קריטריונים להגדרת יחידות יבשה מיוחדות - הצעה, מחלקת תו"ל מז"י, מסמך פנימי בצה"ל, 2006

3. בהתאם לקריטריונים שבהם בחרנו להשתמש היה עלינו להוסיף יחידה רביעית לרשימה - 669. אולם היחידה הזאת אינה רלוונטית למתחים שנכחו במאמר הזה, ולכן אינה נכללת בהגדרות שקבענו.
4. המושג "חברתיים" אינו מכוון רק לנושאי חברה קלסיים, אלא למכלול נושאים שאינם צבאיים.
5. מתוך ד' קניזו, התפתחות הכוחות המיוחדים בצה"ל, מחלקת תו"ל מז"י, מסמך פנימי בצה"ל, 2004
6. דוגמה לכמה מההגדרות הנ"ל ניתן למצוא בספר עקד - אבני היסוד של אמ"ץ - תוה"ד, מחלקת תורת לחימה, עמ' 13-14, (מסמך פנימי בצה"ל, 2005)
7. אמ"ץ - תוה"ד, מאפייני העימות המוגבל, השלכות ונקודות למחשבה בסוגיית הלמידה וניהול הידע המבצעי, מסמך פנימי בצה"ל, 2002
8. ראו למשל: שמואל ניר, "טבע העימות המוגבל", בתוך חגי גולן ושאלושי (עורכים), העימות המוגבל, מערכות, 2004 וכן שמואל ניר, "עקרונות המלחמה - האם הם מתיישבים עם טבע העימות המוגבל?" בתוך העימות המוגבל - קובץ מאמרים, זרקור - הלחי מחשבה בצה"ל, אב התשס"ב, 2002
9. על-פי המודל שהציע תא"ל ארז צוקרמן, שנועד להמחיש תופעה המזכירה מנהיג להקת אווזים המכתיב כיוון וקצב ללהקה שאיתו. ניתן להמחיש זאת באמצעות המודל של יחידת אגוז, שהוקמה לצורכי פעילות מבצעית בלבנון, בנתה כוח שכוון למשימות מסוימות ופיתחה ידע שסייע במשך הזמן גם לכלל הצבא.
10. בועז זלמנוביץ, "הקמת כוחות מיוחדים בלוחמה נמוכת עצימות", מערכות, 369, 1999
11. בהקשר הזה מומלץ לקרוא את שני המאמרים הבאים: עמוס הראל, "מפקדי סיירת מטכ"ל כבר לא מתקדמים בצה"ל", הארץ, 30 בדצמבר 1999, עמוס הראל, "בית הגידול החדש לגנרלים: יחידת שלדג", הארץ, 18 ביולי 2003
12. בג"ץ 769/02 - "הוועד הציבורי נגד עינויים" נגד מדינת ישראל. ראו למשל: <http://news.msn.co.il/news/CriminalLawCourt/Law/200612/20061214063115.htm>
13. אף שלא כל היחידות הנ"ל שינו את ייעודיהן בתקופת העימות המוגבל, השפעתו נוגעת בוודאי לכולן.
14. במסגרת היחידות המיוחדות שפעלו תחת המפקדה הייעודית במלחמה יש לכלול גם את יחידת מגלן נוסף על היחידות שבהן עוסק המאמר הזה.
15. מתוך: אלכס פישמן, "משימה בלתי אפשרית", המוסף לשבת של ידיעות אחרונות, 27 באוקטובר 2006

קלאוזביץ, העם החמוש

והלוחמה
הזעירה

הגותו של קלאוזביץ בנוגע
למלחמת גרילה היא
רלוונטית ברובה הגדול גם
היום, אף שהיא נכתבה
לפני כ־200 שנה, ואף שהיא
מבוססת בעיקר על דוגמה
אחת: מלחמת ספרד-צרפת
(1814-1808), שעליה הוא
למד מכלי שני

סא"ל דיויד סולומון
מפקד גדוד "המחץ" של ההנדסה
הקרבית

קרל פון קלאוזביץ נחשב לאחד מגדולי ההוגים הצבאיים. אמרותיו מצוטטות באופן תדיר - אם כי לא תמיד בהקשר הנכון. קלאוזביץ פונה בכתביו לקהל יעד רחב - לא רק לאנשי צבא מקצועיים. אף שחלקים מעבודתו המפורסמת ביותר "על המלחמה" עוסקים בהיבטים טכנו-טקטיים שאינם רלוונטיים לימינו, הרי קלאוזביץ דן גם במגוון רחב של נושאים מהרמה הטקטית ועד הרמה המדינית שרלוונטיים כיום לא פחות מכפי שהיו בתקופה שבה נכתבו. הוא עסק בטבע המלחמה, בקשר בין מלחמה לבין מדיניות וכן בתורת המלחמה: ההגנה וההתקפה.

אף שבאקדמיה הצבאית הוא הרצה על לוחמה זעירה, ואף שהוא התעניין מאוד בתחום הזה, הרי הוא הקדיש לו רק פרק אחד קצר - שאותו כינה "מלחמת העם" - במסגרת הכרך העוסק בהגנה. אולם הפרק הקצר הזה נחשב ל"ניסיון הרציני הראשון לנתח את מאפייניהן של הפעולות הלא סדירות ולהגדיר את תפקידן בלוחמה"¹. לדעתו של יהושפט הרכבי סיפק הפרק הזה של קלאוזביץ באופן ישיר או עקיף את הבסיס לתיאוריות הלוחמה הלא סדירה שנוצרו לאחר מכן.² ואכן, למרות החדשנות של הנושא הזה במאה ה-18 (קלאוזביץ עצמו כתב שהוא "מגשש אחר האמת"),³ הצליח קלאוזביץ לשרטט קווים מנחים שהשפיעו על הוגים אחריו. אף על פי שהתנאים הגיאופוליטיים של ימינו שונים בתכלית, וחרף הדומיננטיות של הטרור בעימותים נמוכי העצימות בימינו, חלק מהיסודות הפילוסופיים ומהתובנות המבצעיות שהניח קלאוזביץ תקפים עד היום.

בפתח הפרק העוסק במלחמת העם מסביר קלאוזביץ מדוע סוג הלוחמה הזה מעורר התנגדות: מהבחינה הפוליטית עלולה לוחמה כזאת לעורר אנרכיה ולסכן את הסדר החברתי במדינה, ומהבחינה הצבאית עלולים הישגיה של לוחמה כזאת שלא להצדיק את המאמץ המושקע בה. אך קלאוזביץ מצהיר כי אינו עוסק בהיבטים הפוליטיים של הלוחמה הזאת אלא רק במאפייניה המבצעיים. על פי תפיסתו, סוג הלוחמה הזה הוא אמצעי אסטרטגי בהגנה על המדינה בפני צבא כובש, ויש לשלבו באופן מתוכנן עם לחימת הצבא הסדיר. בשולי הדברים יש לזכור כי בניגוד לכרך הראשון של ספרו, מדובר בטיוטה שאותה לא הספיק קלאוזביץ לערוך באופן סופי.

במאמר הזה אני מנתח את תפיסתו של קלאוזביץ בנושא הלוחמה הזעירה. בחלקו הראשון אני סוקר את הרקע הצבאי של קלאוזביץ ואת האירועים שהובילו אותו לעסוק בלוחמה הזעירה ועיצבו את דעותיו בנושא הזה. בחלקו השני אני בוחן בפירוט את הגותו של קלאוזביץ בנושא הלוחמה הזעירה

לוחמי צה"ל במרדף אחר מחבלים |
קלאוזביץ טען שאוכלוסייה ענייה נוטה להיות לוחמנית יותר

לאור הרקע שלו והאירועים שמהם הושפע. בחלקו האחרון של המאמר אני מנתח את תפיסתו על רקע המציאות של ימינו ובוחרן אילו מרכיבים מתפיסתו עודם רלוונטיים ואילו אינם ניתנים או אינם ראויים ליישום כיום.

אף על פי שהתנאים הגיאופוליטיים של ימינו שונים בתכלית, וחרף הדומיננטיות של הטרור בעימותים נמוכי העצימות בימינו, חלק מהיסודות הפילוסופיים ומהתובנות המבצעיות שהניח קלאוזביץ תקפים עד היום

הרקע שהוביל את קלאוזביץ לעסוק בסוגיית חימוש העם

קרל פון קלאוזביץ (1780-1831) החל את הקריירה הצבאית שלו בגיל צעיר מאוד. כבר בגיל 13 היה צוער בגדוד חי"ר בצבא פרוסיה והשתתף במלחמה נגד צרפת. הוא צבר ניסיון קרבי במצור על מיינץ, ובגיל 15 בלבד קודם לדרגת סגן. ב-1801 התקבל לאקדמיה הצבאית, למד אצל גרהרד פון שרנהורסט ורכש השכלה צבאית רחבה.

ב-1806 השתתף בקרב ינה, שבו הובסו הפרוסים, והיה בשבי הצרפתים עד 1808. כששוחרר צירף

אותו שרנהורסט למטכ"ל, ובמסגרת תפקידו שם סייע לשקם את צבא פרוסיה. במקביל היה בשנים 1810 ו-1811 גם מורה באקדמיה הצבאית והרצה שם על "המלחמה הזעירה". באותה העת כבר הייתה מלחמת חצי האי האיברי בעיצומה.

המלחמה הזאת שניהלו הספרדים נגד צבא צרפת שפלש לארצם (ב-1808) הייתה בתחילתה מלחמה גרילה בין שני צבאות סדירים. צבא נפוליאון הביס ללא קושי את צבא ספרד, אולם לאחר מכן רותקו 300 אלף חיילים צרפתים ללחימה מסוג חדש שהתפתחה בשטחי הספר בספרד: תושבי ספרד לא היו מוכנים להשתעבד לשלטון נפוליאון ויצאו להגן על אדמותיהם ועל אורחות חייהם. קבוצות של תושבים התאגדו והחלו להילחם בצבא נפוליאון בטכניקות של לוחמת גרילה (גרילה בספרדית היא "מלחמה קטנה"). קלאוזביץ השתמש במונח "גייסות עממיים" (Landsturm) כדי לתאר את התושבים-הלוחמים האלה.

יעדם האסטרטגי של הספרדים לא היה להשמיד את הצבא הטוב ביותר באירופה באותם הימים אלא לערער את רצונם של הצרפתים להישאר בספרד. הלוחמים הספרדים התבססו בשטחים הרריים וקשי גישה שבהם היה להם יתרון משמעותי של הכרת השטח. כמו כן הם ניצלו את תמיכת האוכלוסייה ואת מגבלותיהם הטקטיות והלוגיסטיות של הצרפתים כדי לפגוע בצבא נפוליאון.⁴ אף שקלאוזביץ לא נכח פיזית במלחמה בספרד, הוא למד עליה באמצעות דיווחים, והיא שימשה לו בסיס לתפיסתו בנושא. אומנם הוא אינו מזכיר את המלחמה בספרד באופן מפורש בכתביו, אך התנאים שהוא מתאר דומים מאוד לתנאים ששררו באותה המלחמה.

ב-1812 עזב קלאוזביץ את צבא פרוסיה ועבר לשרת בצבא רוסיה. הרקע לכך היה הסכמתו של מלך פרוסיה לשתף פעולה עם נפוליאון במלחמתו המתוכננת נגד רוסיה. קלאוזביץ, שהיה בעל רגשות פטריוטיים עזים ואולי גם נטר טינה לשוביו הצרפתים, התנגד למהלך הזה. ראוי לציין שגם לנושא הזה הוא אינו מתייחס באופן ישיר בכתביו, אולם ביקורתו כלפי המדיניות הזאת של מולדתו ברורה כאשר הוא קובע כי אם מדינה אינה משתמשת בכל האמצעים האפשריים כדי להגן על עצמה (דהיינו מלחמת עם), יש להסיק כי "לא נותרה עוד נשמה בקרבה".⁵

ב-1815 חזר קלאוזביץ לשירות בצבא הפרוסי, מונה לקצין מטה והשתתף במסע המלחמה נגד נפוליאון שהסתיים בוותרו. עם זאת מלך פרוסיה מעולם לא סלח לו באופן מלא על שהעדיף שיקולים לאומיים על פני נאמנותו כלפיו. לכן הוא לא הגיע לפסגת הפירמידה בצבא, לא נענתה בקשתו לעבור לשירות הדיפלומטי, ומחקריו העיוניים לא יצאו

אנשי חמאס מציגים לראווה טילי קסאם | קלאוזביץ טען שמלחמת גרילה יכולה להצליח רק אם היא משולבת בלחימה של צבא סדיר. הניסיון ההיסטורי מוכיח שהוא טעה

ורעננים - בניגוד לצבא הסדיר שהובס - ולכן הם עשויים להביא למפנה לטובת המדינה שהובסה. יש לשער שקלאוזביץ מסתמך בקביעה הזאת על הדוגמה של פעולת הגרילה בספרד נגד צבא צרפת. הספרדים השתמשו בטקטיקות לא סדירות רק אחרי שהכוחות הסדירים שלהם התמוטטו. על פי הרכבי, הם בחרו באסטרטגיה של מלחמת עם רק כאשר זו נותרה האפשרות היחידה שלהם.⁸ אולם קלאוזביץ אינו מתמקד רק בטיעונים של תועלת צבאית ומדינית. הוא מעלה טיעונים מוסריים נוקבים בנוגע לחובתה של מדינה לנצל את אמצעיה עד תום ולא להשלים עם כניעה לאויב בלי שמיצתה את כוחות העם.⁹ לדידו, ממשלה שאינה עושה כן היא חלשה, בלתי מוסרית ומוכיחה שאינה ראויה לניצחון. אף שקלאוזביץ אינו מציין זאת במפורש, נראה שהדברים האלה מבטאים רגשות חזקים הקשורים ל"כניעתה ללא קרב" של פרוסיה לנפוליאון ב-1812. כפי שצוין קודם לכן, קלאוזביץ סלד מהחלטתו של מלך פרוסיה להעמיד גיס של צבא פרוסיה לרשות נפוליאון במלחמתו נגד רוסיה. הוא ראה בהחלטה הזאת כניעה ללחץ, רפיסות מדינית ופגיעה בלאומיות הפרוסית. כאמור, בעקבותיה הוא התפטר מהשירות בצבא פרוסיה ועבר לצד הרוסים.

יש לתכנן את שילוב גיסות העם בתוכנית ההגנה האסטרטגית

קלאוזביץ תומך בחימוש העם באופן מתוכנן במסגרת תוכנית ההגנה האסטרטגית של המדינה.

הוא מצביע על שתי דרכים לשילוב האמצעי הזה בתוכנית ההגנה האסטרטגית של המדינה: אמצעי אחרון של אין ברירה לאחר תבוסת הצבא הסדיר; שילוב טבעי ומתוכנן יחד עם הצבא הסדיר. ברוב הפרק הנקרא "חימוש העם" מתייחס קלאוזביץ לגיסות העם כאל גוף מעין צבאי המופעל במקביל ובמשולב עם כוחות צבא סדירים. עם זאת, בסוף הפרק הוא מפתח את הרעיון שניצול גיסות העם והלוחמה הזעירה יכולים לשמש אמצעי ההגנה האחרון שהמדינה נוקטת בדומה לאופן שבו "נאחו האדם הטובע אינסטינקטיבית בקש".⁷

קלאוזביץ ראה במלחמת העם חלק מההגנה של המדינה על קיומה הריבוני

חימוש העם הוא האמצעי האחרון

קלאוזביץ מדגיש את התועלת שיכולים להביא גיסות העם למדינה, במיוחד אם כוחותיה הסדירים הובסו לחלוטין. הוא טוען שעצם קיומה של מדינה אינו תלוי בתוצאה של קרב אחד, ובאמצעות ניצול כל משאביה - כולל גיוס העם - היא יכולה להינצל מהשמדה. זאת ועוד, קלאוזביץ גורס כי האמצעי הזה אינו גורע מיכולתה של המדינה להשיג שלום ואינו פוגע בתנאים שיכולה הייתה להשיג באמצעות כניעה מייד עם תבוסת הצבא הסדיר, אלא להפך - משפר אותם. הוא מציין שכוחות העם הם חדשים

לאור במהלך חייו. תרמו לכך גם הטפותיו של קלאוזביץ בזכות גיוס העם והלוחמה הזעירה - רעיונות שנחשבו באותה העת מהפכניים.⁶ ב-1831 מת קלאוזביץ מכולרה, בעת שהיה ראש מטה של גיס מיוחד בפולין. את כתביו הוציאה לאור אשתו לאחר מותו.

בפרק הבא של המאמר אני בוחן את תפיסותיו של קלאוזביץ בנוגע למלחמת העם לאור התפיסות המקובלות בתקופה שבה חי, לאור ההבנה הצבאית דאז ולאור ניסיונו האישי ותפיסותיו האידיאולוגיות.

ניתוח תפיסותיו של קלאוזביץ בנוגע לחימוש העם וללוחמה הזעירה

ההיקף וההצלחה של הלוחמה הזעירה בראשית המאה ה-19 - בעיקר בספרד - הם חסרי תקדים. הנושא הזה היה קרוב לליבו של קלאוזביץ, והוא הקדיש לו פרק בתוך הכרך העוסק בהגנה. קלאוזביץ רואה במלחמת העם פריצת המסגרת המלאכותית של המלחמה הישנה וקושר אותה לגיוסי החירום ולהפעלת שירות החובה הכללי. כפי שאראה בהמשך, קלאוזביץ ראה במלחמת העם חלק מההגנה של המדינה על קיומה הריבוני. הוא סבר כי פרוסיה הייתה צריכה להפעיל סוג כזה של לחימה נגד צבא נפוליאון ולא לוותר מראש בגלל חולשתה הצבאית היחסית.

ביסוד התפיסה של קלאוזביץ בנוגע לחימוש העם עומדת ההבנה כי מדובר באמצעי הגנה אסטרטגי.

ישראל בשנים 1936-1939, דיכוי ההתקוממות העממית במלחמה (ראשית שנות ה-50 של המאה הקודמת) על ידי הבריטים או כישלוננו של ציה גווארה (1967) לגייס את תמיכת האיכרים בבוליביה ולחולל מהפכה.¹⁵

התנאים להצלחתה של מלחמת עם

התנאי הראשי והיסודי שמציב קלאוזביץ לכך שמלחמת עם תשיג את ההשפעה המקסימלית, כלומר תביא את הצבא הכובש לכדי משבר שיחייבו לנטוש את הארץ, הוא ניהול מלחמת העם יחד עם המלחמה הסדורה של הצבא הסדיר. על שתי המערכות האלה - הוא כותב - להיות "מאוחדות ומתואמות באמצעות תוכנית כוללת אחת".¹⁶ הוא מגיע למסקנה הזאת בהוכחה על דרך השלילה: מלחמת עם לבדה תוכל להביס את הצבא הכובש רק אם שטח המדינה הוא נרחב ביותר, או שקיים פער משמעותי מאוד בין גודלו של הצבא הכובש לשטח הארץ. אולם לדבריו שטח נרחב כזה יש רק ברוסיה, ויש להניח שצבא תוקף לא ינסה לכבוש חבל ארץ שהוא גדול מדי בשבילו. מכך נובע שמלחמת עם אינה יכולה להצליח אם היא נערכת לבדה, ללא שילוב עם צבא סדיר.

הניסיון ההיסטורי מקל עלינו להפריך את ההוכחה הזאת. ראשית, ניתן להחליש את שתי הטענות שמעלה קלאוזביץ: ישנם אזורים רבים בעולם המושפעים במרחבים הדומים לאלה של רוסיה (למשל בסין, בצפון אמריקה ובאוסטרליה). כמו כן יש בהיסטוריה דוגמאות למצביאים רבים שהכניסו את צבאותיהם למערכות שבהן היו בנחיתות מספרית משמעותית, ושסיכוייהם להצליח בהן היו קלושים.

שנית, ניתן לסתור את המסקנה עצמה: ישנם מקרים רבים שבהם התקוממות עממית או לוחמת גרילה לא שילבו לוחמה סדורה של צבא סדיר בשום שלב ובכל זאת הצליחו להשיג את מטרותיהן האסטרטגיות, למשל: לחימת החיזבאללה בדרום לבנון בשנים 1985-2000. אומנם בתחילת דרכו ניסה החיזבאללה ליצור מעין יחידות סדירות במקביל לאסטרטגיית הטרור שכללה מכוניות תופת וחטיפות, אך כאשר ספגו היחידות האלה תבוסות, הוא שינה את הטקטיקה, והחל מ-1991 עבר באופן מלא ללוחמה בלתי סדורה.¹⁷

אינני טוען שלוחמת גרילה אינה זקוקה כלל לגיבוי של מדינה או לתמיכה מסוימת של צבא סדיר. נהפוך הוא, ישנן דוגמאות רבות למלחמות זעירות שקיבלו סיוע צבאי, מדיני וכלכלי ממדינות: לוחמת הפרטיזנים ביוגוסלביה במלחמת העולם השנייה, לחימת הווייטקונג במלחמת וייטנאם, התמיכה שמקבל חיזבאללה מסוריה ומאיראן ועוד. למעשה,

קלאוזביץ מעלה טיעונים מוסריים נוקבים בנוגע לחובתה של מדינה לנצל את אמצעיה עד תום ולא להשלים עם כניעה לאויב בלי שמיצתה את כוחות העם

במלחמה סטנדרטית. לפיכך ודאי שאין זה סביר שניתן יהיה להשיגה בלוחמת גרילה.

הניסיון ההיסטורי אכן מלמד שמלחמות גרילה של כוחות קטנים וחלשים משמעותית מהצבאות הסדירים שעמדו מולם הצליחו במקרים רבים להשיג השפעה מקסימלית כמו זו שמתכוון אליה קלאוזביץ. הכוחות האמריקניים בווייטנאם, למשל, לא הובסו באופן פיזי. אולם ההשפעה המוראלית של מלחמת הגרילה שהופעלה נגדם - על הצבא, על דעת הקהל האמריקנית ועל הדרג המדיני - הביאה בסופו של דבר לנסיגת הכוחות בלי שהושגו היעדים המדיניים שהציבה לעצמה ארה"ב.

עם זאת קלאוזביץ אינו שוכח לציין כי השפעתה של ההתקוממות עשויה להתפוגג אם היא מתחילה לדעוך במקומות מסוימים ומוחנקת על ידי הצבא הסדיר התוקף במקומות אחרים. גם לכך יש דוגמאות רבות - למשל דיכוי המרד הערבי בארץ

כיוון שמדובר בלוחמה בעלת אופי טקטי שיש לה השפעות אסטרטגיות, מתייחס קלאוזביץ בכתביו לשתי הרמות האלה, אם כי הוא מתמקד במיוחד בהיבט האסטרטגי. כך למשל הוא טוען - בלי שהוא מנסה להוכיח את טענתו - כי לא ניתן להקצות את המשאבים המושקעים במלחמת העם לאמצעי לחימה אחרים כדי לנסות לעשות בהם שימוש אפקטיבי יותר.¹⁸ הסיבה לכך, לדבריו, היא שהמשאבים האלה הם בעיקר מוראליים ולא פיזיים. לתובנה הזאת הגיע קלאוזביץ - קרוב לוודאי - ממה שקרא על פעולות הגרילה בספרד. אף שהוא מדגיש את ההיבט של המוראל נמנע קלאוזביץ מלדון במחיר משלמים העם והמדינה על התנגדות עממית, ותחת זאת הוא מתמקד בהשפעות שיכולות להיות לה, בתנאים הבסיסיים להצלחתה ובאופן הנכון שיש להפעילה.

השפעותיה של מלחמת העם

על-פי קלאוזביץ, השפעותיה של מלחמת עם תלויות בגודל היחסי של השטח לעומת גודל הצבא התוקף. תוצאותיה של מלחמת העם יהיו טובות יותר ככל שהשטח גדול יותר והמגע של גיסות העם המגויסים עם הצבא הסדיר התוקף נרחב יותר. במילים אחרות: ככל שצבא העם מפוזר יותר, כך יהיה יעיל יותר - "כנגחים לוחשות החותרות תחת מוסדותיו של צבא האויב".¹⁹ עניין נוסף שמדגיש קלאוזביץ הוא השפעתו של ממד הזמן. הוא מציין כי חולף זמן רב עד שניכרות תוצאותיה של מלחמת עם, ובפרק הזמן הזה ישנו רצף של התנגשויות בין צבא העם לצבא הסדיר התוקף. התוצאה המצטברת של סך כל ההתנגשויות האלה היא שתקבע את הצלחתה או את כישלונה של ההתקוממות נגד צבאה הסדיר של המדינה התוקפת.

התקוממות עממית עשויה בסופו של דבר לחולל "תבערה כללית המאלצת את האויב לנטוש את הארץ בטרם יושמד כליל".²⁰ המשפט הזה מחייב לברר מהי כוונתו של קלאוזביץ במושג "השמדה", שהרי אין זה סביר שגייסות בלתי מאומנים, רבים ככל שיהיו, יצליחו להשמיד באופן פיזי את כל הצבא הסדיר של האויב או אפילו את רובו. נראה אפוא שכוונתו של קלאוזביץ במקרה הזה דומה לכוונתו כאשר הוא משתמש במונח הזה בכרך הראשון של יצירתו - "טיבה של המלחמה". פרשנות חלקית ומוטעית של כוונתו של קלאוזביץ במושג "השמדה" זיכתה אותו, שלא בצדק, בכינוי "נביא אסטרטגיית ההשמדה".²¹ אולם קריאה מלאה של כתביו מראה כי כוונתו במונח "השמדה" היא בעצם מצב שבו האויב אינו יכול להמשיך להילחם או אפילו מצב נפשי שבו הוא אינו רוצה להמשיך להילחם ולא בהכרח השמדה פיזית מלאה.²² הוא אפילו מסביר שהשמדה פיזית מושגת לעיתים נדירות ביותר

שקלאזוביץ הושפע מהמערכה הזאת, אף שלא נכח בה פיזית, וראה בה מקרה מבחן. ראוי לציין שחמשת העקרונות האלה משקפים גם את מלחמתה של רוסיה נגד פלישת נפוליאון ב־1812, שבה השתתף קלאזוביץ.

תנאי נוסף שמציין קלאזוביץ הוא פיזורם של בתי התושבים. הוא טוען כי פיזור כזה מגביר את ההשפעה של הלחימה הזעירה, וזאת מהסיבות הבאות:

1. כאשר היישובים מפוזרים, ההתנגדות היא בכל מקום, ואי אפשר להכיל אותה.
2. אם התושבים מצופפים בכפרים מעטים, קל לאויב לרכז שם מאמץ ולהתמודד עימם.
3. אם היישובים רבים ומפוזרים, משמע שיש דרכים רבות, והיישובים קטנים. מצב זה מקשה על הצבא התוקף לדאוג להספקת הגייסות במהלך מסע המלחמה.

גם אל התובנה הזאת הגיע קלאזוביץ, קרוב לוודאי, בעקבות המלחמה בספרד, שבה התמודדו הצרפתים נגד לוחמי גרילה בשטח הררי שקשה לנוע בו ושרשת הדרכים בו דלילה. צבא נפוליאון שם דגש על ניידות, ולכן לא רצה להיות תלוי בנקודות אספקה קבועות. את האספקה חייבים היו אפוא החיילים להשיג מהשטח, דהיינו על חשבון האוכלוסייה המקומית, מה שרק הגביר את המוטיבציה שלה להילחם.²¹

האופן שבו צריך לנהל את מלחמת העם

עד כה עסק המאמר בהשפעותיה האפשריות של מלחמת עם ובתנאים שמציב קלאזוביץ לכך שהיא תממש את מלוא הפוטנציאל שלה. אולם קלאזוביץ מפרט גם הנחיות וכללים שלפיהם צריך להפעיל את גיסות העם. הכללים האלה נחלקים לשלושה נושאים מרכזיים: היכן להפעיל את גיסות העם נגד האויב; מהי צורתם הקרבית הרצויה, כולל אופן שילובם עם הכוחות הסדירים ומהי צורת ההגנה הנכונה בעבורם. להלן פירוט שלושת הנושאים האלה:

היכן להפעיל את גיסות העם נגד האויב. באופן כללי - קובע קלאזוביץ - אין להפעיל כוחות עממיים נגד כוחו המרכזי של האויב עיקרי, דהיינו לא נגד עוצבות גדולות של צבא האויב ובוודאי שלא נגד עיקר המסה שלו. ובלשונו הציונית של קלאזוביץ: אין לנסות "למעוך את הגרעין" אלא יש "לכרסם בקליפתו".²² הוא ממליץ להתחיל את המערכה באזורים כפריים שבשולי זירת המלחמה כיוון ששם הצבא הכובש חלש יותר, ומשם להתפשט באופן הדרגתי אל השטח שבו התבסס האויב.

קלאזוביץ מסביר את היתרון שיש ליחידת גרילה בתחום התמרון על פני יחידה סדירה באופן הבא: את גיסות העם לא ניתן לדחוק לאחור, כיוון שהם

פני שטח נרחב.

3. שטח נרחב - כדי שהמיליציות העממיות יוכלו לפעול במקומות רבים וליצור עדיפות מספרית נקודתית נוכח פיזורו הרב של הצבא התוקף.

4. אופי לאומי מתאים. קלאזוביץ מייחס חשיבות רבה למוראל: העם חייב להאמין בדרך ההתנגדות ולתמוך בסוג הלחימה הזה כדי שהוא יצליח. הוא מציין כי אוכלוסייה ענייה מחושלת יותר ולכן נוטה להתאים יותר לסוג הלחימה הזה.

5. ארץ בלתי עבירה - שטח הררי, מיוער, ביצתי או מעובד. כוונתו למרחב שהדרכים בו מפותלות ושמשופע במעברים הכרחיים רבים, המאפשרים למיליציות לחסום אותם ולפגוע בכוחות הסדירים

ברוב המקרים שבהם הצליחה הגרילה, היא נשענה על בסיס של כוח סדיר ועל מדינה שסיפקו לה את צרכיה הקיומיים והמבצעיים, ואילו ברוב המקרים שבהם לא הייתה לגרילה תמיכה כזאת - היא הובסה בסופו של דבר. טענתי היא שאופן השילוב בין הכוחות הסדירים לכוחות הבלתי סדירים שמציע קלאזוביץ הוא ארכאי ולא ישים בימינו.¹⁸

אבל קלאזוביץ כתב על בסיס הניסיון וההבנה שהיו קיימים בתקופתו. במלחמתה של רוסיה נגד נפוליאון ב־1812, שבה, כאמור, השתתף באופן פעיל, שולבו בלחימה הסדירה פשיטות ומבצעי קומנדו של יחידות צבא ושל איכרים.¹⁹ יש לשער אפוא שניסיונו האישי של קלאזוביץ בשירות הצבא הרוסי באותה עת חיזק אצלו את ההבנה שלוחמת גרילה בשילוב

חיילי צה"ל בפרבריה הדרומיים של ביירות - 1982 | במלחמת של"ג לחם צה"ל במקביל נגד כוחות סדירים של צבא סוריה ונגד יחידות מחבלים. חלק ניכר מהעיכוב בהתקדמות הכוחות היה תוצאה של לחימת המחבלים ולא רק של הצבא הסורי הסדיר

הניסיון ההיסטורי אכן מלמד שמלחמת גרילה של כוחות קטנים וחלשים משמעותית מהצבאות הסדירים שעמדו מולם הצליחו במקרים רבים להשיג השפעה מקסימלית כמו זו שמתכוון אליה קלאזוביץ

של האויב בהשקעה מזערית של אמצעים.

חמשת העקרונות האלו מתארים באופן ברור את הלוחמה הזעירה שניהלו הספרדים נגד צבא נפוליאון בספרד, אם כי משום מה קלאזוביץ כלל אינו מזכיר את המלחמה הזאת.²⁰ ניתן לראות

עם לחימה סדורה של צבא סדיר היא היעילה ביותר. לכן על רקע המציאות הצבאית והמדינית שהייתה קיימת בזמנו של קלאזוביץ נראה שמסקנתו הייתה נכונה לשעתה.

קלאזוביץ מציב חמישה תנאים יסודיים, שלדעתו הכרחיים כדי שמלחמת עם תהיה אפקטיבית:

1. מלחמה בפנים הארץ. (רחוק מגבולותיה). ההיגיון של התנאי הזה הוא להאריך את קווי האספקה של האויב ולחשוף אותם כדי לאלץ את האויב לפזר את כוחותיו על פני המרחב כולו וכדי לפעול באזורים המוכרים הרבה יותר למיליציות העממיות מאשר לצבא הסדיר הכובש.

2. אין הכרעה במכה אחת. התקוממות עממית היא תהליך שאורך זמן רב. היא לא תוכרע בקרב אחד או במערכה אחת אלא ברצף של פעולות על

משמעותיים לצורת הלחימה הזאת, ובאיזו מידה רלוונטיות תפיסותיו לימינו.

הבחנתו המרכזית של קלאוזביץ - שהגרילה היא בראש ובראשונה אמצעי אסטרטגי - נכונה ורלוונטית היום כפי שהייתה לפני 200 שנה. קלאוזביץ ראה בגרילה אמצעי הגנה על המדינה כולה. דוגמאות לכך ניתן למצוא בפעולותיהם של אזרחים צרפתים שצלפו בחיילים גרמנים בשנים 1870-1871 או בלחימת הפרטיזנים ביוגוסלביה נגד הכובש הנאצי. אולם במהלך המאה ה-20 השתנה אופי הגרילה מהגנה להתקפה. לשינוי הזה אחראים בעיקר כוחות מהפכניים שקמו במדינות שונות, דוגמת הכוחות הקומוניסטיים של מאו דזה-דונג שנלחמו לתפוס את השלטון בסין.²³ בכל מקרה, קביעתו של קלאוזביץ בנושא הזה תקפה. לראיה: נסיגתו של מדינות אירופה ממושבותיהן במהלך המאה ה-20 בלחץ הגרילה. ניתן לראות גם ביציאת צה"ל מרצועת הביטחון דוגמה להישג אסטרטגי של החיזבאללה שהושג באמצעות מלחמת גרילה רצופה ועקשנית.

עם זאת קלאוזביץ לא חזה את הדומיננטיות של הטרור במסגרת מלחמת העם. טרור, דהיינו הקונספט של פגיעה באזרחים חפים מפשע כדי להשיג מטרות מדיניות, אומנם קיים זה זמן רב בהיסטוריה האנושית,²⁴ אך קלאוזביץ לא עסק בו כלל. הוא התייחס באריכות לסביבה הכפרית, שבה טבעית ללוחמת הגרילה, אך לא התייחס כלל לסביבה העירונית, שהיא זירת הפעולה העיקרית של הטרור.

קלאוזביץ דייק מאוד כאשר קבע שלוחמת גרילה היא אמצעי אחרון שננקט רק לאחר קריסת הצבא הסדיר. הספרדים פנו ללוחמת גרילה נגד הצרפתים לאחר שאלה הביסו את צבאם הסדיר, ואילו הצרפתים עצמם החלו לנהל לוחמת גרילה נגד הכובשים הגרמנים, לאחר שאלה הביסו את הצבא הסדיר של צרפת בסדאן ב-1870. הבוריס בדרום-אפריקה החלו לנהל לוחמת גרילה נגד הבריטים בסוף המאה ה-19 לאחר שהובסו בקרב הסדור.

סוגיה מרכזית שיש לבחון היא תפיסתו של קלאוזביץ בנוגע לשילוב בין הצבא הסדיר ללוחמת גרילה. כאמור, קלאוזביץ דגל בשילוב כזה בהתאם לתוכנית אסטרטגית מתואמת, שבה הצבא הסדיר מנהל לחימה סדורה והוא המרכיב הדומיננטי. הוא הצהיר בפירוש שאין ביכולתה של לוחמת גרילה לבדה להשיג את ההישג האסטרטגי הנדרש. אולם במאה ה-20 היינו עדים להיפוך המגמה: היו מקומות שבהם הצבא הסדיר הוא ששייך לגרילה, דהיינו הגרילה היא שהייתה הדומיננטית.²⁵ למשל, על-פי תפיסתו של מאו דזה-דונג נועד הצבא הסדיר לתת את המכה המכרעת - אבל רק

פיגוע של האף-אל-אן באלג'יר, 1962
| קלאוזביץ ראה בגרילה אמצעי הגנה על המדינה כולה

הבחנתו המרכזית של קלאוזביץ - שהגרילה היא בראש ובראשונה אמצעי אסטרטגי - נכונה ורלוונטית היום כפי שהייתה לפני 200 שנה

הכבד הזה ייפול על כתפיהם של התושבים, והם לא יוכלו להצטרף ללחימה.

מהי צורת ההגנה הנכונה לגיסות העם. כאמור, קלאוזביץ רואה במלחמת העם אמצעי הגנה אסטרטגי, אך עם זאת הוא מתריע בתקיפות מפני מצב שבו גיסות העם ינקטו הגנה טקטית, כיוון שיוכרעו בה בוודאות. הסיבות לכך קשורות לאופי שמייחס קלאוזביץ לגייסות העממיים: הם נטולי קור רוח והתמדה - שתי התכונות החיוניות ביותר בקרב הגנה. עם זאת על גיסות העם לנסות להגן על מעברים הכרחיים כגון מעברי נהרות, דרכים סלולות העוברות בתוך אזורים ביצות ומעברי הרים. את ההגנה הזאת - מדגיש קלאוזביץ - יש לבצע באמצעות הגנה ניידת המבוססת על התנפלויות מפתיעות ומפוזרות ולא באמצעות הגנה סדורה מסורתית.

ניתוח הגותו של קלאוזביץ בהקשר של ימינו

עד כה ניתחתי את הגותו של קלאוזביץ בנושא הלוחמה הזעירה בעיקר בהקשר של המצב הצבאי והמדיני בתקופה שבה כתב. אולם השאלות המסקרנות יותר הן אם קלאוזביץ הניח יסודות

משוגלים להתפזר בשטח ללא תוכנית מסוימת. כלומר, גם אם ייאלצו לסגת, יוכלו להמשיך להיות אפקטיביים באמצעות התנכלות לזנבו של הכוח הסדיר (שנע בשיירות). זאת בניגוד ליחידה סדירה, שחייליה "דבקים זה בזה כעדר", וברגע שהם נהדפים, הם מפסיקים להיות איום. בהקשר הזה מציין קלאוזביץ כי מסע בשטח הררי, מיוער או מבותר הופך להיות מסוכן ליחידה סדירה של הצבא התוקף, כיוון שבכל רגע היא עלולה להתקל במפתיע בכוח של האויב.

יתר על כן, מדגיש קלאוזביץ, על כוח גרילה לחבל בדרכים, לחסום אותן ולהציב מארבים - במיוחד במעברים הכרחיים - שכן האויב חייב להגיע דרכם שיירות וכוחות גדולים. פעולות כאלה יאלצו את האויב להגביר את האבטחה באופן הבא: ללוות שיירות אספקה, להחזיק עמדות שמירה קבועות ולאבטח מעברים הכרחיים דוגמת גשרים. האויב יצטרך להקצות יחידות קטנות ורבות למשימות האלה. גיסות העם, למרות נחיתותם הכללית, יוכלו לגבור על יחידות כאלה באופן נקודתי באמצעות יצירתה של עדיפות מספרית מקומית. גם הדברים האלה של קלאוזביץ מבוססים - קרוב לוודאי - על מלחמת חצי האי ועל האופן שבו נלחמו הכוחות הספרדיים נגד צבא נפוליאון.

מהי צורתם הקרבית הרצויה של גיסות העם. קלאוזביץ מדמה את מלחמת העם לערפל או לעננים. לדבריו, בדרך כלל אסור לה להתגבש לגוף מוצק, אחרת יוכל האויב למוחץ את ההתנגדות בקלות. אך עם זאת לעיתים נחוצה יצירת עוצמה חזקה, בעיקר באגפי הזירה שבה נלחם האויב. במקומות האלה יש להפעיל יחידות גדולות יותר ומסודרות באמצעות שילוב יחידות סדירות ולכוון אותן לתקיפת האויב בעורפו, שם הוא פגיע במיוחד.

קלאוזביץ מודע לכך שהמבנה שהוא מציג הוא בלתי שגרתי ומנסה להסביר אותו. הוא מציג שיחידות קטנות של הצבא הסדיר יאמנו ויעודדו את התושבים להילחם. עם זאת הוא מזהיר מפני שימוש יתר של כוחות סדירים בשילוב עם גיסות העם ומציג שלושה נימוקים לכך:

1. שילוב יתר עלול למוסס את הצבא הסדיר, ליצור קו הגנה ארוך וחלש בכל מקום ובסופו של דבר לגרום להשמדתם של הצבא הסדיר ושל גיסות העם גם יחד.

2. המוטיווציה של העם להילחם עלולה להיחלש, כיוון שישמך על הכוחות הסדירים הרבים שיבצעו את הלחימה.

3. לנוכחות של גופי צבא סדירים גדולים מדי יש משמעות לוגיסטיות כבדות, שכן הם תלויים במחסנים, באמצעי תובלה, באספקה וכדומה. הנטל

אחרי שהגרילה הכשירה את הקרקע להנחתה של זו. הדומיננטיות של הגרילה באה לידי ביטוי גם במלחמת של"ג, שבה לחם צה"ל במקביל נגד כוחות סדירים של צבא סוריה ונגד יחידות מחבלים: חלק ניכר מהעיכוב בהתקדמות הכוחות היה תוצאה של לחימת המחבלים ולא רק של הצבא הסורי הסדיר. במערכת הטרור המורכבת שמנהלים הרשות הפלסטינית וארגוני הטרור נגד ישראל מאז ספטמבר 2000 אין כלל לחימה סדורה של כוחות (ארגוני הביטחון ה"סדירים" של הרשות נלחמים אף הם במאפיינים בלתי סדורים של גרילה ושל טרור). גם ההתמודדות הנוכחית של צבא ארה"ב בעיראק היא נגד ארגוני טרור ולא נגד כוח הנלחם באופן סדור. (הכוח העיראקי הסדיר הוכרע כבר בשלביה הראשונים של המערכה). ניתן אפוא לומר כי תפיסתו של קלאוזביץ בנוגע לשילוב הלחימה של הצבא הסדיר עם לוחמת הגרילה אינה רלוונטית כבעבר.

טרור, דהיינו הקונספט של פגיעה באזרחים חפים מפשע כדי להשיג מטרות מדיניות, אומנם קיים זה זמן רב בהיסטוריה האנושית, אך קלאוזביץ לא עסק בו כלל

במוראל ראה קלאוזביץ גורם המשפיע באופן משמעותי הן על לוחמי הגרילה והן על הצבא הסדיר הנלחם נגדם. הוא כותב שהתקפות גרילה מערערות את המוראל של הצבא הסדיר, אך גם מציין כי חשוב שהאוכלוסייה תתאים באופיה לסוג כזה של לחימה. כמו כן הוא טוען שאוכלוסייה ענייה נוטה להיות מלחמתית יותר. האבחנה הזאת נכונה גם היום: אחד הכלים של ישראל במלחמתה נגד הטרור הפלסטיני הוא מתן הקלות הומניטריות והטבות שונות לאוכלוסייה האזרחית השלווה כדי ליצור "מחיר הפסד" לפעילות הטרור. התיאוריה היא שאם יהיה לה מה להפסיד, יקטן הסיכוי שהאוכלוסייה תסייע לטרור, ויקטן עוד יותר הסיכוי שתשתתף בו באופן פעיל. קלאוזביץ גם עמד על הקושי המוסרי הכרוך בלחימה נגד גרילה. את חיילי הצבא הסדיר הנלחמים בגיסות העם הוא השווה למכונות הנלחמות בבני אדם.²⁶ בגלל הבעיות המוסריות הכרוכות בהפעלת צבא נגד אזרחים הטיל צה"ל על חייליו מגבלות פתיחה באש במהלך האינתיפאדה. את המגבלות האלה, שמנוסחות באמצעות פקודות מורכבות ומסובכות, היטיב לתאר ההיסטוריון מרטין ואן-קרפלד.²⁷

כאשר בוחנים את הכללים ואת הדגשים שניסח

קלאוזביץ בנוגע לתנאי הפעולה ולאופי הפעולה של כוחות הגרילה, ניתן להתרשם שהוא הצליח להניח עקרונות יסוד מסוימים, אף שאלה התבססו בעיקר על מקרה ספציפי אחד (מלחמת צרפת-ספרד), שעליו למד מכלי שני. מדובר, למשל, בעקרון הפעולה המבוזרת, שמאפיין עד היום את לוחמת הגרילה; בעיקרון שלפיו על הגרילה לרכז את מאמציה במעברים חיוניים דוגמת גשרים (כפי שעשו לוחמי הווייטקונג בווייטנאם והמחבלים בלבנון במלחמת של"ג). מהבחנתו של קלאוזביץ בין אופי התמרון של כוח סדיר לבין זה של כוח גרילה ניתן לגזור חלק מהכללים שכה מובנים כיום בלחימה נגד חתרנות, כגון הצורך ליזום, לחדש, לנוע בזריזות ולהשתנות ללא הרף.²⁸

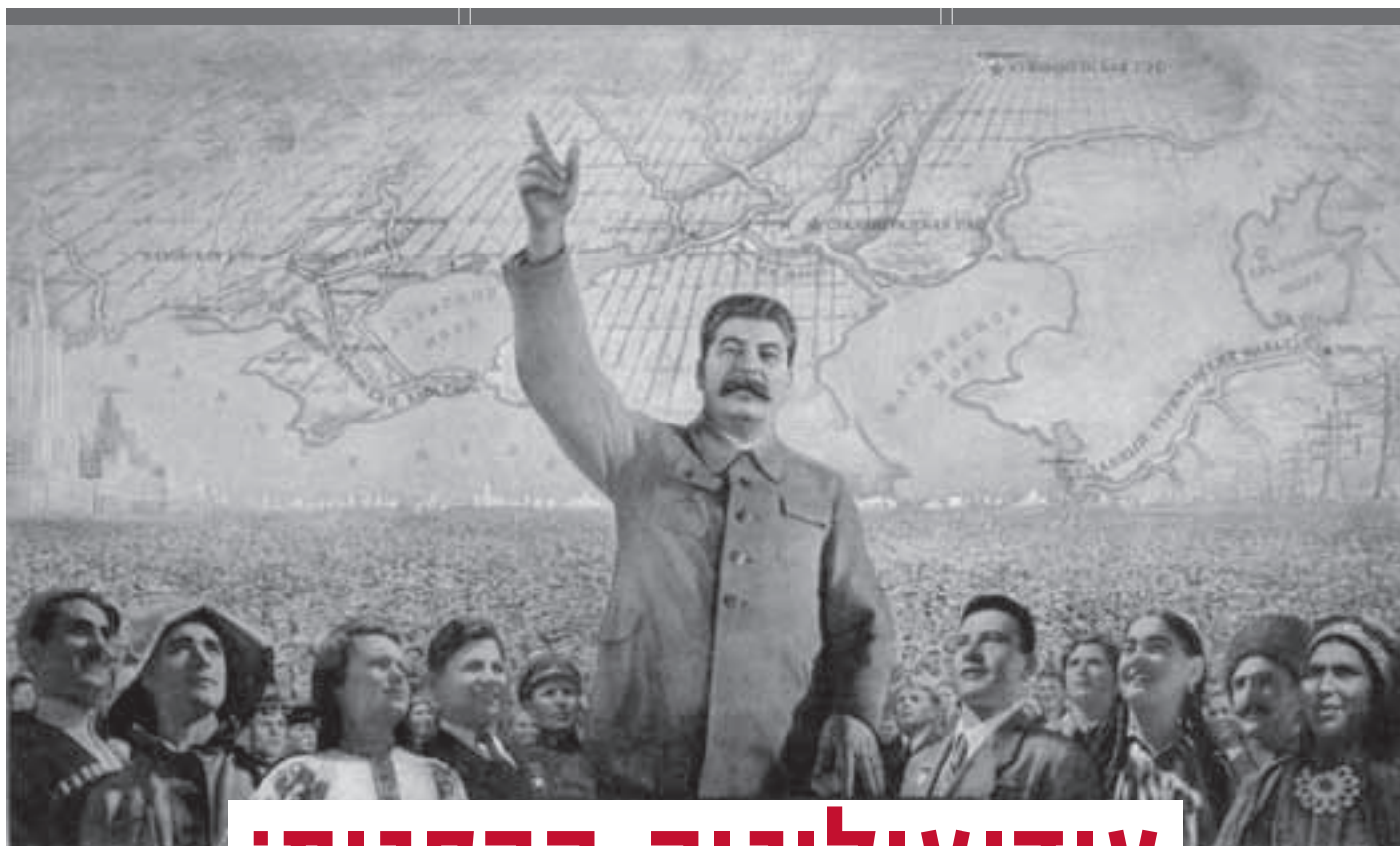
סיכום

במאמר הזה ניתחתי את הגותו של קרל פון קלאוזביץ בנושא הלוחמה הזעירה ומלחמת העם. סקרתי את הרקע האישי שלו ושל תקופתו ובחנתי כיצד עיצב הרקע הזה את תפיסתו. כמו כן בדקתי את מידת הרלוונטיות של העקרונות שאותם מציג קלאוזביץ בתחום הזה. המסקנה העולה מניתוח הדברים היא שהגותו של קלאוזביץ בנוגע למלחמת גרילה היא רלוונטית ברובה הגדול גם היום, אף שהיא נכתבה לפני כ-200 שנה, ואף שהיא מבוססת בעיקר על דוגמה אחת: מלחמת ספרד-צרפת (1808-1814), שעליה הוא למד מכלי שני. במילים אחרות: למרות ניסיונו המעשי המועט בתחום של לוחמת גרילה, ואף שהוא כיוון את דבריו למצב הפוליטי הספציפי ששרר במולדתו, הוא הצליח להניח יסודות משותפים וכלליים לסוג הלחימה הזה.

אומנם מסקנותיו בנוגע לאופן השילוב של לוחמת הגרילה עם לוחמה סדורה אינן מתיישבות באופן מלא עם המציאות של ימינו, אבל מסקנותיו בנוגע לחשיבות המוראל ובנוגע לתנאים הסביבתיים שמאפשרים לחימת גרילה, העקרונות הטקטיים שהוא ניסח ובעיקר הבנתו שמדובר באמצעי אסטרטגי - כל אלה שימשו בסיס להוגים אחרים, ונכונותם הוכחה במהלך השנים.

הערות

1. יהושפט הרכבי, **על הגרילה**, מערכות, תל-אביב, 1971, עמ' 86
2. שם
3. Bernard Brodie, "A Guide to the Reading of On War" in: M. Howard and P. Paret (ed.), *On War*, Princeton University Press, Princeton, 1976, p. 692
4. הרכבי, שם, עמ' 84
5. קלאוזביץ, בתוך: הרכבי, שם, עמ' 122
6. יהודה ואלך, **תורות צבאיות - התפתחותן במאה ה-19 וה-20**, מערכות, תל-אביב, 1977, עמ' 35
7. קלאוזביץ, בתוך: הרכבי, שם, עמ' 122
8. שם, עמ' 85
9. שם, עמ' 122
10. שם, עמ' 116
11. Carl von Clausewitz, in: Howard & Paret (ed.), *On war*, p. 480
12. שם
13. ואלך, שם, עמ' 46
14. רוג'ר אשלי ליאונרד, **"על המלחמה" - מדריך קצר לקלאוזביץ**, מערכות, תל-אביב, 1977, עמ' 26
15. יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, מערכות, תל-אביב, 1990, עמ' 199
16. קלאוזביץ, בתוך: הרכבי, **על הגרילה**, עמ' 118
17. משה תמיר, **מלחמה ללא אות**, מערכות, תל-אביב, 2005, עמ' 35, 37-38
18. ראו הרחבה על נושא זה בהמשך - בפרק שכותרתו: "האופן שבו צריך לנהל את מלחמת העם" וכן בפרק שכותרתו: "על הגותו של קלאוזביץ בהקשר של ימינו".
19. הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 194
20. ברודי, שם, עמ' 692
21. הרכבי, **על הגרילה**, עמ' 34-35
22. Carl von Clausewitz, in: Howard & Paret (ed.), *On War*, p. 480
23. הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 194
24. שם, עמ' 204
25. שם, עמ' 194
26. Martin van Creveld, *On Future War*, BPC Wheatons Ltd, Exeter, 1991, p. 177
27. שם, עמ' 176
28. מז"י, תוה"ם - מחלקת תו"ל, **העימות המוגבל - לחימה כנגד כוחות בלתי סדירים**, 2005, עמ' 92-99

אידיאולוגיה הרסנית: כך סירס סטלין את הצבא האדום¹

מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם. ההתערבות האידיאולוגית הבוטה הזאת הייתה הרת אסון לצבא האדום

◀ רס"ן ר'
קצין מודיעין

השפעות של חברות אזוריות על צבאותיהן אינן דבר נדיר כלל וכלל. למעשה התפתחו הצבאות לכל אורך ההיסטוריה בהתאם להתפתחות החברות האזוריות שמתוכן הם יצאו.² ההשפעות האלה עשויות להיות בשלושה מישורים עיקריים:

1. **שינוי עקב התפתחות חברתית בסיסית.** שינויים חברתיים עמוקים מאלצים גם את הצבאות להשתנות. לדוגמה: צבא צרפת שלאחר מהפכת 1789 נראה שונה לחלוטין מהצבא שלפני המהפכה: השינויים החברתיים העצומים שהתחוללו בחברה הצרפתית בעקבות המהפכה הביאו גם לשינוי דרמטי במבנה הארגוני של צבא צרפת: מצבא שכיר הוא הפך לצבא המבוסס על גיוס המוני.

2. **שינוי בהרכב הצבא.** שלטון אזרחי מעצב את המדיניות הביטחונית ואף נוטה (בעיקר בדיקטטורות, אך גם בדמוקרטיות) להתערב במינויים של קציני צבא בכירים. עם זאת נמנע השלטון האזרחי בדרך כלל מלהתערב במבנה הצבא ובדוקטרינה שלו. דוגמה לכך היא האופן שבו נהג היטלר בצבא גרמניה: הוא מינה ופיטר מפקדים בכירים בתכיפות גבוהה ועיצב את מדיניות הביטחון של גרמניה הנאצית, אך לא שינה מהותית את הדוקטרינה ואת המבנה של הוורמאכט.

3. **השפעה בסיסית על הצבא.** ישנם משטרים שקובעים לצבא לא רק מי יעמדו בראשו ואיזו מדיניות ביטחונית הוא יממש, אלא גם מה יהיו המבנה ותורת הלחימה שלו. כך עשתה, למשל, המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות בתקופת שלטונו של סטלין.

בשל אישיותו הדומיננטית והפרנואידיה של סטלין וגם בשל מאפייניה הטוטליטריים של האידיאולוגיה המרקסיסטית היה הצבא האדום נתון להשפעה רצופה ומהותית של הדרג המדיני ובעיקר של סטלין אישית. זה האחרון השפיע על הצבא בכל הדרכים האפשריות: מינוי ו"טיהור" מפקדים, שינויים מבניים בצבא, הנחת פקודות טקטיות מגבוה ואף השפעה עקבית על הדוקטרינה ועל המבנה של הצבא. להתערבותו של סטלין בתורת הלחימה ובמבנה של הצבא - שהיא נושא של המאמר הזה - היו השפעות הרות גורל, שבאו לידי ביטוי בביצועיו הדלים של הצבא האדום לפני מלחמת העולם השנייה ובחודשיה הראשונים של המלחמה. היחסים בין סטלין לצבא האדום הם, לדעתי, מודל טוב שמאפשר לנו לבחון מה קורה ברגע שדרג מדיני מחליט ליישם אידיאולוגיה דורסנית על הצבא. במידה פחותה יותר אפשר ללמוד מכך מהי ההשפעה הבסיסית של הדרג המדיני על הדרג הצבאי.

עם זאת השאלה העיקרית שעומדת מתמודד המאמר

יוסף סטלין | בשל אישיותו הדומיננטית והפרנואידיה של סטלין וגם בשל מאפייניה הטוטליטריים של האידיאולוגיה המרקסיסטית היה הצבא האדום נתון להשפעה רצופה ומהותית של הדרג המדיני ובעיקר של סטלין אישית

היא מתחום התורה המרקסיסטית: מהו המקור האידיאולוגי של ההתערבות המסיבית של סטלין בענייני הצבא - במיוחד עד לתחילת הלחימה נגד הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה.

תחילת המעורבות: מלחמת האזרחים

מעורבותו של סטלין בניהול הצבא האדום החלה בזמן מלחמת האזרחים שהתנהלה ברוסיה בשנים 1918-1920. באותם הימים פיקד לאון טרוצקי על הצבא האדום, ואילו סטלין היה נציג הוועד המרכזי בעיר פטרוגרד. סטלין שניהל את הלחימה באזור פטרוגרד ואחר כך באזור צריצין (לימים סטלינגרד) ראה במלחמה מאבק אידיאולוגי שהוא חלק

להתערבותו של סטלין בתורת הלחימה ובמבנה של הצבא - שהיא נושא של המאמר הזה - היו השפעות הרות גורל, שבאו לידי ביטוי בביצועיו הדלים של הצבא האדום לפני מלחמת העולם השנייה ובחודשיה הראשונים של המלחמה

מ"התקדמות היסטורית בלתי הפיכה". בצבא האדום הוא ראה שלוחה של המפלגה, ולכן - כך הוא גרס - צריך לעמוד בסטנדרטים האידיאולוגיים הקשוחים של המפלגה ואף צריך להיות מנוהל

באמצעות אזרחים שהם אנשי המפלגה. למעשה, באותה התקופה דגלו רבים מחברי המפלגה בביטול הצבא ובהחלפתו במיליציה עממית.

התערבות המפלגה בצבא גם נבעה מהתפיסה המרקסיסטית שלפיה מדובר ב"מלחמת הכרעה אידיאולוגית", שלאחריה לא יהיו יותר מלחמות. התפיסה הזאת היא שעוררה - בין היתר - את הוויכוח בנוגע לנחיצותו של צבא קבע במדינה סוציאליסטית במקום צבא פועלים המוני שיגויס למלחמה אחת ומכריעה, שתוצאותיה - על-פי התפיסה המרקסיסטית של ההיסטוריה - אינן מוטלות בספק ואינן הפיכות.

ייצוא המהפכה מול "סוציאליזם במדינה אחת"

באותו שלב פרץ עימות בקרב מקבלי ההחלטות במפלגה - עימות שעתידי היה להשפיע בהמשך בצורה משמעותית על מבנה הצבא האדום ועל אופן הפעלתו. מהצד האחד גרסו חברי מפלגה בראשות טרוצקי כי המהפכה אינה אירוע חד-פעמי, כי אם תהליך רצוף של מהפכות שנועדו לכתר את הקפיטליזם העולמי ולהוביל למהפכה עולמית. מהצד האחר גרסה קבוצה בראשותו של סטלין, שב-1925 מונה לתפקיד המזכיר הכללי של המפלגה, כי יש לבצר ולהגן על ההישגים שהשיג הסוציאליזם בברית המועצות נוכח האיום של הקפיטליזם העולמי, שהוא איום קיומי לברית המועצות. האסכולה הזאת זכתה לשם "סוציאליזם במדינה אחת".

משתי האסכולות המנוגדות האלה נגזרו סוגיות אסטרטגיות וטקטיות רבות הנוגעות הן לבניין הכוח והן להפעלת כוחות הצבא האדום. למשל, האם יש להכשיר את הכוחות לקראת כיבושה של מערב אירופה (מה שמחייב אימונים בצליחת נהרות, יותר מינוע וכו') או שיש להכשיר את הכוחות בעיקר לניהול קרבות הגנה? האם יש לבנות צי המתאים לפעולות הרחק מחופי ברית המועצות (מה שמחייב להצטייד בצוללות ארוכות טווח, בנושאות מטוסים וכו') או צי להגנת החופים בלבד? האם יש להקים זרוע של מפציצים אסטרטגיים או להתמקד בעיקר בטייסות של מטוסי יירוט? שתי האסכולות השונות לא נשארו במשך זמן רב בגדר ויכוח אינטלקטואלי וגלשו בתוך זמן קצר לעימות עקוב מדם שעלה בחייהם של אלפי בני אדם והשפיע באופן מהותי על המשך דרכו של הצבא האדום.

סטלין הדיח את טרוצקי מכל תפקידיו במפלגה ובהנהגה ומינה במקומו את מיכאיל פרונזה לתפקיד השר לענייני צבא וצי. פרונזה ראה בצבא האדום כלי שמסוגל להשיג הכרעה באמצעים התקפיים, אך שמשימתו היא בראש ובראשונה

הרבה יותר מוויכוח בין אסכולה המעוניינת לשמר את מעמדו של חיל הפרשים לבין אסכולה חדשנית המעוניינת לחמש את הצבא בטנקים ובכלי רכב ממונעים ואף עמוק יותר מתפיסתו הפרנאוידית של סטלין שלפיה טוכצ'בסקי מנסה - במסווה של גיבוש אסכולה תיאורטית - ליצור מוקד של מצוינות צבאית שתהיה בעתיד איום על המשך שליטתו בקרמלין.⁴

לדעתי, ראה סטלין בשינויים שערך טוכצ'בסקי סטייה מהקו האידיאולוגי המפלגתי, שלפיו על הצבא האדום להתמקד בהגנה על ברית-המועצות ולא בייצוא המהפכה אל מחוץ לגבולות המדינה. והייתה בתפיסתו של טוכצ'בסקי סטייה נוספת מהבסיס האידיאולוגי שהנחה את סטלין במדיניותו ומהפרשנות שנתן למרקסיזם: המהפכה, על-פי מרקס, תתקיים רק לאחר תהליך תודעתי שיתקיים אצל הפרולטריון, שיגיע להכרה המעמדית לאחר התערבות כמעט משיחית של אנשי האינטליגנציה ולא מתוך המצוקה או מתוך מלחמת המעמדות. בתרגום למציאות של שנות ה-30 בברית-המועצות העדיף סטלין לזקק את הסוציאליזם בברית-המועצות, שהיא ה"ניצוץ" הקוסמי שנועד להדליק את חבית אבק השריפה הקפיטליסטית העולמית, ואילו טוכצ'בסקי הנהיג קו שמשמעותו חיזוק האלמנטים החיצוניים - אותם האלמנטים שצריכים, כביכול, לעשות את השינוי מחוץ לגבולות ברית-המועצות. במילים אחרות: טוכצ'בסקי העדיף לעסוק בהרכבה של "חבית אבק השריפה" במקום ב"ניצוץ".

הטיהורים

הקו שהוביל טוכצ'בסקי ושהביא לשינוי פני הצבא האדום - בחימוש, במבנה ובתפיסת ההפעלה - לא חפץ אפוא את הקו המרקסיסטי השמרני. ה"סטייה" הזאת עוררה עוינות כלפי רעיונותיו של טוכצ'בסקי וכן כלפי האיש עצמו, והתגובה של סטלין לא איחרה לבוא. ב-1928 הודח טוכצ'בסקי מתפקידו והועבר לתפקיד במחוז הצבאי בלנינגרד. לתפקיד הרמטכ"ל מונה בוריס שפושניקוב, והוא החזיר את הצבא האדום לקו המפלגתי שלפיו על הצבא הסדיר לנהל הגנה עיקשת סמוך לגבול, ובמקביל על מיליציות הפועלים והאיכרים להתגייס ולאחר מכן להכות את האויב באמצעות מתקפת נגד.

אבל טוכצ'בסקי המשיך לשקוד על רעיונותיו ולאחר זמן מה מונה לראש מנהלת החימוש של הצבא האדום. ב-1934 הוא מונה שנית לרמטכ"ל - ייתכן שמתוך ראייה פרגמטית של סטלין, שהחל לזהות את הפוטנציאל המאיים של גרמניה הנאצית. אולם ב-1937 החל גל מעצרים של ראשי הצבא - ובהם

ליאון טרוצקי בעת קבלת מסדר הצבא האדום | הוא גרס שהמהפכה אינה אירוע חד-פעמי, כי אם תהליך רצוף של מהפכות שנועדו לכתר את הקפיטליזם העולמי ולהוביל למהפכה עולמית

בעוד שקלאוזביץ חילק את שדה הקרב לשתי רמות בלבד - האסטרטגית והטקטית - הוסיפה האסכולה של טוכצ'בסקי רמת ביניים - הרמה המערכתית [האופרטיבית]

התקדמות טורית לעבר החזית ומשם עד לעומק שטחו של האויב.

"תורת המערכה העמוקה" הייתה חלק מאסכולת החשיבה המערכתית - אסכולה שתחילתה בימי מלחמת האזרחים ושהגיעה לבשלות תיאורטית בעת שטוכצ'בסקי היה הרמטכ"ל. בעוד שקלאוזביץ חילק את שדה הקרב לשתי רמות בלבד - האסטרטגית והטקטית - הוסיפה האסכולה הסובייטית הזאת רמת ביניים: הרמה המערכתית (האופרטיבית). לתוספת הזאת הייתה משמעות הרבה מעבר להוספתה של רמת ביניים בעבודת הצבאות. התוספת הזאת ביטאה רעיון של יחסי גומלין בין אמצעי ההגנה לאמצעי ההתקפה בלחימה, בין ריתוק האויב לבין הנחתת המהלומה עליו ובכך הפכה את הלחימה לתופעה נשלטת יותר, מתואמת יותר ומוכוונת יותר להכרעת האויב.

העימות בין האסכולה של ארמיית הפרשים הראשונה לבין תורת המערכה העמוקה היה עמוק

להגן על הישגי הסוציאליזם בברית-המועצות. מקורות הכוח של ברית-המועצות, לפי פרונה, הם הפועלים והאיכרים שבונים את המשק לקראת מלחמה ובמקביל משמשים מקור שממנו מגייסים כוח אדם לצבא.³ אשר לוויכוח בין מצדדי הצבא המקצועי למצדדי הצבא המיליציוני, פרונה דגל בבניית צבא סדיר איכותי לצד הכשרה של מיליציה המורכבת מפועלים ומאיכרים. גישתו של פרונה הביאה לנקיטת צעדים רבים - חלקם סמליים - שהייתה להם חשיבות רבה בעיני קציני הצבא האדום. כך, למשל, צומצמו סמכויותיהם של הקומיסרים הפוליטיים, וניתנה סמכות פיקודית מלאה למפקדים, חוזק מעמד הקצינים באמצעות סממנים חיצוניים כגון מדים ודרגות, ובוטל הצו מ-1917 שקבע כי לחיילים מותר להתווכח עם מפקדיהם, וכי החלטות צבאיות יתקבלו בהצבעה דמוקרטית ביחידה.

מיותר לציין שתוכניתו של פרונה לשיקום הצבא האדום נתקלה בהתנגדות בקרב חברי המפלגה. אלה תמכו באסכולת המיליציה העממית וראו בתוכניתו צעד מסוכן שמקעקע את הצביון המרקסיסטי של הצבא. עשרה חודשים לאחר מינויו של פרונה לתפקיד הוא נפטר במהלך ניתוח בקיבה בנסיבות שלא הובררו עד היום.

במקום פרונה מונה לתפקיד השר לענייני צבא וצי קלמנט יפרמוביץ' וורושילוב, מנאמניו הבולטים של סטלין עוד מתקופת מלחמת האזרחים, שהיה מחויב לחלוטין לתפיסתו של סטלין בנוגע ל"סוציאליזם במדינה אחת" - על כל המשתמע מכך לצבא האדום. המחויבות המוחלטת הזאת הבליטה את חוסר כישורו הבולט של וורושילוב בתחום הצבאי וכן את חוסר האינטליגנציה שלו.

טוכצ'בסקי ו"בגידתו" בקו המפלגתי

לתפקיד הרמטכ"ל מונה מיכאיל ניקולאיביץ' טוכצ'בסקי, שהיה הניגוד המוחלט של וורושילוב הצייתן והחובבן בתחום הצבאי. טוכצ'בסקי היה קצין מבריק, צעיר (בן 32 בעת שמונה לתפקיד), מוכשר, בעל חזון ומרחיק ראות. בעיני רוחו הוא ראה צבא ממוכן הכולל אלפי טנקים, כלי רכב משוריינים ומטוסים המבצעים פעולות התקפיות לכל עומקה ורוחבה של החזית. תוכניתו לחימוש הצבא האדום באמצעים האלה לוותה בתפיסה תיאורטית שנקראה "תורת המערכה העמוקה". התפיסה הזאת, שגובשה בשיתוף תיאורטיקנים צבאיים מבריקים כגון טריאנדפילוב ואיסרסון, באה להחליף את התפיסה הישנה של "אסכולת ארמיית הפרשים הראשונה" של וורושילוב, שדגלה בהסתערות ליניארית של שורות פרשים על החזית וגרסה שילוב בין ההיערכות הליניארית לבין

הגנרל היהודי בצבא האדום יונה יקר (שלישי מימין) בפגישת מפקדים סובייטים עם פילדמרשל הינדנבורג, נשיא גרמניה | נשפט בחשד לקשר נגד סטלין והוצא להורג

מושג מרקסיסטי נוסף שעשוי לשפוך אור על החלטתו של סטלין "לטהר" את צבאו מיסודות "אנטי מהפכניים" תוך פגיעה משמעותית בכשירות הצבא הוא "הניצוץ". התיאוריה המרקסיסטית רואה באינטליגנציה מעין "ניצוץ" קוסמי שתפקידו ההיסטורי הוא לגלות לפרולטריון, הטרוד במאבקי ההישרדות של היום-יום, את התודעה המעמדית שלו וכך להצית את "חבית אבק השריפה" המורכבת מפועלים ומאיכרים שהבינו את מקומם בציר ההיסטורי ואת תפקידם: לבצע את המהפכה הסוציאליסטית.

"הניצוץ" (שהיה, דרך אגב, שמו של העיתון המהפכני שהוציא לנין לפני מהפכת 1917) אינו חייב להיות גדול כדי לגרום לפיצוץ עז. לעומת זאת עוצמת הפיצוץ של חבית אבק השריפה תלויה בגודלה: ככל שהיא גדולה יותר, יהיה הפיצוץ עז יותר. כמו הניצוץ - גם הקבוצה המרקסיסטית הנבחרת אינה חייבת להיות גדולה, אבל עליה להיות טהורה לחלוטין כדי שתהיה אפקטיבית. לנין שמר על הטהור של המפלגה הקומוניסטית בתחילת המאה ה-20, כאשר סילק ממנה יסודות מנשביקיים וסוציאל-דמוקרטיים. הוא עשה זאת אף שהמפלגה מנתה באותה העת רק כמה עשרות חברים. באופן דומה נהג סטלין בצמרת הצבא האדום, שהייתה על-פי תפיסתו "הניצוץ" שנועד להצית את "חבית אבק השריפה" הענקית של הצבא האדום.

החזרה לרפורמות

הריאקציה החמורה בצבא האדום, שהושלטה ביד ברזל לאחר הטיהורים הנרחבים של 1937, לא ארכה זמן רב ונאלצה עד מהרה לפנות את מקומה לחזרה איטית לרפורמות שבהן החל טוכצ'בסקי. הסיבה לתפנית: סטלין היה מודע למצבו החמור של הצבא

בעלי מקצוע.

על עמדת המפלגה הקומוניסטית בנושא הזה ניתן ללמוד ממאמר שהתפרסם ב"פרוודה" בפברואר 1939:

ההגות הצבאית בעולם הקפיטליסטי נמצאת במבוי סתום, ה"תיאוריות" המבריקות על מלחמות בזק או על צבאות של טכנאים קטנים ומובחרים או על לוחמה אווירית היכולה לבוא במקומם של כל שאר המבצעים הצבאיים - התיאוריות האלה נובעות מפחד המוות שחשה הבורגנות ממהפכת הפרולטריון. הבורגנות האימפריאליסטית מפריזה בערכו של הציוד ומפחיתה בערכו של האדם.⁸

גנרל יונה יקר על בול דואר שהוקדש לזכרו לאחר טיהור

טוכצ'בסקי - בתואנה שהם יצרו קשרים עם המטה הכללי הגרמני ותיכננו לתפוס את השלטון. לאחר ש"התייעץ" עם וורושילוב ועם מולוטוב, שר החוץ, הנחה סטלין לעצור את כל "חשודים", ובראשם טוכצ'בסקי.

משפטם של ה"קושרים" החל ב-11 ביוני 1937. על כס המשפט ישבו המרשלים הבכירים של הצבא האדום, בליוכר, בודיוני ושפושניקוב, ואילו על ספסל הנאשמים ישבו הגנרלים הבכירים טוכצ'בסקי, יקיר, פרימקוב, פלדמן, איידמן ופוטנה. הרכב השופטים עורר תקוות בקרב הנאשמים שיזכו למשפט הוגן, אולם הם נידונו למוות לאחר משפט בזק בן כמה שעות והוצאו למחרת להורג.⁵

המשפט המבוים הזה היה רק תחילתו של מסע "טיהורים" נרחב שבמהלכו נאסרו והוצאו להורג אלפי קצינים. בין מאי 1937 לספטמבר 1938 "טוהרו" 90% מראשי המטות המחוזיים וסגניהם, 80% ממפקדי הגייסות והחטיבות ו-90% מקציני המטה. בסך הכל "טוהרו" 39,700 קצינים,⁶ ובהם גם המרשלים יגורוב ובליוכר. העילה היחידה להוצאתם להורג של רבים מהקצינים האלה הייתה שדבק בהם החשד כי הם נוטים לקו שהוביל הרמטכ"ל טוכצ'בסקי.

ל"טיהורים" הנרחבים בצבא היו השפעות הרסניות על יעילותו של הצבא האדום. לרבים מהקצינים ש"טוהרו" היה ניסיון קרבי, ואת מקומם החליפו קצינים חסרי ניסיון. וחמור מכך: הקצינים המחליפים חששו לקחת על עצמם כל יוזמה שלא עלתה לחלוטין בקנה אחד עם הקו המפלגתי השליט. והואיל והקו הרשמי דגל באסכולת "ארמיית הפרשים הראשונה", הפכה זו לדוקטרינה הסובייטית הרשמית. נחיתותה של הדוקטרינה הזאת הומחשה היטב בשלביה הראשונים של הפלישה הגרמנית לברית-המועצות.

במערב ראו ב"טיהורים" הנרחבים שעשה סטלין מהלך בלתי שפוי לחלוטין, וזו גם הייתה דעתם של סובייטים רבים. למשל, גנרל קונסטנטין רוקוסובסקי, שנעצר אף הוא במסגרת ה"טיהורים", אמר כי מדובר היה במהלך "גרוע יותר מלהפגין את כוחותיך שלך".⁷ אולם מבט בוחן דרך הפריזמה של האידיאולוגיה המרקסיסטית מבהיר כי סטלין עצר - על פי השקפתו - מהלך אנטי מרקסיסטי של טוכצ'בסקי, שניסה להפוך את הצבא האדום מצבא של פועלים ושל איכרים לצבא מקצועי של קצינים ולוחמים שהלחימה היא אומנותם. המקצוענות הצבאית שטוכצ'בסקי ניסה להנחיל לצבא האדום הייתה בעיני האידיאולוגים המרקסיסטים "התמחות בורגנית" ולכן מהלך אנטי מרקסיסטי. הצבא האדום - על-פי הראייה המרקסיסטית - הוא כלי שנועד לבטא את רצון המהפכה ולא קבוצה של

(הסטווקה) מס' 325 ב-16 באוקטובר 1942 ויושמה מיידי בשטח: הניצחונות הגדולים בסטלינגרד ובקורסק הושגו - בין היתר - הודות ליישומה בפועל של תורת המערכה העמוקה.

בד בבד עם נכונותו של סטלין להודות בטעותו (גם אם באופן עקיף בלבד) בנוגע לתורת טוכצ'בסקי הוא גם החליט לסגת מהקו המרקסיסטי הנוקשה שאיפיון את תקופתו עד למלחמה (ולאחריה). בין היתר הוא רופף במידה ניכרת את משטר הטרור שהנהיג והוריד חלק מהפיקוח הפוליטי על הצבא.

סטלין - שנתקף הלם מהתקפת הפתע הגרמנית ומסדרת התבוסות הקשות שנחל הצבא האדום בשלבים הראשונים של המלחמה - ניאות בלחץ הניסיונות הקשות לסגת מעמדתו האידיאולוגית הנוקשה. הנסיגה הזאת הקנתה לפיקוד העליון של הצבא האדום יותר חופש פעולה ולכן גם שיפרה משמעותית את ביצועיו. סטלין הסכים לפשרה האידיאולוגית כדי לאפשר את המשך הסוציאליזם בברית-המועצות - בדומה למדיניות ה"סוציאליזם במדינה אחת" שגובשה בשנות ה-20, כשברית-המועצות הייתה במצב רעוע וחששה מפני התערבות צבאית של המערב.

סיכום

לסטלין הייתה השפעה עצומה על כל הרבדים של הצבא האדום: הוא קבע מי יאייש את תפקידי הפיקוד הבכירים, הוא קבע כיצד ייבנה הצבא וכיצד יופעל והוא גם קבע איזו תורת לחימה יאמץ. התורה שהוא כפה על הצבא נבעה מהפרשנות שנתנו הוא והתיאורטיקנים של המפלגה לאידיאולוגיה המרקסיסטית (שמבחינתם לא הייתה כלל אידיאולוגיה, אלא מדע). מדובר היה באידיאולוגיה הוליסטית ונחרצת, שתפיסתה הפטליסטית בנוגע ל"קץ ההיסטוריה" ולתהליכים שיובילו לנקודה הזאת הטביעו את חותמם בכל תחומי החיים בברית המועצות.

מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם. ההתערבות האידיאולוגית הבוטה הזאת הייתה הרת אסון לצבא האדום: היא פגעה קשות ברמתו המקצועית - מה שבא לידי ביטוי הן במלחמה נגד פינלנד והם בשלבים הראשונים של המלחמה נגד גרמניה הנאצית. רק כאשר הבין סטלין שברית-המועצות עלולה להפסיק להתקיים כמדינה סוציאליסטית, ושהוא עלול לאבד את שלטונו, הוא ניאות למתן מאוד את ההתערבות האידיאולוגית של המפלגה בצבא. התרת הרסן הזאת השפיעה כמעט מיידי לטובה על רמתו ועל הצלחותיו של הצבא האדום בשדות הקרב.

גנרל גיאורגי ז'וקוב | במהלך משחק מלחמה שנערך במוסקבה בתחילת 1941 נחשפו חוסר המוכנות והדוקטרינה הפגומה בצורה כה בוטה, עד כי סטלין הדיח לאחר משחק המלחמה את הרמטכ"ל מרצקוב ומינה תחתיו את גנרל גיאורגי קונסטנטינוביץ' ז'וקוב

מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם

שתי סיבות: קודם כול, חזרה לתיאוריית המערכה העמוקה חייבה הוראה מפורשת של סטלין ולא רק רמו מעורפל. אולם סטלין לא יכול היה לתת הוראה כזאת, שכן כולם היו רואים בה הודאה בטעות. שנית, את תיאוריית המערכה העמוקה היה צריך לגבות בהגברת קצב הייצור של הטנקים ושל המטוסים בהיקף שלא היה אפשרי במשק הסובייטי של 1940.

השינויים הדוקטריניים הנחוצים בוצעו בסופו של דבר - בהנחייתו של סטלין - אך רק לאחר תחילתו של מבצע ברברוסה ולאחר שאי-כשירותו של הצבא האדום נחשפה לעין כול. וכך קרה שבמהלך השנה הראשונה למתקפה הגרמנית חזרו רעיונותיו של טוכצ'בסקי אל קדמת הבמה בברית-המועצות. החזרה הרשמית המלאה לתורת המלחמה של טוכצ'בסקי באה לידי ביטוי בפקודת הפיקוד העליון

האדום והבין כי לא יוכל להתמודד עם צבא גרמניה שהלך והתעצם במהירות באותה העת.

השינוי החל לאחר מלחמת החורף נגד פינלנד ב-1940. אף שהמלחמה הזאת הסתיימה בניצחון דחוק של ברית-המועצות על פינלנד, היא חשפה את רמתו הירודה של הצבא האדום בכל התחומים: הציוד, הפיקוד, כוח האדם והדוקטרינה. בשל אותה דוקטרינה הסתערו הכוחות הסובייטיים שוב ושוב בצורה מונוטונית והמונית על מוצבי קו מנהיגים של הפינים - ונהדפו.

לאחר שהסתיימה המלחמה, ולאחר שהבין עד כמה חמור מצבו של הצבא האדום - במיוחד על רקע הצלחותיהם של הגרמנים בפולין ובחזית המערב - מינה סטלין את גנרל סימיון טימושנקו לשר לענייני צבא וצי במקום וורושילוב. טימושנקו - בניגוד לוורושילוב שראה בצבא זרוע מהפכנית של המפלגה המחויבת בראש ובראשונה ליישום האידיאולוגיה המרקסיסטית - היה נחוש להחזיר לצבא האדום את הרפורמות ואת הדוקטרינות שאותן החל ליישם טוכצ'בסקי ולצמצם משמעותית את הפיקוח הפוליטי על הצבא. הרפורמות שהחל להנהיג טימושנקו לוו במינוי רמטכ"ל חדש, גנרל קיריל מרצקוב, שפיקד תחת טימושנקו על גיס במלחמה נגד פינלנד.

אולם הרפורמות לא התקדמו בקצב משיביע רצון, ובמהלך משחק מלחמה שנערך במוסקבה בתחילת 1941 נחשפו חוסר המוכנות והדוקטרינה הפגומה בצורה כה בוטה, עד כי סטלין הדיח לאחר משחק המלחמה את הרמטכ"ל מרצקוב ומינה תחתיו את גנרל גיאורגי קונסטנטינוביץ' ז'וקוב.

ז'וקוב, שהיה מהמנהלים המרכזיים של משחק המלחמה, הפעיל במהלך המשחק את דוקטרינת המערכה העמוקה בניחול ההגנה והצליח להגיע להישגים טובים משמעותית מעמיתו, גנרל פאבלוב, שניהל את ההגנה בדוקטרינה השמרנית.

באמתחתו של ז'וקוב היו גם כמה ניצחונות מרשימים על צבא יפן בחלקיין גול, שם השתמש ז'וקוב, כמו במשחק המלחמה, בדוקטרינות האסורות מבית מדרשו של טוכצ'בסקי. נראה שהצלחות המוכחות בשדה הקרב בשילוב החששות בנוגע למוכנות הצבא האדום להדוף מתקפה גרמנית אפשרית הביאו את סטלין לשים בז'וקוב את מבטחו למרות הביקורות שספג זה האחרון מחברי המפלגה על דבקותו בתיאוריות האסורות.

באורח רשמי נמשך החרם על תורת טוכצ'בסקי, אך בכנס של הפיקוד העליון במוסקבה השמיע סטלין הנחיה מעורפלת "לפתח אידיאולוגיות מלחמתיות חדשות". טימושנקו וז'וקוב ראו בכך מתן לגיטימציה לתיאוריית המערכה העמוקה, אך למרות זאת הם לא יכלו לאמצה וזאת בשל

הערות

1. גרסה קודמת של המאמר נכתבה במסגרת קורס אפק במכללה לפיקוד ולמטה.
2. לעיון נוסף בנושא ראו: אלון והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, מעריב, 1994. ככלל, התפיסה המוצגת בספר היא שבני האדם נלחמים כפי שהם חיים, מה שגורם בהכרח לכך ששיטות הלחימה מתפתחות בהתאם להתפתחויות החברתיות והתרבותיות בחברות השונות.
3. דוגמה בולטת לגיוס מרב המשאבים של המשק הסובייטי ושל החברה הסובייטית למאמץ המלחמתי היא התחרות שהונהגה בין פועלי ברית-המועצות להשיג הישגים יוצאים מהכלל בעבודתם. בתחרות הזאת התפרסם במיוחד פועל המכרות האוקראיני אלכסנדר סטכנוב על שהשיג תוצאות כמעט דמוניות בעבודתו. בשל כך הוא הפך לגיבור לאומי במהלך שנות ה-30.
4. שמעון נווה, **אמנות המערכה – התהוותה של מצוינות צבאית**, תל-אביב, מערכות, 2001, עמ' 162. נווה טוען כי סטלין חשד שהמאמצים של טוכצ'בסקי ליצור תיאוריה צבאית חדשה הם מסווה ליצירת מוקד למצוינות צבאית, דהיינו לטיפול אליטה צבאית סובייטית.
5. משה בר-צבי, **סטלין כאדם וכמנהיג וכמצביא**, תל-אביב, 1994, עמ' 34.
6. גבריאל גורודצקי, **בין אשליה לתרמית – סטלין ומבצע ברברוסה**, תל-אביב, מערכות, 1999, עמ' 138.
7. ריצ'רד אוברי, **מלחמתה של רוסיה**, דביר, 2001, עמ' 51.
8. Alexander Werth, **Russia At War**, London, 1964, p. 9.

להנהגת המדינה יש כמובן זכות מלאה לכפות את השקפת עולמה על הצבא, אך עליה תמיד לבחון בעיניים פקוחות אם המחיר של מימוש הזכות הזאת אינו בלתי נסבל

המקצועיות של הצבא וכדי להשיגו נרצחו אלפי קצינים. למעשה כל שכבת הפיקוד של הצבא האדום "טוהרה" ערב מלחמת העולם השנייה.

לא ניתן להסיק מהמקרה ההיסטורי הזה שכפיית אידיאולוגיה על צבא תמיד תפגע בו. למשל, המהפכה הצרפתית עשתה רק טוב לצבא צרפת. בעקבותיה הוא הפך לצבא הגדול ביותר, החזק ביותר והמודרני ביותר באירופה. אולם במקרה של סטלין היו לכפייה הזאת תוצאות הרוות אסון: היא כמעט הביאה לתבוסת ברית-המועצות במלחמת העולם השנייה.

המסקנה צריכה להיות אפוא שלכפיית אידיאולוגיה מסוימת על צבא יש פוטנציאל הרסני. יתר על כן, תהיה זאת טעות לטעון שכפייה כזאת תיתכן רק במשטרים טוטליטריים, שכן גם דמוקרטיות עושות את זה לפעמים. להנהגת המדינה יש כמובן זכות מלאה לכפות את השקפת עולמה על הצבא, אך עליה תמיד לבחון בעיניים פקוחות אם המחיר של מימוש הזכות הזאת אינו בלתי נסבל.

ראשי המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות האמינו כי ניצחון צבא הפועלים והאיכרים הוא בלתי נמנע, שכן הוא מעוגן בתוך "המדע המרקסיסטי". מהסיבה הזאת הם דחו את "קיצורי הדרך" שהציע טוכצ'בסקי וגרסו שאין הם עולים בקנה אחד עם תפיסת העולם המרקסיסטית. במילים אחרות: תורת המערכה העמוקה נחשבה לסטייה אידיאולוגית חמורה, בעוד שדוקטרינת המלחמה הליניארית (שהתמקדה בניהול מבצעים בחזית בלבד ובהתקדמות הדרגתית מהחזית לעורף) נחשבה לעולה בקנה אחד עם המרקסיזם. ומאחר שהצבא נחשב בעיני המרקסיסטים לניצוץ שיביא לפיצוץ המהפכני הגדול, הוא נדרש להיות טהור לחלוטין מבחינה אידיאולוגית. הטוהר הזה היה חשוב בעיני המרקסיסטים אף יותר מרמתו

הייעוץ המשפטי בלחימה¹

בקרב חלק מהמפקדים בצה"ל קיים עדיין חשש מפני מעורבות היועץ המשפטי בתהליכי קבלת ההחלטות בעת לחימה - חשש הנובע ברובו מההערכה שהייעוץ המשפטי שיינתן יגביל את הכוחות ויסכל פעולות נחוצות, ויסודו בתפיסה מוטעית של תפקיד היועץ המשפטי. המאמר שלהלן מנסה לשרש את התפיסה השגויה הזאת ולהבהיר מדוע זהו האינטרס של המפקד לקבל ייעוץ משפטי אף בעת לחימה

הסיבוב הנוכחי של הסכסוך המזוין בין מדינת ישראל לבין ארגוני הטרור הפלסטיניים, שהחל בספטמבר 2000 וטרם הסתיים, הוא העימות המשפטי ביותר מבין כל העימותים המזוינים שהיו למדינת ישראל עד היום. מספר העתירות שהוגשו לבג"ץ בהקשר ללחימה היה ללא תקדים, הדינים החלים על הלחימה בטרור לא היו ברורים מאליהם, וקציני הפרקליטות הצבאית התבקשו לתת ייעוץ משפטי בנוגע לסוגיות רבות ומגוונות הקשורות להיבטים השונים של הלחימה בטרור. הייעוץ המשפטי הזה ניתן בהיבטים רבים - הן

סא"ל נעם נוימן
רע"ן ביטחון וקש"ח במחלקת דין
בין-לאומי - מפקדת פרקליטות
צבאית ראשית

המפקדים הצבאיים.⁵ גם בריטניה צירפה עורכי דין לצוותי התכנון של מבצע התקיפה בעיראק כדי להבטיח שכוחות הצבא שלה פועלים במסגרת המשפט הבין-לאומי.⁶

בישראל נתנו משפטי הפרקליטות הצבאית באירועי "גאות ושפל" ייעוץ משפטי צמוד הן לגורמי המטה - ובראשם הרמטכ"ל, סגן הרמטכ"ל ואגף המבצעים באמצעות הפצ"ר ומחלקת הדין הבין-לאומי (דבל"א) - והן לגורמי הפיקוד והאוגדה - בעיקר בנוגע לזירת הלחימה בחבל עזה. הייעוץ המשפטי שניתן עסק בכל ההיבטים הנוגעים לחימה, החל מהתייחסות עקרונית להגדרה המשפטית של מצב הלחימה ("עיונות מזוין שאינו עולה לכדי מלחמה") ולסמכויות צה"ל הנובעות מכך, דרך התייחסות פרטנית וייעוץ משפטי שוטף הן בנוגע לפעילויות מבצעיות מתוכננות והן בנוגע לתוכניות מגרה אופרטיביות וכלה בהימצאות בחבורת הפיקוד הקדמית (חפ"ק) במהלך מבצעים מסוימים בעלי רגישות מיוחדת כדי לתת ייעוץ משפטי בנוגע לסיטואציות שהתפתחו תוך כדי הלחימה בשטח.

היבטים שונים החיוניים כדי להכיר ולהבין את תפקיד היעוץ המשפטי בלחימה

עצמאות היעוץ המשפטי

אחת מנקודות החוקק העיקריות של היעוץ המשפטי היא עצמאותו המקצועית, הנובעת במידה רבה מהעובדה שאין הוא כפוף פיקודית למפקד הצבאי, אלא לפרקליט הצבאי הראשי. חשיבות הדבר נובעת, בין השאר, מהעובדה שבדרך כלל דרגתו של היעוץ המשפטי נמוכה מדרגתו של המפקד שלו ניתן הייעוץ המשפטי. החשש הטבעי הוא כי לאור פער הדרגות עלול המפקד הצבאי לא להתחשב במידה הראויה בייעוץ המשפטי שניתן לו, להתעלם ממנו או חמור מכך להורות ליועץ המשפטי למצוא את ההצדקה החוקית לפעילות שהוא רוצה לבצע ("אתה פה לא כדי להגיד לי מה אסור לי לעשות, אלא כדי להגן עלי").

אי-כפיפותו של היעוץ המשפטי למפקד הצבאי מחזקת את מעמדו ומאפשרת לו לתת ייעוץ משפטי מקצועי, אובייקטיבי, בלתי תלוי, המסייע למפקד הצבאי למלא את תפקידו.

הכרת הצבא ומאפייני פעילותו

מעבר למומחיות המשפטית הנדרשת מהיועץ המשפטי בכל הנוגע להוראות דיני הלחימה של המשפט הבין-לאומי כדי שיוכל לתת ייעוץ משפטי מיטבי בעת לחימה, ישנה חשיבות ראשונה במעלה שהוא יכיר את מאפייני הפעילות הצבאית, קרי את התחום שבו הוא נדרש לתת ייעוץ משפטי. כך,

פעילות צה"ל בעזה | בהתאם להוראות המשפט הבין-לאומי תקיפתו של יעד מסוים היא חוקית, אם היתרון הצבאי שניתן להשיג כתוצאה מהתקיפה הוא מידתי ביחס לנזק האגבי העלול להיגרם לאזרחים כתוצאה מתקיפת המטרה, ובתנאי שאין חלופה אחרת שתביא ליתרון צבאי זהה תוך גרימת נזק קטן יותר לחפים מפשע

האלה עולות בקנה אחד עם דיני הלחימה ועם חוקי ארצות-הברית.³

הנהלים האלה יושמו בפועל במהלך הלחימה של צבאות שונים ברחבי העולם. כך, למשל, בצבא ארצות-הברית ניתן ייעוץ משפטי צמוד ושוטף לכל אוגדה וחטיבה על-ידי כמה קצינים-משפטיים. ראוי לציין כי מעורבות המשפטיים האמריקנים בלחימה היא אינטנסיבית ביותר בכל הדרגים והרמות והיא כוללת, בין השאר, סיוע למפקדים בכתיבת פקודות, נהלים והנחיות, בחינה משפטית של כל משימת תקיפה, השתתפות בדיונים ובהערכות מצב וכדומה.

הסיבוב הנוכחי של הסכסוך המזוין בין מדינת ישראל לבין ארגוני הטרור הפלסטיניים הוא העימות המשפטית ביותר מבין כל העימותים המזוינים שהיו למדינת ישראל עד היום

מטבע הדברים, רמת מעורבות כה עמוקה מחייבת הקצאת מספר רב של משפטיים לכל אוגדה לוחמת. לכן בתהליך הדרגתי שולבו עוד ועוד משפטיים באוגדות לוחמות, וכיום משרתים בכל אוגדה לוחמת בצבא ארצות-הברית יותר מעשרה משפטיים.⁴ בקרבות שניהל צבא ארצות-הברית בשנים האחרונות (בעיקר בעיראק ובאפגניסטן) היו המשפטיים מעורבים כמעט בכל תהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות לחימה - לשביעות רצון

בזירה האסטרטגית-מערכתית והן בזירות המבצעים, ובמספר רב של מקרים היה בו כדי להשפיע על מקבלי ההחלטות במגוון רחב של תחומים.

במאמר הזה אתייחס לכמה היבטים הנוגעים למתן ייעוץ משפטי בלחימה בכלל וליועץ המשפטי שניתן באירועי "גאות ושפל" בפרט. במסגרת הזאת אתייחס לפרקטיקה הקיימת בצבאות זרים ובצה"ל בנוגע למתן ייעוץ משפטי בלחימה; להיבטים החיוניים כדי להכיר ולהבין את תפקיד היעוץ המשפטי בלחימה וליתרונות שהשיג צה"ל כתוצאה מהייעוץ המשפטי שניתן במהלך אירועי הלחימה הנוכחיים. כן יובאו בסיכום כמה המלצות העשויות לסייע לצה"ל בעניין הזה.

הפרקטיקה בצבאות זרים ובצה"ל בנוגע למתן ייעוץ משפטי בלחימה

בצבאות רבים ברחבי העולם - לרבות צבאות ארה"ב, אוסטרליה, בריטניה, בלגיה, קנדה, צרפת, איטליה, רוסיה, גרמניה, ספרד ושווייץ - מקובל ונקבע מפורשות בנהלים מחייבים כי יש להבטיח מתן ייעוץ משפטי למפקדים בצבא כדי לסייע להם לקבל החלטות בהתאם להוראות הדין הבין-לאומי וכדי להבטיח שההנחיות המתאימות יועברו ללוחמים. כך, למשל, בנהלים של צבא גרמניה נקבע כי בכל אוגדה חייב להיות יועץ משפטי שהוא עורך דין, הכשיר להתמנות לשופט.² דוגמה נוספת: בצבא ארצות-הברית נקבעו כבר ב-1983 נהלים מפורטים שענינו באופן מפורש את מעמדם של היועצים המשפטיים. הנהלים האלה קבעו כי יועצים משפטיים יבחנו את כל התוכניות המבצעיות, לרבות תוכניות המגרה, כדי להבטיח שהתוכניות

ליבו לכך, עלולה החלטתו להיות בלתי חוקית. כפי שציין המומחה האמריקני הייס פרקס (Hays Parks), שהיה שנים רבות יועץ משפטי בצבא ארצות-הברית:

בעבר הרבה עורכי דין היו אומרים: "אם זה יגיע אליי, אטפל בזאת". אנו הבנו שלא עשינו מספיק בשביל הלקוח. זה כמו בפרקטיקה הפרטית. אם אתה לא נוטל תפקיד פעיל וחוזר מראש את הבעיות העוללות להתעורר ללקוח שלך, אתה לא תיחשב לעורך דין אפקטיבי.⁹

ייעוץ משפטי יצירתי

מאפיין נוסף של תפקיד היועץ המשפטי הוא חובתו לנסות לחפש פתרון משפטי נכון שייתן מענה לצורכי הצבא. כך למשל, לעיתים עשוי להתעורר ספק בנוגע לחוקיותה של פעילות צבאית מסוימת. באותם המקרים מחובתו של היועץ המשפטי להבין את הצורך הצבאי באותה הפעילות ולבחון אם ניתן להגן על חוקיותה בראי המשפט הבין-לאומי.

אם לאחר בחינה מעמיקה של הדברים יסבור היועץ המשפטי כי הפעילות אינה חוקית, מחובתו לקום ולומר את דברו למפקד הצבאי. אולם בזאת לא מסתיים תפקידו, שכן פעמים רבות ניתן להשיג את הצורך הצבאי, העומד בבסיס הפעילות האמורה, באמצעי אחר, שאינו בלתי חוקי. באותם המקרים חייב היועץ המשפטי לבחון את הדברים ולייעץ למפקד הצבאי אילו צעדים הוא יכול לנקוט כדי להשיג את הצורך הצבאי העומד על הפרק.

יפים לעניין הזה דברי נשיא בית המשפט העליון והפצ"ר לשעבר, מאיר שמגר, בראיון שנערך עימו: **על המשפטן הצבאי לחפש פתרון משפטי נכון, המשרת את המטרה הצבאית. אם יימצא - יצעד בו הצבא. אולם עיקרו של דבר, אם הפתרון לא יימצא - ייתן המשפטן הצבאי מענה ברור השולל חלופות שאינן חוקיות. המענה לקושיה חייב לעולם להיות מענה משפטי נכון, אך יש תועלת בכך שהוא ייתן על-ידי נושא תפקיד המכיר את הצבא ומבין את מהות הבעיה על כל היבטיה. כדאי לומר זאת באופן חד: משפטן צבאי אינו בגדר מי שנכפה עליו מתן פתרון חיובי בכל מחיר; עליו להיזהר מהיגררות בלתי מבוססת אל פתרון הניצב על כרעי תרנגולת, שכן בכך הוא עלול להכשיל את השואלים לעצתו. אולם אם ניתן למצוא חלופה חוקית, עליו להביאה לתשומת לב השואלים.**¹⁰

חשש המפקדים הצבאיים מקבלת ייעוץ משפטי

במהלך אירועי הלחימה הנוכחיים, ואף קודם לכן, התעוררו לעיתים חששות בקרב מפקדי הצבא

נשיא בית המשפט העליון והפצ"ר לשעבר, מאיר שמגר | על המשפטן הצבאי לחפש פתרון משפטי נכון המשרת את המטרה הצבאית

מעבר לתומחיות המשפטית הנדרשת מהיועץ המשפטי בכל הנוגע להוראות דיני הלחימה של המשפט הבין-לאומי, ישנה חשיבות ראשונה במעלה שהוא יכיר את מאפייני הפעילות הצבאית

היועץ המשפטי לגבש עמדה ולתת ייעוץ משפטי במהירות רבה ובזמן אמת, שכן כל עיכוב במתן הייעוץ המשפטי עלול להופכו לבלתי רלוונטי. מהאמור עולה כי על מנת לבצע את תפקידו כראוי נדרש היועץ המשפטי לתת למפקדים ייעוץ משפטי בהיר, תמציתי ובזמן אמת, שמחד גיסא יהיה ברור ולא יסרב את הדיון שלא לצורך, ומאידך גיסא יאפשר למפקד לקבל החלטה מושכלת, המביאה בחשבון את כלל ההיבטים המשפטיים הרלוונטיים לקבלת החלטה בעניין.

ייעוץ משפטי אקטיבי

נקודה חשובה נוספת, שהיא קריטית למילוי נאות של תפקיד היועץ המשפטי, נוגעת למידת האקטיביות של הייעוץ המשפטי. לעיתים אל ליועץ המשפטי לחכות שישאלו אותו לעמדתו, ואם הוא סבור כי קיימת בעיה משפטית בסוגיה העומדת על הפרק, מוטלת עליו החובה לקום ולהשמיע את דברו. כך, למשל, לפעמים המפקד כלל אינו מודע לעובדה שישנם היבטים משפטיים לסוגיה העומדת על הפרק, ואם היועץ המשפטי לא יסב את תשומת

למשל, נדרש היועץ המשפטי להכיר את הדילמות שאיתן מתמודד הצבא, את הכלים העומדים לרשות המפקד הצבאי, את המידע המודיעיני העדכני, את המגבלות החלות על הפעילות וכדומה. היועץ המשפטי חייב להיות בקיא בכל אלה, מכיוון שתפקידו ליישם את הוראות המשפט הבין-לאומי על מציאות נתונה, ובלי להכיר את המציאות הזאת כדבעי, עלול היישום להיות חלקי ומטעה.

כך, למשל, בהתאם להוראות המשפט הבין-לאומי תקיפתו של יעד מסוים היא חוקית, אם היתרון הצבאי שניתן להשיג כתוצאה מהתקיפה הוא מידתי ביחס לנזק האגבי העלול להיגרם לאזרחים כתוצאה מתקיפת המטרה, ובתנאי שאין חלופה אחרת שתביא ליתרון צבאי זהה תוך גרימת נזק קטן יותר לחפים מפשע. כדי שניתן יהיה ליישם את העיקרון הזה במקרה קונקרטי, על היועץ המשפטי להכיר את כלל המידע אשר עשוי להיות רלוונטי לצורך בחינה משפטית של חוקיות התקיפה, לרבות היתרון הצבאי שיושג כתוצאה מתקיפת המטרה, מידת האמינות של המידע המודיעיני העומד ביסוד הפעולה, החימוש שבו ייעשה שימוש, אפשרויות התקיפה השונות, הנזק האגבי העלול להיגרם כתוצאה מהתקיפה, החלופות שנסקלו וכיו"ב. ככל שהיועץ המשפטי יכיר בצורה טובה יותר את כלל ההיבטים הנוגעים לחימה ולפעולה הספציפית, כך יהיה ביכולתו לתת ייעוץ משפטי מקצועי יותר ואיכותי יותר.⁷

יפים לעניין זה דבריו של יועץ משפטי בצבא ארצות-הברית, שנתן ייעוץ משפטי לחיל האוויר האמריקני במלחמת המפרץ הראשונה בנוגע לתקיפת מטרות: "בהיותי עורך דין בתחום המבצעי חשתי שזו אחריותי להשיג את כל האינפורמציה שאני יכול. זה כמו להופיע בבית משפט. אם אתה הולך למשפט, אתה מנסה להשיג את כל האינפורמציה שאתה יכול כדי לשפר את מצבו של הלקוח שלך".⁸

ייעוץ משפטי בהיר ותמציתי

אחד הקשיים המרכזיים במתן ייעוץ משפטי למפקדים בשעת לחימה נעוץ בכך שלעיתים על היועץ המשפטי להציג למפקד הצבאי היבטים משפטיים מורכבים ביותר בזמן קצר ובתמציתיות. באותם המקרים על היועץ המשפטי לתת למפקד ייעוץ משפטי בשפה בהירה ותמציתית ולוודא כי ההתייחסות הזאת מבהירה למפקד את הנקודות העיקריות הנחוצות לקבלת החלטה בעניין.

הקושי האמור מתעצם כתוצאה מכך שלפעמים מתעורר הצורך להתייחס בזמן אמת לסוגיות שדיני הלחימה אינם נותנים להן מענה חד-משמעי, בלי שיהיה ליועץ המשפטי די זמן להתייעץ עם אחרים או להתעמק בספרות בנושא. באותם המקרים על

לוחמים אמריקנים באימונים לקראת שיגורם לווייטנאם | במלחמת וייטנאם היו לעיתים קרובות היחסים בין היועצים המשפטיים למפקדים נגועים בחשדנות ובאמונה של המפקדים - כי עורכי הדין, יחד עם הפוליטיקאים, היו מכשול לניצחון במלחמה

לבית המשפט העליון הוגשו מאות עתירות בעניינים הנוגעים להחליטה בטרור הפלסטיני, ומדינת ישראל נדרשה להתמודד עם הטענות שהעלו גורמים שונים, ולפיהן מפעלה ישראל בעימות המזוין אמצעים בלתי חוקיים ופועלת בניגוד להוראות החוק הישראלי ולהוראות המשפט הבין-לאומי המנהגי.¹²

הייעוץ המשפטי שניתן לצה"ל בנוגע להחליטה בטרור הפלסטיני סייע רבות בהתמודדות עם העתירות שהוגשו לבג"ץ בנושאים האלה. כך, למשל, הודות לשילובם של המשפטנים בתהליך קבלת ההחלטות והודות להיכרותם עם המצב בשטח ניתן היה במקרים רבים להגיש לבית המשפט העליון תגובה מהירה ומפורטת, שהבהירה את התשתית העובדתית והחוקית לביצוע הפעילות שבגינה הוגשה העתירה לבג"ץ. נוסף על כך, לאור הייעוץ המשפטי השוטף שניתן למפקדים ניתן היה להראות לבג"ץ כי מפקדי הצבא היו מודעים היטב להוראות המשפט הבין-לאומי והביאו את ההיבטים המשפטיים האלה בחשבון במסגרת תהליך קבלת ההחלטות.

כתוצאה מכך קיבל בית המשפט העליון ברובן המוחלט של העתירות את העמדה המשפטית שהציגה המדינה בדבר חוקיות הפעולות.

אחת החזיתות העיקריות בערוץ המשפטי באירועי הלחימה הנוכחיים התנהלה בבית המשפט העליון

הערוץ המשפטי - ערכאות שיפוטיות בין-לאומיות. בשנים האחרונות הוגשו כמה תביעות לבתי משפט בחו"ל נגד קצינים ישראלים בגין פשעי מלחמה שהם ביצעו כביכול במהלך שירותם הצבאי.¹³ חשיבות הייעוץ המשפטי בהקשר לתביעות האלה היא משולשת. ראשית, מעורבותם של משפטי הפרקליטות הצבאית בתהליכי קבלת ההחלטות מאפשרת למפקדי הצבא להיות מודעים להיבטי המשפט הבין-לאומי הנוגעים להחלטות שהם קיבלו. כתוצאה מכך היא מגינה על המפקד מפני ביצוע פעולות בלתי חוקיות, שביגן עלולות להיות מוגשת נגדו תביעה לערכאות שיפוט בין-לאומיות. שנית, אם מוגשת תביעה כזאת, הרי שהייעוץ המשפטי שניתן למפקד בנוגע לפעולה שבגינה הוגשה התביעה יקל משמעותית על ההתגוננות מפניה ויאפשר במקרים רבים - ככל שיעלה הצורך בכך - להציג בשפה משפטית את הנימוקים המבצעיים להחלטה המבצעית שנתקבלה ואת התשתית החוקית לביצועה. שלישית, כתוצאה ממתן ייעוץ משפטי כאמור פוחת משמעותית הסיכון שיגוש תביעות לערכאות שיפוט בין-לאומיות, שכן

הפלסטיני נעשית בהתאם לחוקים המחייבים במדינת ישראל, ובכלל זה עקרונות דיני הלחימה של המשפט הבין-לאומי המנהגי. הייעוץ המשפטי השוטף שנותנים לצבא משפטי הפרקליטות הצבאית בנוגע להחליטה מבטיח שהפעולות הצבאיות שנקטות אכן עולות בקנה אחד עם הוראות החוק, לרבות הוראות דיני הלחימה של המשפט הבין-לאומי.

תהליך קבלת החלטות מקצועי ומושכל יותר

כדי לקבל החלטה מקצועית ומושכלת, במיוחד בסוגיות מורכבות בעלות היבטים שונים, נדרש המפקד הצבאי להביא בחשבון את כלל הנתונים המקצועיים הנדרשים לקבלת ההחלטה. קבלת ייעוץ משפטי שוטף - אף בשעת לחימה - מאפשרת למפקד הצבאי להכיר ולהבין את המסגרת המשפטית החלה על המקרה ונותנת לו את הכלים לקבל החלטה לאחר שקילת כלל הנתונים הרלוונטיים, לרבות הוראות המשפט הבין-לאומי.

התגוננות בערוץ הלחימה המשפטי (Lawfare), המדיני והתקשורתי

בשנים האחרונות התחזקה ההבנה כי לחימה נגד כוחות אויב אינה מתנהלת אך ורק בערוץ המבצעי, אלא בשלושה ערוצים נוספים: הערוץ התקשורתי, הערוץ המדיני והערוץ המשפטי. הלחימה בשלושת הערוצים האלה חשובה בעיקר בעימות אסימטרי, שכן בעימות כזה עשוי הצד החלש מבחינה צבאית לשים דגש על הפעילות בערוצי הלחימה שאינם מבצעיים כדי לנצל את יתרונם היחסי בהם. בלחימה בשלושת הערוצים האלה - המשפטי, המדיני והתקשורתי - הייעוץ המשפטי הוא גורם מפתח בעל משקל מכריע, כמפורט להלן:

הערוץ המשפטי - בית המשפט העליון. אחת החזיתות העיקריות בערוץ המשפטי באירועי הלחימה הנוכחיים התנהלה בבית המשפט העליון.

מעירוב יתר של משפטים בהליכי קבלת ההחלטות. הסיבה לכך הייתה תפיסתם הרואה ביועץ המשפטי גורם חיצוני, שאינו כפוף להם פיקודית, העשוי להתערב בעניינים מבצעיים מובהקים ולסכל באמצעים משפטיים פעילות צבאית מתוכננת.

כך היה גם במלחמת וייטנאם: מפקדים רבים בצבא ארצות-הברית חששו שהייעוץ המשפטי יהיה מכשול לניצחון במלחמה:

במלחמה ההיא [מלחמת וייטנאם - נ"נ] היו לעיתים קרובות היחסים בין היועצים המשפטיים למפקדים נגועים בחשדנות ובאמונה של המפקדים - כי עורכי הדין, יחד עם הפוליטיקאים, היו מכשול לניצחון במלחמה.¹¹

להבנת, החששות האלה נובעים במידה רבה מתפיסה מוטעית של תפקיד היועץ המשפטי - תפיסה הנובעת מכך שרואים בו מעין "משגיח כשרות", העלול לפגוע בפעילות המבצעית, ואין בידו לתרום לה מאום. ככל שניתן יהיה לעקור את התפיסה הזאת ולהרחיב את ההכרה כי המפקד בלחימה נדרש להכיר את הוראות המשפט הבין-לאומי כדי לקבל החלטות מקצועיות יותר המביאות בחשבון את כלל השיקולים הרלוונטיים, וכי מתפקידו של היועץ המשפטי לייעץ לו בנוגע לכך, כך יקל הדבר על מתן הייעוץ המשפטי ויאפשר למפקדים לקבל החלטות טובות יותר ומאוזנות יותר על בסיס כלל הנתונים הרלוונטיים.

היתרונות שהשיג צה"ל כתוצאה מהייעוץ המשפטי שניתן לו

הייעוץ המשפטי השוטף שנתנו משפטי הפרקליטות הצבאית במהלך הלחימה בטרור הפלסטיני העניק לצה"ל יתרונות רבים, כמפורט להלן:

שלטון החוק

מדינת ישראל, שהיא מדינה דמוקרטית המחויבת לשלטון החוק, הצהירה כי לחימתה נגד הטרור

סנק של צה"ל מסייע באכיפת עוצר בשכם | הליווי המשפטי שניתן לפעילות המבצעית של צה"ל בלחימה בטרור הפלסטיני סייע רבות ליכולתה של מדינת ישראל לתת מענה לטיעונים שעלו בערוצים המדיניים והתקשורתיים, בין השאר בנוגע לטענות שלפיהן מבצע צה"ל פשעי מלחמה במסגרת לחימתו בטרור הפלסטיני

הפרקליטות הצבאית ייעוץ משפטי שוטף למפקדי הצבא בנוגע למגוון רחב ביותר של היבטים - החל מהתייחסות עקרונית להגדרה המשפטית של מצב הלחימה ולסמכויות צה"ל כפועל יוצא מכך; דרך התייחסות פרטנית וייעוץ משפטי שוטף בנוגע לפעילויות מבצעיות מתוכננות וכלה בהימצאות בחבורת הפיקוד הקדמית (חפ"ק) בשעת המבצעים עצמם ומתן ייעוץ משפטי בנוגע לסיטואציות שהתפתחו תוך כדי הלחימה בשטח.

במאמר הזה התייחסתי על קצה המזלג לכמה היבטים החיוניים, להבנתי, כדי להכיר ולהבין את תפקיד היועץ המשפטי בלחימה. בפרט ציינתי כי כדי שהיועץ המשפטי יוכל למלא את תפקידו כראוי, עליו להכיר את הדילמות ואת המציאות המורכבת שאיתן נדרש הצבא להתמודד. נוסף על כך הוא נדרש, בהתאם לצורך, לתת ייעוץ משפטי אקטיבי ולהתייחס להיבטי המשפט הבינ-לאומי הנוגעים לפעילות הצבא גם אם לא נשאל על כך מפורשות. בקרב חלק מהמפקדים בצה"ל קיים עדיין חשש מפני מעורבות היועץ המשפטי בתהליכי קבלת ההחלטות בעת לחימה - חשש הנובע ברובו מההערכה שהייעוץ המשפטי שיינתן יגביל את הכוחות ויסקל פעולות נחוצות. להבנתי, החשש הזה נובע מתפיסה מוטעית של תפקיד היועץ המשפטי, ובסופו של דבר האינטרס לקבל ייעוץ משפטי צריך להיות קודם כול של המפקד, שכן הדבר יגן עליו

עם התגברות המודעות לכללי המשפט הבינ-לאומי והמחויבות לפעול לפיהם, גבר הצורך של צבאות בעולם לקבל ייעוץ משפטי בעת לחימה כדי להבטיח שהלוחמים פועלים בהתאם לכללי המשפט הבינ-לאומי

לאומי. במילים אחרות: השיח הבינ-לאומי - הן המדיני והן התקשורתי - הוא במרבית המקרים שיח משפטי. הייעוץ המשפטי מאפשר למדינת ישראל לתת מענה לטענות השונות העולות בערוצים המדיניים והתקשורתיים ולחזק את הלגיטימציה לפעילות צה"ל נגד ארגוני הטרור.

סיכום והמלצות

בשנים האחרונות, עם התגברות המודעות לכללי המשפט הבינ-לאומי והמחויבות לפעול לפיהם, גבר הצורך של צבאות בעולם לקבל ייעוץ משפטי בעת לחימה כדי להבטיח שהלוחמים פועלים בהתאם לכללי המשפט הבינ-לאומי. אף בצה"ל הוכר הצורך לקבל ייעוץ משפטי בלחימה, והיקפו הלך וגבר עם השנים. כך, באירועי "גאות ושפל" נתנו משפטי

הערכאות האלה אינן ממהרות להתערב בהחלטות מבצעיות שמקבלות מדינות המחויבות לכללי המשפט הבינ-לאומי ושפועלות בהתאם לייעוץ משפטי שניתן להן.

הערות המשפטי והערות התקשורת - דו"חות ופניות מטעם ארגוני זכויות אדם וארגונים בין-לאומיים אחרים. במהלך אירועי הלחימה הנוכחיים פנו ארגוני זכויות אדם וארגונים בין-לאומיים אחרים בצורה רשמית אל גורמים בפרקליטות הצבאית בטענות שונות שעניינן הפרת המשפט הבינ-לאומי על-ידי מדינת ישראל. כן הם פירסמו כמה דו"חות שבהם נטען כי מדינת ישראל פועלת בניגוד להוראות המשפט הבינ-לאומי. הדו"חות האלה פורסמו ברחבי העולם וזכו לתהודה רבה. שילוב היועץ המשפטי בתהליכי קבלת ההחלטות נתן לצה"ל באותם המקרים כלים שסייעו להשיב לחלק מהטענות שהעלו אותם הארגונים.

יש לציין כי הגם שבחלק לא מבוטל מהמקרים לא עלה בידי הפרקליטות הצבאית לשכנע את הגורמים האלה בחוקיותם של פעולה או של צעד ביטחוני קונקרטי - בין אם כתוצאה מהעדר הסכמה בנוגע לעקרונות המשפט הבינ-לאומי המחייבים ואופן יישומם ובין אם כתוצאה ממגמתיות וחד-צדדיות של אותם הגורמים - הרי אין כל ספק כי התשובות שהועברו לגורמים האלה סייעו להבהרת עמדתה של ישראל ולהקחיית העוקץ מקובלנותיהם.

יתר על כן, המידע שהיה בידי היועצים המשפטיים והחיבור שלהם למפקדים בשטח איפשרו לעיתים לתת תשובות מהירות ומספקות לפעילי זכויות האדם ולגורמים פלסטיניים שונים, וכתוצאה מכך נמנעו עתירות פוטנציאליות רבות לבג"ץ. הדבר בא לידי ביטוי מובהק במבצע "ימי תשובה" (אוקטובר 2004), שבמהלכו הועברו ליועץ המשפטי לאזור חבל עזה עשרות פניות הנוגעות לפעילות צה"ל בצפון רצועת עזה. כתוצאה מהחיבור לכוחות הפועלים בשטח היה בידינו לתת מענה לאותן הפניות, בלי שהפונים יצטרכו להגיש ולו עתירה אחת לבית המשפט העליון.

הערות המדיני והערות התקשורת. הליווי המשפטי שניתן לפעילות המבצעית של צה"ל בלחימה בטרור הפלסטיני סייע רבות ליכולתה של מדינת ישראל לתת מענה לטיעונים שעלו בערוצים המדיניים והתקשורתיים, בין השאר בנוגע לטענות שלפיהן מבצע צה"ל פשעי מלחמה במסגרת לחימתו בטרור הפלסטיני.

חשיבותו של הייעוץ המשפטי בהקשר הזה היא עצומה, כיוון שבעולם קיימת מודעות רבה לחובה לפעול בהתאם להוראות דיני הלחימה של המשפט הבינ-לאומי, ולמעשה השפה שבאמצעותה בוחנים לגיטימיות של פעולה היא שפתו של המשפט הבינ-

ויאפשר לו לקבל החלטה מושכלת בהתבסס על כלל הנתונים הרלוונטיים, לרבות אלה המשפטיים.

נוסף על כך התייחסתי ליתרונות המשמעותיים שמשגיגים מדינת ישראל וצה"ל מהייעוץ המשפטי שניתן בלחימה - שעיקרם ההבטחה כי צה"ל יפעל על-פי החוק והמשפט הבין-לאומיים המחייבים תהליך קבלת החלטות מקצועי ומושכל יותר המביא בחשבון את כלל ההיבטים הרלוונטיים והתגוננות יעילה יותר בערוצי הלחימה המשפטיים, המדיניים והתקשורתיים.

למרות האמור לעיל דומני כי ההכרה בחיוניותו של הייעוץ המשפטי בלחימה עדיין לא השתרשה דיה בכלל צה"ל. לכן אני סבור כי נכון יהיה לפעול בהקשר הזה בכיוונים הבאים:

- יש להוציא נהלים פנימיים שיקבעו את המקרים שבהם קיימת חובה לקבל ייעוץ משפטי מקדים בנוגע לפעילות צבאית מתוכננת. במקביל יש להמשיך בשילוב המשפטים בצומתי קבלת החלטות רבים ככל האפשר כדי שמפקדי הצבא יהיו מודעים לכלל ההיבטים המשפטיים הנוגעים לפעילות העומדת על הפרק, לפני שיחליטו עליה.

- יש לשלב את המשפטים, המשמשים או עתידים לשמש יועצים משפטיים למפקדי הצבא, בקורסים רבים יותר בצה"ל, לרבות קורס מ"פים, פו"ם ברק, מפנה, המכללה לביטחון לאומי וכיו"ב.

- חשוב לקיים סיורים של היועצים המשפטיים ביחידות הלוחמות - לרבות יחידות מיוחדות העוסקות בלחימה בטרור - ולאפשר להם לשוחח עם מפקדים ביחידות האלה. כך יוכלו להכיר טוב יותר את פעילות צה"ל ואת הדילמות שאיתן מתמודדים מפקדי צה"ל.

- יש לפעול להעמקת הכרתם של הגורמים הרלוונטיים בצה"ל בצורך לתת ייעוץ משפטי צמוד ליחידות הלוחמות, בעיקר ברמת האוגדה, ויש להקצות כוח אדם מתאים לשם כך.

- יש להכשיר חלק מאנשי הפרקליטות הצבאית בסדיר כך שיוכלו לשמש יועצים משפטיים לאוגדות מילואים במלחמה במסגרת מינוי משנה (מנמ"ש). לחלופין יש להכשיר אנשי מילואים בעלי רקע משפטי לשמש יועצים משפטיים כאמור. האנשים האלה יהיו חלק אינטגרלי מאוגדות המילואים הלוחמות, ישתתפו בתרגילים המתקיימים מעת לעת ויאפשרו לפרקליטות הצבאית להיערך כראות לתת ייעוץ משפטי בעימותים מזוינים שיתרחשו בעתיד.

הערות

1. גרסה מורחבת של המאמר נכתבה במסגרת פו"ם אפק, מחזור י"ב. העובדות והתובנות המוצגות במאמר מבוססות על ניסיוני בפרקליטות הצבאית במתן ייעוץ משפטי בלחימה - ניסיון שצברתי בהיותי סגן היועץ המשפטי לאזור חבל עזה (1999-2003), היועץ המשפטי של אוגדת אזח"ע (2003) ורע"ן ביטחון וקשרי חוץ במחלקת הדין הבין-לאומי (החל מינואר 2005). נוסף על כך מבוססות חלק מהתובנות על לימודי לתואר שני בפרקליטות הצבאית האמריקנית במסגרת "קורס פרקליטים מתקדם" (2003-2004) ועל שיחות שניהלתי עם עמיתים אמריקנים בקורס על ניסיונם במתן ייעוץ משפטי במהלך הלחימה של צבא ארצות-הברית בעיראק ובאפגניסטן. חשוב לי להדגיש: התובנות העולות מהמסמך הזה הן אישיות, ואין בהן בהכרח כדי לשקף את עמדת מחלקת הדין הבין-לאומי או הפרקליטות הצבאיות.

2. Dieter Fleck (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflict*, Oxford University Press, 1995 p. 146

3. ראו: CJCSI 5810.01B (הוראות הפיקוד העליון של צבא ארה"ב) מ"25 במרס 2002, נספח א', סעיף 3

4. בעוד שבמלחמת העולם השנייה שירתו בכל אוגדה בצבא ארצות-הברית משפטן אחד או שני משפטנים לכל היותר, הרי במלחמת וייטנאם שירתו בכל אוגדה בממוצע ארבעה משפטנים, ובמלחמת המפרץ הראשונה - 13 משפטנים. (בצבא היבשה בלבד שירתו בעיראק במהלך מלחמת המפרץ הראשונה וכן במהלך מלחמת המפרץ השנייה יותר מ-200 משפטנים. רבים מהקצינים האלה נתנו ייעוץ משפטי שוטף למפקדים תוך כדי לחימה והיו מעורבים בהלכי קבלת ההחלטות בזמן אמת). ראו לדוגמה:

- Steven Keeva, "Lawyers in The War Room", *American Bar Association Journal*, December 1991, p. 52

- Lt. Col. Paul E. Kantwill & Maj. Sean Watts, "Hostile Protected Persons or 'Extra Conventional Persons': How Unlawful Combatants In The War on Terrorism Posed Extraordinary Challenges for Military Attorneys and Commanders", *Fordham International Law Journal*, 28, 2005, no. 3

5. כך, למשל, בראיון שנתן יו"ר המטות המשולבים של צבא ארצות-הברית במלחמת המפרץ הראשונה, גנרל קולין פאוול (Colin Powell), הוא ציין כי להבנתו:

"Decisions were impacted by legal considerations at every level. Lawyers were proven invaluable in the decision-making process".

ראו: *Lawyers in The War Room* בהערה 4 לעיל

6. ראו לעניין הזה כתבה שפורסמה בעיתון הארץ ב-25 במרס 2003 "בריטניה תוקפת רק לאחר אישור עורכי דין"

7. ראו לעניין הזה את מאמרו של הפצ"ר לשעבר, תא"ל (מיל') דב שפי:

Dov Shefi, "The Status of the Legal Adviser to The Armed Forces: His Functions and Powers", *Military Law Review*, vol. 100, pp. 119, 129:

"The legal adviser will have to acquire knowledge not only of international law, but at times also logistic and technical knowledge, so as to contend successfully with the task of preserving the delicate balance between military and humanitarian considerations. For this reason, efforts should be made to give the legal adviser military training, so as to keep the adviser abreast with reality".

8. ראו: *Lawyers in The War Room*, שם

9. שם

10. **ספר שמגר: סיפור חיים**, ההוצאה לאור של לשכת עורכי דין, תשס"ג - 2003, עמ' 161-162

11. *Lawyers in The War Room*, שם

12. העתירות התייחסו הן לעניינים עקרוניים - בנוגע לחוקיות של צעדים מסוימים שנוקט צה"ל - והן למקרים קונקרטיים שעלו תוך כדי הפעילות המבצעית בשטח. כך, למשל, הוגשו עתירות עקרוניות בנוגע לחוקיות צעדים מבצעיים שונים בהתאם להוראות המשפט הבין-לאומי בנושאים כגון הסיכולים הממוקדים, "נוהל אוזרה מוקדמת", הריסות בתים לצרכים צבאיים, השימוש בפגזי פלאשת ועוד. כן הוגשו עתירות פרטניות בנוגע לפעילות מבצעית בשטח, לעיתים תוך כדי הפעילות עצמה, בנוגע לעניינים רבים, ביניהם פינוי הגופות מגנין, מתן מזון למבוקשים בכנסיית המולד, הריסת בתי מחבלים, הריסת בתים לצרכים מבצעיים ועוד.

13. עד כה הוגשו תביעות כאלה בכמה מדינות - בהתאם לחקיקה המקומית בהן, המקנה לבתי המשפט המקומיים במדינה סמכות לדון בעבירות שעניינן פשעי מלחמה או פשעים נגד האנושות, וזאת אף אם העבירה אינה קשורה כלל למדינה המעמידה לדין. אפיק אפשרי נוסף להעמדה לדין הוא בית הדין הפלילי הבין-לאומי שבהאג, אולם נראה כי הסיכון לכך קטן בשלב הזה. זאת, בין השאר, לאור הודעתו של התובע של בית הדין, שלפיה הוא אינו רואה את עצמו מוסמך להגיש כתבי אישום נגד ישראלים בגין מעשים שנעשו במסגרת פעילות צה"ל באיו"ש וברצועת עזה.

המקל שהוחזק בשני קצותיו¹

השיקולים שהובילו את הנהגת
החמאס להצהיר במהלך שנות
ה־90 על ההפרדה בין הזרוע
הפוליטית לזרוע הצבאית

סרן ש'
קצין מודיעין

הצבאית של האחים המוסלמים, הרי מתחילת שנות ה-90 ואילך החלו בכירה לציין בראיונות לכלי התקשורת כי הזרוע הצבאית מופרדת מאחותה הפוליטית, וכי היא פועלת על-פי היררכיה נפרדת ללא תלות במייסדים ובמנהיגים.⁵ ההתבטאויות ברוח הזאת הלכו והתחזקו בעקבות השינויים שחלו באופי הפיגועים שהוציאה התנועה לפועל: בתחילה היא פעלה בצורה מקומית נגד כוחות צבא, אך בשלב מסוים היא החלה לבצע פיגועי התאבדות בלב שטח ישראל. כמו כן הושפעו ההתבטאויות האלה מהתקדמות המגעים בין ישראל לאש"ף החל מהחתימה על הסכם אוסלו א' בספטמבר 1993. מה היו המניעים שהובילו את הנהגת החמאס לצאת בהצהרות על עצמאות פעילותה של הזרוע הצבאית? האם ייתכן שמנגנון ששימש ועודנו משמש הזרוע הביצועית של ארגון דתי, המושתת על החלטות של דמויות מפתח ובנוי בצורה פירמידלית מובהקת, יפעל על דעת עצמו? מתי הוסרה כליל ההפרדה המדוברת בראיונות שנתנו בכירי התנועה לעיתונות הערבית, והוכח כי הפעילות מנוהלת על-ידי העומדים בראש הפירמידה? בשאלות האלה עוסק המאמר שלהלן.

תנועת החמאס נוסדה במהלך פגישה לילית שהתקיימה בביתו בעזה של שייח' אחמד אסמאעיל יאסין ב-11 בדצמבר 1987

היסודות האידיאולוגיים והחברתיים של החמאס

ייתכן שהתבוננות בעקרונות שעל בסיסם הושתתו היסודות הראשוניים שהובילו להקמת החמאס תראה כי עקרון ההיררכיה ומעורבותו של השייח' יאסין בכל הפעילויות בתנועה היו מובנים כבר מתחילת פעילותו בשטחים, אך גם תסביר מדוע היה צורך לנקוט מדיניות של הפרדה בין הזרועות השונות. ייסודה של תנועת החמאס בדצמבר 1987 לא בא למלא מצב של ריק שהיה קיים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים, אלא היה תוצאה של עשרות שנות פעילות חברתית וצבאית של השייח' אחמד יאסין ושל נאמניו תחת חסותו של ארגון האחים המוסלמים.

את ארגון האחים המוסלמים הקים במצרים ב-1928 חסן עבד ארחמן אלבנא, בן למשפחה ענייה מהכפר מחמודיה, שגדל והתחנך על הקוראן. אלבנא נמנה עם הזרם הרפורמיסטי באיסלאם, המאמין כי הקמתה של מדינת הלכה מוסלמית היא פונקציה של שינוי שינוי מעלמה למעלה בעקבות פעילות

בשומרון ובחבל עזה - לבין חלקם השני של הדברים על כך שהארגון על כלל זרועותיו פועל בצורה היררכית ומסודרת ועל-פי המדיניות הכללית. הסתירה הזאת מאפיינת את התנהלות החמאס בכלי התקשורת מיום שהוקמה התנועה.

הצורך שבעטיו נוהגים בכירי התנועה בחוסר ודאות מכוון שכזה נעוץ בנסיבות היסטוריות שהיו קיימות שנים רבות טרם הקמת התנועה וכן בנסיבות שליוו את מקימיה בימים שבהם החלו לצבור את כוחם הציבורי בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה.

תנועת החמאס נוסדה במהלך פגישה לילית שהתקיימה בביתו בעזה של שייח' אחמד אסמאעיל יאסין ב-11 בדצמבר 1987. בפגישה נכחו שישה אישים נוספים תושבי רצועת עזה.³ על אף הרושם שנוצר כאילו התנועה צמחה בן לילה, חשוב לציין כי זו הוקמה על יסודות איתנים, שכמה מהם היו קיימים עוד מתום מלחמת ששת הימים ותחילת השלטון הישראלי על השטחים וחלקם התפתחו בתקופות מאוחרות יותר ועד יום כינונה של התנועה. גם היסודות האלה לא צמחו יש מאין, אלא נשענו על עקרונותיו של חסן אלבנא, מקים תנועת האחים המוסלמים במצרים, שביקש להרחיק את מדינתו מתהליך ההתמערבות ולחזור לכונן מדינת מוסלמית כהלכתה.

הצורך להשתמש במדיניות כזאת של דו-משמעות בעת מתן ראיונות לכלי התקשורת השונים התגבש עוד יותר בשנים שלאחר הקמת התנועה, אז התרחשו מרבית האירועים שעיצבו אותה כפי שהיא מוכרת כיום. בשנתיים הראשונות לכינונה פעלו בכירי התנועה כדי לייצבה במעמד של נושאת הדגל הירוק במאבק נגד ישראל ושל יורשת הפת"ח, שהוביל את המאבק עד אותה נקודת הזמן. כחודש לאחר ייסוד תנועת החמאס החליטו ראשיה להקים זרוע של התנועה ביהודה ובשומרון כדי שתייצג את עקרונותיה באזורים האלה ותרחיב את הפעילות באזורים שנוח מהם להיכנס לשטח ישראל.⁴

באוגוסט 1988 פירסמה תנועת החמאס את אמנתה, המגדירה את קווי היסוד במאבקה נגד "האויב הציוני". אולם בעקבות גל מעצרים שנערך במאי 1989, שעם עצוריו נמנה שייח' יאסין, נאלצו בכיריה לבצע שינוי במבנה התנועה. התהליך המדיני שהחל בין ישראל לפלסטינים ב-1991, ושבעקבותיו החלו גורמים נוספים לעסוק בסכסוך הישראלי-פלסטיני, הוא זה שחייב את התנועה לבצע שינוי נוסף בפעילותה ובהתנהגות בכירה.

בין השינויים שבוצעו בקרב הנהגת התנועה בשל הנסיבות שתוארו לעיל בלט השינוי בהתבטאויות הפומביות בכל הנוגע לזיקה שבין ההנהגה הפוליטית לזרוע הצבאית. אם בתחילת פעילותה נאמר באופן מפורש כי תנועת חמאס היא הזרוע

מבוא

"[הלשכה המדינית של החמאס] כלל אינה עוסקת בפעילות צבאית. ההנהגה הצבאית יושבת בתוך [פלסטין], שם נמצאת זירת הפעילות הצבאית... תנועת החמאס מנהלת את ענייניה בצורה מורכבת, כך שלא מתאפשר למקבל החלטות הצבאי, הפוליטי או הכלכלי לקבל החלטות במקביל. כל המהלכים של התנועה מתבצעים בהתבסס על המדיניות הכללית ללא יוצא מן הכלל". כך התבטא חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של החמאס, בראיון לעיתון "דאר אלחייאת" ב-31 בדצמבר 2003, בעיצומה של אינתיפאדת אלאקצא.² בולטת הסתירה בין חלקם הראשון של דברי משעל - על אודות ההפרדה הברורה בין הפעילות הפוליטית של התנועה לבין הפעילות הצבאית המתנהלת ביהודה,

הראשונה להקמתו פעלו בכירי הארגון לגייס פעילים לשורותיו וכן עמלו לרכוש נשק. לשם כך הם באו במגע עם סוחרים סמים פלסטינים, שהיו ערוץ קשר עם סוחרים נשק יהודים וערבים ישראלים.

שאיפותיו של שיחי' יאסין נגדעו ביוני 1984, אז הוצא נגדו צו מעצר על פעילותו, ונחשפו בביתו ובמסגד הסמוך לו מצבורי נשק גדולים. חקירת השיחי' הובילה למעצרים של שאר פעילי הזרוע, ואלה נשפטו עימו לתקופות מאסר ארוכות בכלא הישראלי.¹³ על אף העובדה שהזרוע הצבאית החדשה לא הספיקה לבצע פעולות רבות במהלך שנת קיומה, הקמתה הניחה את היסודות הראשוניים לגופים דומים שעתידיים היו לבוא אחריה וכן לאלה שעליהם הוקמה תנועת החמאס.

ההזדמנות הראשונה לשקם את הפעילות האלימה הגיעה 11 חודשים לאחר מעצר השיחי' יאסין ואנשיו. במסגרת "עסקת ג'יבריל", שבמסגרתה שיחררה ישראל יותר מ-1,000 מחבלים, שוחרר השיחי' ממאסרו, ולאחר שהוחזר לרצועת עזה, הוא הטיל את הטיפול במרכז האיסלאמי על פעיל חמאס מצפון הרצועה, בעוד הוא עצמו חזר לפעילות החשאית. ב-1986 הקים השיחי' ארגון חדש - מגיד (ראשי התיבות של מגימועת ג'יהאד ואדעה, חבורת הג'יהאד והדעה). עיקר פעילותו של הארגון הופנתה כלפי פנים, נגד רמת המוסר הירודה של החברה הפלסטינית ונגד שיתוף הפעולה של גורמים בחברה עם המודיעין הישראלי.¹⁴ גם הפעם היה זה השיחי' יאסין שהחליט אישית מי יהיו האנשים שיבינו את מנגנון הביטחון החדש של התנועה. לראשות המנגנון הוא מינה שניים מאנשי המרכז האיסלאמי, שעמדו בראש אגודת הסטודנטים באוניברסיטת אלאזהר. את האחד מינה שיחי' יאסין לאחראי על הפעילות בצפון רצועת עזה ואת האחר - על הפעילות בדרום הרצועה והנחה אותם אישית לגייס פעילים נוספים. כמו כן התווה את האופן שבו יפעל הארגון ואת תצורת הקשר בין הפעילים עצמם.¹⁵

במהלך 1987 פעלו אנשי מגיד נגד מספר רב של חשודים בשיתוף פעולה, חקרו רבים ואף הוציאו כמה מהם להורג. את המעשים האלה הם הצדיקו באמצעות פסק הלכה בחתימתו של שיחי' יאסין שהתיר להם לעשות כן בשם האיסלאם. בסופה של אותה השנה, עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה, הוקמה תנועת החמאס.

ערב הקמתה של תנועת החמאס היה אפוא סניף פלסטיני של האחים המוסלמים מורכב משתי זרועות: הזרוע הראשונה הייתה זו שסיפקה את הצרכים הסוציאליים הבסיסיים של התושבים במקום המנהל האזרחי ומוסדות אש"ף ובכך יצרה רובד תומכים נרחב לפעילות התנועה. באותו שלב כבר היה המנגנון החברתי של התנועה מושרש

מראות האינתיפאדה | שחרור יותר מאלף מחבלים במסגרת "עסקת ג'יבריל" איפשר לחמאס לחזור לפעילות אלימה

ינהיג תנועה הדוגלת בקו חברתי-תרבותי, היא לא תסבול מנחת זרועו של השלטון על אף היותה תנועה איסלאמית. הניסיון הזה, לצד הדבקות בדרכיהם של חסן אלבנא ושל סיד קטב, הוביל את השיחי' לפעול להקמת זרוע צבאית חשאית וממודרת שתפעל בשם התנועה נגד יעדים שונים. יש לציין שבצעד הזה נטל השיחי' סיכון, שכן באותה התקופה הפעיל סניף האחים המוסלמים בראשותו גופים חברתיים רבים, היה ממוסד ומוכר היטב בקרב אוכלוסיית הרצועה וכן היה מוכר היטב בחוגים הערביים הבין-לאומיים הן בשל היותו כפוף לארגון-האם בירדן והן לאור העובדה שקיבל סיוע כספי מאגודות צדקה בערב הסעודית.¹⁰ לאור זאת עלתה האפשרות שכל פעילות צבאית שתבוצע נגד ישראל תקושר באופן אוטומטי לפעילות החברתית של התנועה וייתכן שתביא לחיסול המערכת שנבנתה במהלך השנים האלה. שיחי' יאסין הבין כי כדי להימנע מכך יש ליצור - לפחות למראית עין - הפרדה בין הגופים הוותיקים לבין הגוף החדש.

היסודות הצבאיים

במרס 1983, לאחר טבח סברה ושתילה וקריסת אש"ף בלבנון, החליט שיחי' יאסין להקים גוף צבאי, שבבוא הזמן יילחם נגד ישראל.¹¹ בהתאם לכללי ההיררכיה ביקש השיחי' לקבל אישור ליוזמתו מהארגון-האם בירדן. האישור התקבל במהלך פגישה בין שליח מטעמו של השיחי' לבין נציג האחים המוסלמים בפרלמנט של ירדן. בפגישה הוחלט להקים את הארגון החדש, והוא קיבל את השם "אלמוג'אהידון אלפלסטיניווי".¹² במשך השנה

חברתית ומדינית ארוכת טווח.⁶ על בסיס האמונה הזאת הקים אלבנא את התנועה, שיסודותיה נשענו על עקרון קירוב הלבבות (דעה) ועל הקריאה ללימוד הדת ולהטפה.

הסניף הראשון של האחים המוסלמים בארץ ישראל הוקם בירושלים ב-1945, ועד מהרה החל הארגון להתפשט לערים ולכפרים ברחבי הארץ. סניפי הארגון פעלו באזורים האלה בתחומי החברה והתרבות וכמעט שלא עסקו בפעילות צבאית-לאומנית.

לאחר מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים הייתה פעילותה של התנועה בארץ ישראל תלויה ביחסם של המשטרים ששלטו על שטחי הארץ. ברצועת עזה השליטה מצרים משטר צבאי נוקשה, שדיכא את נציגי התנועה שפעלו שם כפי שדוכאו בכירי התנועה בקהיר.⁷ הדיכוי המצרי הלך וגבר החל מ-1949, אז הוצאה התנועה מחוץ לחוק במצרים, לאחר שהחלה לנקוט פעולות אלימות נגד המשטר בראשות מנהיגה החדש, סיד קטב, שירש את מקומו של אלבנא עם הירצחו שנה קודם לכן. ב-1965 הגיע הדיכוי לשיאו עם הוצאתם להורג של קטב ושל בכירים נוספים ועם מעצרים של מאות מפעילי התנועה. אלה הואשמו בקשירת קשר להפלת משטרו של ג'מאל עבד אנאצר, נשיא מצרים. בין העצורים היה גם אחמד איסמאעיל יאסין, שברח מארץ ישראל עם משפחתו למצרים ב-1948 והיה לפעיל בתנועה.⁸ בגדה המערבית, שבה שלטה ירדן, הייתה הפעילות חופשית יותר.

השינוי המהותי שאיפשר לסניפי התנועה בשטחים לחזור לפעילות התרחש בעקבות מלחמת ששת הימים, עת עברו השטחים לשליטת ישראל. השחרור מעול המצרים והירדנים וחיבור שטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה תחת שלטון אחד איפשרו לאנשי הסניפים לשקמם ולהתחיל לפעול בקרב האוכלוסייה. במשך כחמש שנים פעלו אנשי האחים המוסלמים ברצועה, ובראשם שיחי' יאסין, לחדש את התשתית שנפגעה בדיכוי המצרי. הם הקימו מוסדות ופעלו ברוח התנועה במצרים, היא רוח הדעה. במהלך אותן השנים הוקמו גם המוסדות המרכזיים של התנועה, שאיפשרו להפיץ את תורתה בקרב האוכלוסייה, ובראשם המרכז האיסלאמי, שריכוז תחתיו כמה שלוחות משנה.⁹ מסוף שנות ה-70 ועד להכרזה על הקמתה של תנועת החמאס הרחיבו מוסדות האחים המוסלמים ברצועת עזה את פעילותם, הקימו מוסדות חינוך, השתלבו בארגונים מקצועיים והשתלטו על האוניברסיטה האיסלאמית בעזה, שהייתה עד אז מוסד שזוהה באופן מובהק עם אש"ף.

השיחי' יאסין ניווט את מהלכיו על-פי הניסיון שצבר בתקופת פעילותו במצרים. הוא ידע כי אם

היטב מכדי שניתן יהיה לחסלו כליל, אם כי הוא עדיין היה חשוף לאפשרות שייפגע בשל הפעילות הצבאית. הפעילות הזאת באה לידי ביטוי בזרוע השנייה, הביטחונית-צבאית האלימה, שמעלליה ותפקידיה היו ידועים לכלל הציבור, ושדאגה להעביר את המסר המרכזי של האחים המוסלמים: הצורך לשמור על המוסר (כפי שהוא מוגדר בהלכה המוסלמית) ולחזור אל הדת.

מהתבוננות במבנה הזה עולה העובדה החשובה שבקצה הפירמידה עמדה קבוצה מצומצמת של פעילים, ובראשם שייח' אחמד יאסין. מחקירות השייח' ומחקירות פעילים שנעצרו עימו עלה שהוא שלט באופן אישי וישיר - יחד עם קבוצת המייסדים של התנועה - בכל תהליך והליך, מהקטן ועד הגדול, בתחומים החברתיים-הסברתיים ובתחום הצבאי כאחד ללא הבדל והפרדה. על-פי העולה מהתמונה הזאת, ערב הקמתה של תנועת החמאס לא הייתה כל הפרדה בין הזרועות השונות - לא בפועל ולא למראית עין, והפעילות בוצעה על-פי הנחייתם של מי שעמדו בראש הפירמידה.

שנות הפעילות הראשונות עד מעצר השייח' יאסין

השנתיים הראשונות לאחר ייסודה של תנועת החמאס היו רצופות אירועים שחיבו את בכירי החמאס לכלכל מחדש את צעדיהם ואת צעדיה של התנועה כולה. כפי שכבר צוין לעיל, תנועת החמאס הוקמה כדי להוביל בגלוי את הפעילות הצבאית של האחים המוסלמים בפלסטין נגד ישראל במסגרת האינתיפאדה וכן כדי להיות משקל נגד במישור הפנימי לאש"ף ולזרוע הצבאית שלו. המנגנון הצבאי, שעל הקמתו הכריזה תנועת החמאס בכרוז שהופץ ב-14 בדצמבר 1987, הוקם למעשה כחצי שנה קודם לכן על היסודות המוקפאים של אלמוג'אהידון אלפלסטיניון ובהתאם להנחיה ישירה של שייח' יאסין. המנגנון פוצל לשניים, לפי חלוקה גיאוגרפית, בראשות צלאח שחאדה ועבד אלעזיז רנתיסי, פעילים ותיקים בתנועה, שלאחר מכן היו חלק משבעת מייסדי החמאס ומאותה הקבוצה המצומצמת שניהלה עם שייח' יאסין את התנועה. גם במקרה זה השייח' הוא שהכתיב את המתווה לגיוס הפעילים ולפעילות של התנועה, כפי שעשה כמה שנים קודם לכן.¹⁶

1988 היא נקודת ציון חשובה בהתפתחות התנועה הן ברמה הפנימית והן מבחינת מיקומה במפת העשייה הפלסטינית. בינואר של אותה השנה קיים שייח' יאסין פגישה בעלת חשיבות מכרעת לתנועה עם ג'מיל חמאמי, מראשי האחים המוסלמים בגדה המערבית, ובסופה הסכימו השניים להקים זרוע של התנועה בגדה.¹⁷ באוגוסט החלה תנועת החמאס

לפעול בתוקף התפקיד שנטלה על עצמה: להיות תנועת הגג המרכזת את פעילות האחים המוסלמים בשטחים. כבר באותו החודש פורסמה אמנת התנועה, שהגדירה את מצעה, את דרכי פעילותה ואת יחסי הגומלין שלה עם הגורמים הסובבים אותה. סיסמת התנועה, כפי שהיא מובאת בסעיף שמונה של האמנה, מתמצתת את מהות התנועה ההולכת בדרכי האיסלאם תוך שימוש בג'יהאד.¹⁸ בעקבות פרסום האמנה עצרה ישראל כבר באותו החודש רבים מבכירי התנועה, אך לא את שייח' יאסין. כתוצאה מגל המעצרים נאלץ השייח' לבנות מחדש את התנועה ולמנות פעילים חדשים שימשיכו את פעילותה.

לאחר החתימה על הסכם אוסלו א' ב-1993 החליטו בכירי החמאס להנהיג מדיניות של "אלימות מבוקרת" כדי למנוע פעילות של מנגנוני הרשות נגד אנשי התנועה

בנובמבר 1988 הכריזה המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר על רצונה להקים מדינה פלסטינית בשטחים. הצעד הזה הביא לעלייה במעמדו של אש"ף בשטחים וחייב את תנועת החמאס להתאים את עצמה למצב החדש כדי להחזיר לעצמה את קהל תומכיה מחד ולדבוק בדרכיה כפי שהן מפורטות באמנה מאידך.

במאי 1989 נעצר שייח' יאסין בפעם השנייה בשל מעורבותו בחטיפת החיילים אבי ספורטס ואילן סעדון ז"ל. עד למעצרו הוא שלט באופן ריכוזי על כלל פעילות התנועה.¹⁹ בעקבות מעצרו פעלו אנשי הארגון-האם מירדן לסדר פעם נוספת את מבנה התנועה בשטחים ויצרו מידור בין השכבות ובין הגופים השונים. באותו השלב החלו בכירי התנועה להרגיש את הלחץ הכבד של ישראל על כלל מוסדות התנועה - לחץ שבא לידי ביטוי במעצרים רבים ואף בסגירת המוסדות עצמם. ייתכן שהצעדים האלה הביאו להעלאת האפשרות כי תידרש הפרדה בין זרועות התנועה, לפחות ברמה ההצהרתית, כדי להקטין ככל שניתן את הפגיעה בה. כך או אחרת, לנגד עיניהם של ראשי התנועה עמד הרצון להמשיך בביסוס התנועה בשטחים תוך שמירה על רובד תומכים נרחב ולאחר מכן להמשיך במאבק נגד ישראל.²⁰

סביר להניח כי מנהיגי התנועה - אלה שמחוץ לשטחים ואלה שבתוכם - לא תיארו לעצמם בסוף שנות ה-80 כי בתוך שנים לא רבות הם יאלצו להתאים פעם נוספת את עצמם ואת מהלכי התנועה

לתפנית מדינית גדולה. התפנית הזאת - הסכם אוסלו - חייבה את התנועה להמשיך להיאבק על מעמדה בציבור הפלסטיני, אך באותה הנשימה גם חייבה אותה להיזהר פי כמה בפעילותה ובהתבטאות בכירה בשל הצטרפותם של גורמי לחץ נוספים לאזור, ובהם מעצמות-על ומדינות ערביות גדולות.

מאוסלו א' ועד אינתיפאדת אלאקצא

תהליך השלום בין ישראל לפלסטינים, שהחל בוועידת מדריד ב-1991, הכניס את התנועה לעידן חדש שחייב את בכירה לבצע כמה שינויים ברמה הטקטית, ובהם היציאה בהצהרה על אודות ההפרדה בין הזרועות המדינית והצבאית.

הסכם אוסלו, שאחת מנגזרותיו הייתה הכרת אש"ף במדינת ישראל, גרם הלם לבכירי החמאס, שכן זו עמדה בסתירה גמורה לכותרת המאבק הפלסטיני ולאמנת התנועה, שקראה לגירוש ישראל מאדמות ההקדש. עד מהרה הבינו מנהיגי התנועה כי נוצר מצב חדש ומורכב, ואם לא יקבלו את ההחלטות הנכונות עלול הדבר להביא לכיליונם. הדילמה הראשונה של התנועה הייתה במישור הפנימי - ביחסים עם אש"ף ועם מוסדות הרשות הפלסטינית שהלכה ונבנתה ובהשפעותיה של הרשות על פעילותה של תנועת החמאס נגד ישראל. לאחר החתימה על הסכם אוסלו א' ב-1993 החליטו בכירי החמאס להנהיג מדיניות של "אלימות מבוקרת" כדי למנוע פעילות של מנגנוני הרשות נגד אנשי התנועה אך בה בעת להמשיך ולהוכיח לקהל נאמניה כי לא נטשה את דרכה.²¹

תגובת ישראל להמשך הפעילות הצבאית של החמאס הייתה משולשת: פעילות ישירה נגד אנשי החמאס בשטחים שלא נמסרו לידי הפלסטינים; הפעלת לחץ על הרשות הפלסטינית לעצור אנשי חמאס בשטחים שנמסרו לרשות; הפעלת לחץ על מדינות האיחוד האירופי, על מצרים ועל ירדן, שהיו חלק מהפטרונות של הרשות הנבנית, לדרוש מהרשות פעילות תקיפה נגד אנשי החמאס. הלחץ המשולש, שבשנים 1994-1999 אף הביא להתנגשויות אלימות בין אנשי הרשות לאנשי החמאס ברצועת עזה ולמעצר בכירי התנועה על-ידי מנגנוני הביטחון של הרשות, הוביל לא פעם את בכירי החמאס לצאת בהצהרות לתקשורת כי הזרוע הצבאית נבדלת מזו המדינית ופועלת בצורה עצמאית.

כך, לדוגמה, אמר שייח' יאסין בראיון לעיתון "אשרק אלאוסט" ב-19 באוגוסט 1999 כי על אף העובדה שעמדת החמאס בנוגע להמשך המאבק הצבאי ברורה, "הבנים של גדודי עז אדין אלקסאם, הזרוע הצבאית של החמאס, הם אלה שמחליטים מתי, איך ואיפה לבצע את פעילותם

של תנועת החמאס אימצה מדיניות של דלת פתוחה בפני כל צורות הפיגועים".²⁵

את ההוכחה כי את הפעילות הצבאית של החמאס באותה התקופה ניהלה ההנהגה הבכירה ביותר של התנועה סיפק צלחא שחאדה, שייסד ב-1988 את הזרוע הצבאית של החמאס וחזר לעמוד בראשה עם שחרורו מהכלא הישראלי ב-1999. ב-29 במאי 2002 פירסם אתר האינטרנט Islam Online ראיון עם שחאדה על הפעילות הצבאית של התנועה. במהלך הראיון נשאל שחאדה על המבנה הארגוני של גדודי עז אדין אלקסאם והשיב: "הגדודים באופן כללי הם צבא קטן הכפוף להחלטה פוליטית כמו כל צבא [אחר] בעולם... המנגנון הפוליטי לא אומר לנו 'עשו כך וכך' ו'בצעו את הפעולה הזו או ההיא', אלא המנגנון המדיני הוא ריבוני ביחס למנגנון הצבאי בכללותו, וההחלטה [של הדרג] המדיני שולטת על ההחלטה [של הדרג] הצבאי בלי שהוא מתערב בפעילות הצבאית".²⁶ שחאדה אישר בכך הלכה למעשה כי כל הפעילות מנווטת על-פי צו אחד, הוא צו ההנהגה הבכירה בראשות שיחי' יאסין, גם אם ייתכן כי אינו בקיא בכל הפרטים כפי שהיה בימיו הראשונים של הארגון.

חוסר המעורבות לכאורה של שיחי' יאסין בפרטי הפעילות ברצועה עומד בניגוד למעורבות של פעילי הנהגה בכירים בפעילות הצבאית שמקורה בשטחי הגדה. אחת ההוכחות למעורבות הזאת באה לידי ביטוי בפיגוע שסימל יותר מכל את שיאה של תקופת האלימות בין ישראל לבין הפלסטינים, פיגוע ליל הסדר במלון פארק בנתניה ב-27 במרס 2002 (30 הרגים, יותר מ-140 פצועים). מהחקירות שבוצעו לאחר הפיגוע עולה כי מי שעמד בראש ההתארגנות שהוציאה לפועל את הפיגוע היה עבאס אסיד, שהצהיר כי הוא עומד בראש הזרוע המדינית של התנועה בחברון, המופרדת מהזרוע הצבאית, ובחשאי עמד בעצמו בראש ההתארגנות הצבאית בעיר. תוצאות חקירתו של אסיד, שבמהלכה ציין כי את ההוראות לפעילותו קיבל ישירות מהלשכה המדינית של התנועה בדמשק, הוכיחו הלכה למעשה כי ההצהרות בנוגע להפרדה בין שתי הזרועות היו למראית עין בלבד ונבעו משיקולים אינטרסנטיים טהורים, ששיקפו את תמונת הלחצים שהפעילו הגורמים שהיו מעורבים בתהליך השלום.²⁷ המגמה האינטרסנטית הזאת היא שהובילה את בכירי התנועה מזמן הקמתה בדצמבר 1987, והיא תמשיך כנראה להובילה גם בעתיד.

סיכום

זה שני עשורים פועלת בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה אחת מתנועות ההתנגדות האיסלאמיות החזקות שנוסדו במזרח התיכון. זו השפיעה ועודנה

איש חמאס מפגין בשטחים | לאחר פרוץ האינתיפאדה הצהירו בכירי החמאס בכלי התקשורת כי הזרוע המדינית-הסברתית מופרדת מזו הצבאית, אך בפועל עסקו מנהיגי התנועה בהכוונתה ובתכנונה של הפעילות הצבאית

אירועי ספטמבר 2000, שהתלקחותם הייתה פועל יוצא של הוראה ישירה שנתן יאסר ערפאת, החזירו את בכירי החמאס אל ימיה הראשונים של האינתיפאדה הראשונה ואל הסיבות שהובילו להקמתה של התנועה, ובראשן הצורך להוביל את ההתנגדות האלימה נגד ישראל. הצורך הזה גבר עוד יותר משהפך ארגון החזבאללה לגורם נוסף שדירבן את האלימות ושהפך את העימות לתחרות בין-ארגונית על בסיס דת בין השיעה לסונה.

גם לאחר פרוץ האינתיפאדה הצהירו בכירי החמאס בכלי התקשורת כי הזרוע המדינית-הסברתית מופרדת מזו הצבאית, אך בפועל עסקו מנהיגי התנועה בהכוונתה ובתכנונה של הפעילות הצבאית. הם גם הביעו תמיכה מלאה בפעילות הצבאית של אנשיהם. ברצועת עזה פקדו בכירי החמאס חדשות לבקרים את אולפני הטלוויזיה והתראיינו לערוצים ולעיתונים המובילים. שיחי' יאסין, שנמנה עם ראשון המרואיינים, הוביל את הקו הקיצוני שקרא להמשך המאבק. למשל בראיון לאתר האינטרנט של התנועה לאחר הפיגוע בקו 2 בירושלים (19 באוגוסט 2003, 23 הרגים ויותר מ-130 פצועים), אמר שיחי' יאסין: "אנו מוכנים למות מות קדושים, ועמנו יילחם באויב ויאלץ אותו לשלם מחיר כבד. אני מברך את הצעירים... עמנו חי ולוחם, וכל חפצו הוא להילחם, לנהל מלחמת קודש ולהגן עצמו".²⁴ בדומה ליאסין התראיינו רבות גם עבד אלעזיז רנטיסי. בינואר 2004, במהלך תקופה של רגיעה יחסית בפיגועים, הוא ציין כי "ההנהגה המדינית

בהתאם לתנאים שבפניהם הם עומדים ובהתאם למשאבים העומדים לרשותם".²² אולם עברו של שיחי' יאסין, מעורבותו האישית בעיצוב התנועה על כלל זרועותיה וכן מעורבותו האישית בתכנון פיגועים העלו כבר אז את הספק בנוגע לאמינות דבריו. העובדה שלאורך כל תקופת קיומה של תנועת החמאס פעלו אנשיה בהתאם להוראות שנתנו להם העומדים בראש הפירמידה הצביעה על כך שהמצב המתואר, שבו זרוע מרכזית בארגון כה חזק פועלת על דעת עצמה ועל-פי שיקול דעתם של מפקדיה, בכירים ככל שיהיו, אינו עומד במבחן ההיגיון המעשי. בהעדר ראיות חותכות היו אלה אירועי אינתיפאדת אלאקצא שהוכיחו באופן חד-משמעי כי הצהרותיהם של בכירי החמאס היו שקר שנועד ליצור שקט שיאפשר את המשך קיום התנועה.

הסרת המחיצות והחזרה לימי בראשית

פרוץ אינתיפאדת אלאקצא בשנת 2000 הסיר סופית את המחיצות שהניחו בכירי התנועה בהצהרותיהם לתקשורת בנוגע להפרדה בין הזרועות. משנת 1994, שבמהלכה פעלו מנגנוני הרשות בצורה אינטנסיבית נגד התנועה, ועד התפרצות האירועים, היו כמה מגעים מדיניים בין ישראל לבין הפלסטינים שחייבו את תנועת החמאס להמשיך לנהוג על-פי נוסחת "האלימות המבוקרת" ואף גרמו לה לסוּת להשתלב בפעילות הפוליטית ברצועה באמצעות הקמתה של מפלגת ההצלה בדצמבר 1995.²³

ממשיכה להשפיע בצורה מכריעה על חייהם של התושבים הפלסטינים והישראלים כאחד. פריצתה המוצלחת והסוערת של תנועת החמאס לתודעה הציבורית של שני העמים כשבוע לאחר פרוץ אירועי האינתיפאדה הראשונה התאפשרה הודות לפעילות ארוכת שנים שבמהלכה הוקמה התשתית החברתית של התנועה. זו סייעה לגייס את הרובד הרחב של הפעילים ושל התומכים שהחלו לפעול בשמה של התנועה עם כינונה.

תהליך הנחת היסודות, שארך מתום מלחמת ששת הימים ועד יום הקמת התנועה, התבצע בהנחייתו הישירה של אדם אחד, שיחי' אחמד איסמאעיל יאסין, שלמרות מגבלותיו הפיזיות הקשות בנה בצורה יסודית את התשתית הזאת, תוך שהוא מתבסס על עקרונותיה של תנועת האחים המוסלמים. את כל ההחלטות החשובות הנוגעות לתנועה הוא קיבל בעצמו, ובכלל זה ההחלטה לייסד את תנועת החמאס בדצמבר 1987 וההחלטה להקים לתנועה זרוע צבאית.

במהלך שנות פעילותו הצטרפה לשיחי' יאסין חבורה קטנה של פעילים מהאחים המוסלמים, וכמה מאלה הפכו ברבות הימים לחברים בקבוצה שהקימה את תנועת החמאס ותפסה בה את עמדות המפתח.

המעורבות העמוקה של בכירי התנועה בכל פעילות שבוצעה בשם התנועה הן בשנים שקדמו להקמתה והן בשנתיים הראשונות לפעילותה - עד גל המעצרים הגדול הראשון שביצעו כוחות הביטחון הישראליים - מציירת בפנינו תמונה של ארגון בעל מבנה פירמידלי מאורגן, שתהליך קבלת ההחלטות בו מתחיל מראש הפירמידה ויורד ממנה עד אחרון הפעילים דרך מערך מסודר של מפקדי משנה.

לאור התמונה הזאת של מבנה הארגון, שהונהג כך במשך שנים ארוכות, תמוהות היו הצהרותיהם של בכירי התנועה במהלך העשור האחרון של המאה ה-20 בנוגע לפעילותם העצמאית של גדודי עז אדין אלקסאם, הזרוע הצבאית של התנועה, נגד ישראל. אולם התבוננות במערך השיקולים הרחב שעמד בפני הנהגת התנועה מסבירה את הצורך בהצהרות האלה: הן נבעו ממערכת הלחצים שהופעלה על התנועה באותה התקופה - לחצים שיכלו להביא לכיליונה, לולא בחרו מנהיגיה בצעד הזה. מערכת הלחצים הזאת כללה פעולות סיכול ישראליות, התנגשויות עם מנגנוני הרשות שנבנתה באותן השנים ומעורבות של גורמים אמריקניים, אירופיים וערביים.

מערכת הלחצים הזאת הביאה לא רק להפרדה למראית עין בין הזרוע הצבאית לזרוע המדינית של החמאס, אלא גם לאימוץ מדיניות של אלימות מבוקרת. המדיניות הזאת הורידה מצד אחד את הפרופיל אל מול המהלכים המדיניים שהתנהלו

בין הרשות לבין ישראל בתיווך בין-לאומי נרחב, אך מצד אחר שמרה על המעמד שרכשה לעצמה התנועה: מובילת המאבק נגד ישראל ותנועות האופוזיציה החזקה בשטחים. ניתן לראות בהחלטה לנהל את המאבק בשיטת האלימות המבוקרת הוכחה מובהקת לכך שגם באותה התקופה נשמר המבנה ההיררכי של התנועה, שכן הזרוע הצבאית פעלה בהתאם להחלטות שהתקבלו בראש הפירמידה.

גם אם נותרו ספקות כלשהן בנוגע למבנה האמיתי של תנועת החמאס, הרי אלה הוסרו לחלוטין בשנת 2000, כשפרצה אינתיפאדת אלאקצא. אז הופסקה מדיניות האלימות המבוקרת, הוסרו כל הרסנים במאבק נגד ישראל, ואנשי התנועה לא היססו לומר בגלוי בראיונות לכלי התקשורת שכל הפעילות מנוהלת ומכוונת על-פי החלטותיהם וברוח הצהרותיהם של בכירי התנועה ובראשם - עד לחיסולו - שיחי' אחמד יאסין. ההצהרות האלה לצד העלייה החדה בכמותם ובאיכותם של הפיגועים הוכיחו פעם נוספת את כוחה של הפירמידה, שיסודותיה הונחו לאחר מלחמת ששת הימים בצורה איתנה ויציבה.

בין אם יימשך המצב הזה ובין אם יחזור פעם נוספת לעידן שבו יהיה צורך בהתפלגויות תקשורתיות, יודעים אלה הנמנים עם הנהגת החמאס "בפנים" ו"בחוץ" כי לצד כל הצהרה שתצא מפיותיהם עומד המשפט, שאותו מכיר בעל פה כל חבר בתנועה והמופיע בסעיף 8 של אמנתה: "אללה הוא מטררתה, הנביא מופתה, הקוראן חוקתה, הג'יהאד נתיבה, והמוות למען אללה הוא הנעלה במשאלותיה". כל צעד מעבר למשפט הזה, גם אם ביצעו ייארך שנים, הוא בגדר טקטיקה ותו לא.

הערות

1. המאמר הזה היה במקורו עבודת פרו' סמיניון שנכתבה במסגרת הלימודים לתואר ראשון בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת בר-אילן. המחבר מבקש להודות לד"ר אלעד בן-דרור על ההערות ועל ההארות שנתן במהלך כתיבת העבודה.
2. הראיון בן שבעת החלקים פורסם באתר "דאר אלחייאת", והציטוט מובא מהחלק השלישי. כתובת האתר: <http://english.daralhayat.com/Spec/12-2003/Article-20031231-ccc34157-c0a8-01ed-0076-de146376aa96/story.html>
3. שאול משעל ואברהם סלע, **זמן חמאס - אלימות ופשרה**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1999, עמ' 40.
4. יעקב חבקוק ושכיב צאלח, **טרור בשם האיסלאם**, משרד הביטחון, תל-אביב, 1999, עמ' 68.
5. משעל וסלע, **שם**, עמ' 219.
6. **שם**, עמ' 50.
7. **שם**, עמ' 38.

8. **שם**, עמ' 39.
9. **שם**, עמ' 39-40.
10. **שם**, עמ' 44.
11. אביבה שאבי ורוני שקד, **חמאס: מאמונה באללה לדרך הטרור**, כתר, ירושלים, 1994, עמ' 76.
12. **שם**, עמ' 77.
13. **שם**, עמ' 78.
14. **שם**, עמ' 81.
15. **שם**.
16. **שם**, עמ' 128.
17. חבקוק וצאלח, **שם**, עמ' 68.
18. הסעיף השמיני של האמנה מביא את סיסמת התנועה: "אללה הוא מטררתה, הנביא מופתה, הקוראן חוקתה, הג'יהאד נתיבה, והמוות למען אללה הוא הנעלה במשאלותיה". הנוסח הערבי של האמנה הובא מכתובת האינטרנט <http://www.hashd.org/rr/hamas.htm>, והתרגום נלקח מתוך מתוך משעל וסלע, **שם**, עמ' 291.
19. Anat Kurz & Nahman Tal, *Hamas: Radical Islam in a National Struggle*, Tel Aviv, Jaffe Center for Strategic Studies, 1997, p. 17.
20. חבקוק וצאלח, **שם**, עמ' 74.
21. Shaul Mishal & Avraham Sela, *Hamas - A Behavioral Profile*, Tel Aviv, Tel Aviv University, 1997, p. 21.
22. Eli Karmon, "Hamas' Terrorism Strategy: Operational Limitations and Political Constraints", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 1, March 2000, p. 6.
23. Mishal & Sela, *Ibid*, p. 50.
24. ההתבטאות הובאה באתר האינטרנט של חמאס ב-7 בספטמבר 2003. הציטוט לקוח מתוך דו"ח על אודות מעורבותו של שיחי' יאסין בטרור, שפורסם על-ידי מרכז המידע למודיעין ולטרור של המרכז למורשת המודיעין. כתובת המרכז: http://www.intelligence.org.il/sp/c_t/s_report/mar_f_04.htm
25. הציטוט מובא מראיון עם רנטיסי שפורסם באתר - <http://nfc.msn.co.il/archive/001-D-37852-00.html?tag=21-19-46>
26. התרגום נלקח מאתר המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (ממרי), שפירסם קטעים מתוך הראיון עם שחאדה. הכתובת: <http://www.memri.org.il/memri/LoadArticlePage.asp?language=Hebrew&enttype=4&entid=691> המקורי: <http://www.islam-online.net/arabic/politics/2002/05/article25.shtml>
27. פירוט הממצאים שעלו בחקירתו של אסיד מופיע בדו"ח תחת הכותרת "רצח אזרחים בליל הסדר במלון 'פארק' בנתניה: אנטומיה של פעולת טרור רצחנית כמקרה מבחן לאופיה הטרוריסטי של החמאס ולמעורבות הנהגתה המדינית בפעילות מבצעית-טרוריסטית". הדו"ח פורסם על-ידי מרכז המידע למודיעין ולטרור של המרכז למורשת המודיעין באתר: http://www.intelligence.org.il/sp/sib3_04/park_hp.htm

התמורות במעמדם ובמקצועיותם של משרתי הקבע

המאמר הזה עוסק בהשפעותיהן של התמורות הארגוניות והכלכליות שחלו בשנים האחרונות בצה"ל על מעמדם של משרתי הקבע - בעיקר מנקודת המבט של המקצועיות הצבאית בכלל ושל רכיב הטוטליות באותה המקצועיות הצבאית בפרט.

הצורך לבחון את הנושא הזה התעורר על רקע כוחם הרב של השינויים שחוזה צה"ל בשנים האחרונות, עוצמתן של התגובות הפנימיות והחיצוניות לשינויים האלה והדינמיות הרבה השוררת בתחום הזה בשל היותו עדיין בשלבי גיבוש ועיצוב סופיים. העובדה שעדיין לא נאמרה המילה האחרונה בתחום הזה רק מחזקת את הצורך להעמיק בו ולבחון אותו מזוויות ראייה נוספות כדי לנסות לדלות תובנות נוספות שיאפשרו לגבש עמדה בנוגע אליו.

מטרת המאמר היא לקחת נושא מוכר למדי - הרפורמות הארגוניות בצה"ל והקיצוצים הכלכליים בזכויות של משרתי הקבע - ולבחון אותו מנקודת מבט של המקצועיות הצבאית ושל הטוטליות הנגזרות ממנה. תחילה אבחן את משמעותה הערכית של ההחלטה איזו דמות תהיה לצבא ועד כמה משפיעה ההחלטה הזאת על המקצוע הצבאי. לאחר מכן אדון במשמעויות התיאורטיות והאמפיריות שיש לאופיו הטוטלי של המקצוע הצבאי ואבחן את הזיקה הקיימת בין המקצועיות הצבאית לבין הטוטליות של העשייה הצבאית. בהמשך אתאר את התמורות הארגוניות והכלכליות שהיו מנת חלקו של צה"ל בשנים האחרונות, תוך שימת הדגש על הרפורמות המתייחסות לשירות הקבע: מודל שירות הקבע החדש, המעבר לפנסיה צוברת, הקיצוץ בזכויות הכלכליות של משרתי הקבע, פיטוריהם של משרתי קבע לפני הגעה לגיל פרישה או לפני מיצוי זכויות הפרישה והפרטה ומיקור חוץ של יחידות ושל שירותים צבאיים. לשם השלמתה של תמונת הרפורמות הארגוניות והכלכליות שבוצעו בנוגע

התמורות הארגוניות המשמעותיות שחלו בצה"ל בשנים האחרונות יוצרות בקיעים ברכיב הטוטליות של המקצוע הצבאי. הטוטליות היא נשמת אפו של המקצוע הצבאי, ולכן התרחבותם של הבקיעים האלה מאיימת על שרידותו של המקצוע הזה ועל עתידו ועל אופיו של שירות הקבע. קריסתה של המקצועיות הצבאית המוחלטת והבלתי מתפשרת תוביל לשינוי פניו של צה"ל בכלל ושל צבא הקבע בפרט תוך הצבת סימן שאלה טורד מנוחה על מבנהו העדכני של צה"ל ועל יכולתו למלא את משימותיו

סא"ל רונן הירש

רע"ן תאגידים ושוך ההון
בפרקליטות הצבאית

לשירות הקבע אציג את השיקולים שעמדו בבסיס המהלכים האלה.

בסופו של המאמר אקשור את הקצוות התיאורטיים, האמפיריים, התיאוריים והתכליתיים של המאמר ואבחן מה מתרחש באותו צומת דרכים שבו נפגש כביש המקצועיות והטוטליות הצבאית עם אוטוסטרדת התמורות הארגוניות והכלכליות בשירות הקבע.

על דמותו של צבא בכלל ועל המקצועיות הצה"לית בפרט

דמותו של צה"ל היא נושא מרכזי בשיח הציבורי בישראל. חדשים לבקרים מתנהלים דיונים בפורומים רבים בנוגע למבנה ולאופי הראויים לצה"ל: בכלי התקשורת, במוסדות השלטון, באקדמיה, בבתי המשפט ועוד.

חלק מהדיון הציבורי הזה עוסק בשאלות שאינן ייחודיות לצה"ל דווקא, אלא רלוונטיות גם לצבאות נוספים בעולם. דמותו של הצבא במדינה דמוקרטית היא שאלה אוניברסלית, שהתשובות הניתנות לה יפות הן לצה"ל והן לצבאות נוספים שנועדו לשמור על מדינות בעלות אופי הדומה לזה של ישראל. במסגרת השיח הציבורי הער המתנהל על אודות דמותו של הצבא עולים הרבה מאוד טיעונים, נתונים, עובדות, השקפות עולם, עמדות ומסקנות. יש הסבורים כי השיקולים הכלכליים הם הדומיננטיים בעת גיבוש דמותו הנוכחית של צה"ל, ולכן יש להמשיך לקצץ בתקציב הביטחון כדי לפנות

הוויכוח הנוקב בין מצדדיהן של הגישות השונות מצליח לטשטש את העובדה שההחלטה בנוגע לדמותו של הצבא היא בראש ובראשונה ערכית

מקורות כספיים נוספים לאפיקים יצרניים ולאפשר את המשך צמיחתו של המשק. אחרים גורסים כי חיזוק עוצמתו הצבאית של צה"ל הוא הערובה העיקרית להמשך קיומה ושגשוגה של מדינת ישראל. ישנם מי שבוחנים את הסוגיה הזאת דרך משקפיים סוציולוגיים. לטענתם, הפיחות שחל בסטטוס החברתי של הצבא מצדיק ביצוע שינויים מרחיקי לכת בדמותו כדי שיתאים לחברה שאותה הוא משרת. זוויית ראייה נוספת היא זו המשפטית. לפיה יש להחיל חלקים מהמשפט הפרטי - דוגמת דיני החוזים ודיני העבודה - על השירות הצבאי.

הוויכוח הנוקב בין מצדדיהן של הגישות השונות מצליח לטשטש את העובדה שההחלטה בנוגע לדמותו של הצבא היא בראש ובראשונה ערכית. כל השיקולים האחרים - הכלכליים, הצבאיים,

החברתיים והמשפטיים - אינם עומדים כשלעצמם אלא באים רק לשרת את הגישה הערכית של מי שמשמיע אותם.

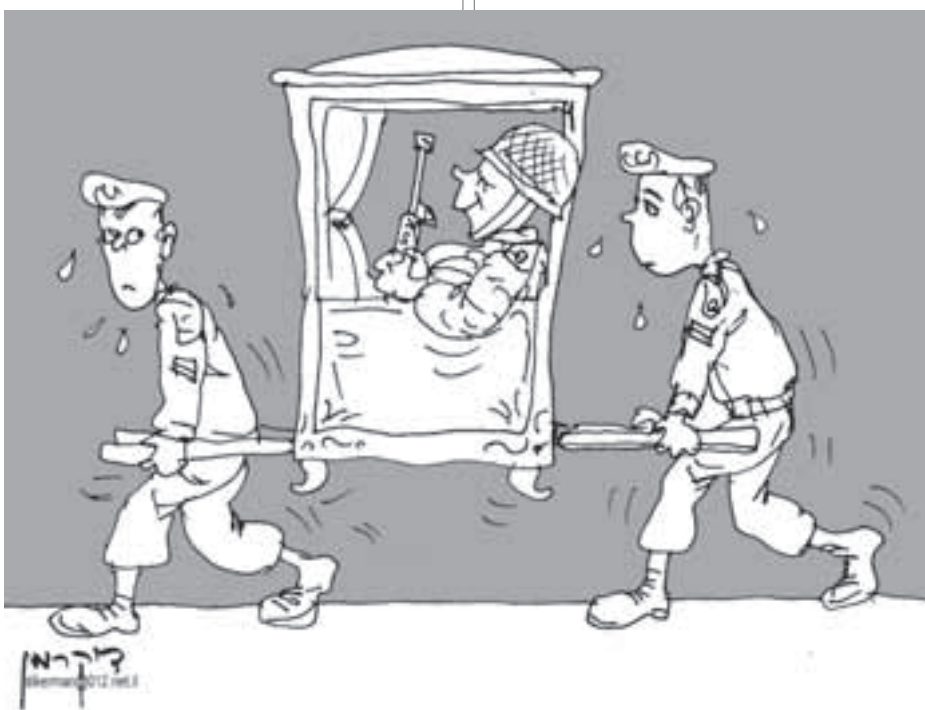
את ההחלטה מה תהיה דמותו של הצבא צריכים לקבל קובעי המדיניות המתאימים: שרי הממשלה הנוגעים בדבר או הכנסת. מדובר בהכרעה העוסקת בערכים הראשוניים ביותר דוגמת זכותם הבסיסית של בני אנוש לחיים ולחירות ומקומו של הצבא במדינה דמוקרטית.

ההבנה שההכרעה בעניין דמותו של צה"ל היא ערכית מביאה למסקנה שאין להותיר אותה בידי דרג של פקידים מממשל זוטרים. וישנה עוד מסקנה חשובה העולה מהעובדה שמדובר בהכרעה ערכית: קודם כול יש לבחון את הערכים הרלוונטיים, ורק לאחר מכן יש לבחון כיצד מיישמים אותם לאור

שצבא הוא מקצוע לכל דבר ועניין. הצבא עצמו אומנם מודע היטב לצורך במקצועיות, והדבר בא לידי ביטוי הן בשיח הפנימי המתקיים בו והן בהכשרות הניתנות לקצינו ולחייליו, אך בשיח הציבורי הצורך הזה כמעט שאינו בא לידי ביטוי. קשה לדמיין, לשם ההשוואה, דיון ציבורי העוסק בביצוע רפורמות במערכות החינוך והבריאות, אשר במסגרתו לא ייבחנו גם ההשלכות של אותן הרפורמות על מקצועיותם של מוסדות החינוך ושל המורים, של המרכזים הרפואיים ושל הסגל הרפואי.

רכיב הטוטליות במקצוע הצבאי

אחד המאפיינים של המקצוע הצבאי, שאף מעניקים לו צביון ייחודי בהשוואה למקצועות אחרים, הוא

רכיב הטוטליות. משמעותה של הטוטליות היא מחויבות מוחלטת, נטולת גבולות ומגבלות, למילוי של התפקיד הצבאי. למשל, מלוחם מצפים שיבצע את המוטל עליו עד תום - גם במחיר של אובדן חייו או של פגיעה קשה בגופו ובבריאותו. אולם הטוטליות של העשייה הצבאית אינה באה לידי ביטוי רק בפעילותו של החייל הקרבי, אלא ניתן למצוא אותה גם בפעילותם של חיילים אחרים שאינם לוחמים.

הטוטליות של המקצוע הצבאי באה לידי ביטוי גם במערכת היחסים בין המפקדים לפקודים. גם במקומות העבודה האזרחיים קיימות היררכיה ניהולית וכפיפות להוראות הממונים והמנהלים, אולם אין מדובר באותו סוג של היררכיה. בצבא המשמעת הרבה יותר נוקשה וקפדנית, הכפיפות

האילוצים: השיקולים הכלכליים, הצבאיים, החברתיים והמשפטיים. בחינה שנעשית בדרך הזאת נותנת את המשקל הנכון לערכי היסוד ולשיקולים המעשיים ומונעת המרה של ערכים מרכזיים וחשובים בשיקולים צרים ונקודתיים. יתרון נוסף של בחינת השיקולים הקיימים באמצעות מבט מלמעלה לאורם של הערכים הרלוונטיים נעוץ באפשרות לאתר שיקולים חשובים נוספים שעד עתה התעלמו מהם, או שהיו מודעים לקיומם, אך הם נדחקו לקרן זוית בשל שלל סיבות - ענייניות יותר וענייניות פחות.

שיקול חשוב כזה, שלא זכה למקום של כבוד בדיון הציבורי בדבר מבנה ואופיו של צה"ל, הוא הצורך בצבא מקצועי. בעבר אומנם רווחו דעות אחרות, אולם כיום קשה למצוא מי שיחלוק על הקביעה

הגיוס, למשך השירות ולתנאי השירות. דוגמאות לכך הן חקיקת חוק טל, הכוונה (שהתבטלה בינתיים בעקבות המלחמה בלבנון) לקצר את שירות החובה והדיונים על האפשרות לקצר את משך שירותם של חיילי חובה המקבלים תשלומי משפחה.

מערך שירות המילואים שינה גם הוא את פניו ללא היכר בעקבות הרפורמה שהונהגה בו. זו מבטיחה, בין היתר, שאנשי המילואים לא יופעלו במשימות בט"ש אלא רק באימונים לקראת מלחמה - מה שמבטיח ששירות המילואים של השנים הקרובות יהיה שונה במידה רבה ממה שהכרנו בעשרות השנים שחלפו.

גם מקומו של מערך שירות הקבע לא נפקד בגל הרפורמות הפוקד את הצבא. בעקבות לחץ תקציבי מתמשך ועל סמך החלטות של הממשלה מינה הרמטכ"ל ועדה בראשותו של אלוף (מיל') עמוס מלכא וביקש ממנה לבחון את השינויים הנדרשים במודל של שירות הקבע. בספטמבר 2003 אישר המטה הכללי את המלצות הוועדה והחליט על מעבר למודל חדש של שירות קבע. להלן עיקרי המודל הזה.

- **הארכת משך הקדנציות והארכת הפז"מים לדורות.** יוארך משך שהייה

ושליחות מבטאים, בין היתר, את המחויבות המוחלטת הנלווית למילוי תפקיד בצבא.

תמורות ארגוניות בצה"ל ושינויים בזכויות משרתי הקבע

בשנים האחרונות עובר צה"ל סדרה של שינויים ארגוניים מהותיים. מדובר הן בשינויים כמותיים, המתבטאים בקיצוץ סדר הכוחות הצבאי, והן בשינויים איכותיים, שנועדו להוביל לעדכון המבנה של צה"ל ולעשות לו "מתחת פנים" בהתאם לצורכי הזמן. גם בעבר לא קפא הארגון הצבאי על שמריו, אולם מעולם לא עבר צה"ל שינויים ארגוניים כה רבים וכה מהותיים בפרק זמן כה קצר. חלק מההחליטים הארגוניים האלה כבר הסתיימו, ואילו אחרים נמצאים עדיין בעיצומם.

השינויים האלה מעוררים מחדש את השאלות שצצות ועולות במחזוריות כמעט קבועה: האם מבנהו ואופיו של צה"ל מאפשרים לו להגשים את ייעודו? האם צה"ל הוא עדיין "צבא העם"? השינויים הארגוניים מקיפים את כלל צה"ל - את מערך החובה, את מערך המילואים ואת מערך הקבע.

מערך החובה עבר ועובר שינויים הקשורים לרף

למפקד מוחלטת, וישנה חובה לציית כמעט לכל פקודה שלו. יתר על כן, הכפיפות למפקד והחובה לציית לו קיימות במשך כל שעות היממה. באזרחות זה לא קיים. שום עובד במקום עבודה אזרחי אינו כפוף לבוס שלו במשך 24 שעות ביממה.

ואם לא די בכל אלה, הרי העונש בצבא על אי-ביצוע פקודה או על ביצוע לקוי שלה עלול להיות דרקוני: שלילת חירות. במקום עבודה אזרחי צפוי העובד לכל היותר לפיטורים. וזה עוד לא הכול: בצבא החייל אפילו לא יכול לשלוט על הקריירה המקצועית שלו. הצבא מנסה להתחשב ברצונותיו של החייל, אבל אינו חייב לעשות זאת. שיבוץ החייל נעשה בסופו של דבר בראש ובראשונה לפי צורכי הצבא. באזרחות - למותר לציין - העובד הוא במידה רבה אדון לגורלו. אי-אפשר לכפות על אזרח לעבוד במקום שבו אין הוא חפץ להיות.

אחד המאפיינים של המקצוע הצבאי, שאף מעניקים לו צביון ייחודי בהשוואה למקצועות אחרים, הוא רכיב הטוטליות

חייל גם אינו נהנה מזכויות סוציאליות דוגמת אלה שיש לאזרח עובד: אין לו מכסה של שעות עבודה שאסור לחרוג ממנה ללא תשלום מיוחד, אסור לו להתארגן, למחות על תנאי העסקתו או לשבות. לכן אין להתפלא על תנאי השירות של רבים מהחיילים: שעות עבודה ארוכות ותורנויות רבות שאינן מתוגמלות. דוגמה לכך היא תורנויות הגנת היישובים המוטלות על חיילי חובה ועל משרתי קבע כאחד וגיוסי חירום מיוחדים - דוגמת הגיוס רחב ההיקף שנעשה לקראת ההתנתקות ובמהלכה. במילים אחרות: הטוטליות המאפיינות את המקצוע הצבאי אינה באה לידי ביטוי רק בחובה לסכן את החיים, אלא גם בסדרה ארוכה של פרמטרים אחרים: כפיפות פיקודית, משמעת, תנאי תעסוקה, חובות משפטיות וכו'.

אותה הטוטליות המשבשת ואף מסכנת את חייהם של החיילים המשרתים בצבא נועדה לשמור מכל משמר על חייהם ועל חירותם של כלל אזרחי המדינה. יתר על כן, הטוטליות הצבאית הזאת, שהיא בלתי דמוקרטית במהותה, היא למעשה הכלי הטוב ביותר שיש במצא כדי לשמור על אופיה הדמוקרטי של החברה הנשענת על כוח המגן שלה, שבו משרתים בניה.

אף הערכים של רוח צה"ל ממחישים היטב את הטוטליות של העיסוק הצבאי. ערכים דוגמת דבקות במשימה וחתירה לניצחון, אחריות, מקצועיות

הפרט במהלך כל שנות עבודתו - מה שמביא להפחתה של הבסיס המשמש לחישוב זכויות הפנסיה.

• **מועד הזכאות לפנסיה.** ההבדל המרכזי השלישי בין שתי שיטות הפנסיה מצוי במועד התגבשותה של הזכאות לפנסיה. ככלל, הפנסיה התקציבית אינה מעניקה זכויות כלשהן למי שהשתחרר לפני גיל הפרישה. זכויות פנסיה מלאות ניתנות רק למי שהגיע לגיל פרישה. לעומת זאת, מי שמצוי במסלול של פנסיה צוברת צובר זכויות פנסיה החל מהיום הראשון לעבודתו ויכול לגרור את הזכויות שצבר ממקום עבודה אחד למשנהו. אך אליה וקוץ בה: העובד זכאי לקבל פנסיה מלאה רק בהגיעו לגיל הפרישה הנהוג כיום במשק: 67. במאמר מוסגר יש לציין כי הפער בין מועד הפרישה של משרתי הקבע לפי המודל הקיים או לפי המודל החדש לבין מועד הפרישה הרגיל במשק הוא אחד הנושאים במשא ומתן בין צה"ל לבין משרד האוצר. הכיוון המסתמן הוא גישור תקציבי מאוצר המדינה.

נוסף על שינויו של מודל שירות הקבע ונוסף על שינוי מודל הפנסיה בצה"ל חשופים משרתי הקבע לקיצוץ מתמשך בזכויות כלכליות נוספות שלהם. במהלך העשור האחרון התקבלו החלטות ממשלה רבות העוסקות בתנאי השכר, בתנאי השירות ובתנאי הפרישה של משרתי הקבע. המגמה בכל ההחלטות האלה היא אחת: צמצום, חיסכון והפחתה. הקו המנחה של אותם הקיצוצים החוזרים ונשנים בזכויות של משרתי הקבע היה כי יש לצמצם את הפער הכלכלי הקיים בין זכויות משרתי הקבע לבין זכויותיהם של שאר עובדי המדינה. עם זאת בחלק מן המקרים החליטו להותיר את הפער האמור, או חלק ממנו, בנוגע למשרתי הקבע הלוחמים כדי לבטא את ייחודה של האוכלוסייה הזאת. לשם המחשה: התנאים לפדיון ימי מחלה, להיוון גמלה ולהטבות מס שונות הורעו משמעותית וכמעט השווו את תנאיהם של רוב משרתי הקבע לתנאים של עמיתיהם בשירות המדינה. אולם - כאמור - ההטבות האלה לא נלקחו ממשרתי הקבע הלוחמים.

דוגמה נוספת למגמת הקיצוצים היא הצעתו של משרד האוצר לתקן את חוקי השיקום העוסקים בזכויותיהם של נכי צה"ל ושל המשפחות השכולות. על-פי הצעת האוצר, רק פגיעה שאירעה לחייל תוך כדי פעילות מבצעית תזכה אותו או את בני משפחתו בתגמולים ובשיקום מטעם משרד הביטחון. אומנם ההצעה הזאת עדיין לא אושרה, אולם הניסיון המצטבר מלמד שמשרד האוצר מתמיד בהצעותיו עד שהן מתקבלות ברובן.

הפיטורים וההרעה המתמדת בתנאי השירות והשכר נעשים לאוכלוסייה היחידה במגזר הציבורי שאין באפשרותה להתארגן, למחות ולשבות נגד הפגיעות האלה

הלוחמים יזכו לפרוש לגמלאות בגיל 45, הרי שמשרתי הקבע העורפיים יפרשו לגמלאות בין גיל 50 לגיל 55 (סא"לים בגיל 50, ונגדים ואלי"מים ומעלה בגיל 55).

רפורמה נוספת שמתוכננת למשרתי הקבע היא המעבר מפנסיה תקציבית לפנסיה צוברת. ההחלטה העקרונית על כך כבר התקבלה, אך יישומה מתעכב עד לסיכום המשא ומתן בין צה"ל לבין משרד האוצר. ואלה המשמעותיות שיהיו למעבר לפנסיה צוברת:

- **מימון הפנסיה.** בעוד שפנסיה תקציבית ממומנת כולה על-ידי האוצר, הרי שפנסיה צוברת ממומנת בחלקה באמצעות הפרשות של הפרט ממשכורתו השוטפת.
- **שווי הפנסיה.** הבדל נוסף מצוי באופן שבו מחשבים את זכויות הפנסיה: הפנסיה התקציבית מבוססת על "המשכורת הקובעת" האחרונה שקיבל הפרט לפני פרישתו לפנסיה, וזו בדרך כלל המשכורת הגבוהה ביותר במהלך כל שנות עבודתו. לעומת זאת הפנסיה הצוברת מבוססת על שקלול כל המשכורות שקיבל

בכל תפקיד ובכל דרגה כדי לאפשר התמקצעות נוספת של משרתי הקבע וכדי לאפשר למערכת לקצור את פירותיה של ההתמקצעות הזאת.

- **שערי מיזון לפני כניסה לשירות קבע מובהק ולפני מילוי תפקיד מטה בכיר עד לפרישה.** שירות הקבע ארוך השנים יחולק שלוש חטיבות זמן מרכזיות: שירות קבע ראשוני, שירות קבע מובהק ושירות קבע עד לפרישה לגמלאות. המעבר מחטיבת זמן אחת לרעותה יותנה במיזון ובעמידה בקריטריונים מתאימים. לא כל מי ששירת שירות קבע ראשוני בן שנים אחדות מתאים לשירות קבע מובהק, המצריך יכולות פיקודיות וניהוליות מורכבות יותר. גם שירות קבע מובהק עדיין אינו ערובה כי מי שסיים אותו מתאים לתפקידי מטה בכירים. רק כ-25% ממשרתי הקבע יוכלו להמשיך לשרת בתפקידי פיקוד וניהול בכירים עד לפרישתם לגמלאות. המשמעות של שערי המיזון האלה היא שרוב משרתי הקבע יסיימו את שירותם הצבאי ללא זכויות פנסיה.

- **דחיית גיל הפרישה.** גיל הפרישה הממוצע לגמלאות, המצוי היום בטווח הגילאים 42-45, יידחה בכמה שנים וינוע בין 45 ל-55. דחיית גיל הפרישה נועדה לחסוך תקציבים ולאפשר התמקצעות נוספת של משרתי הקבע בתפקידיהם. זהו מהלך משלים להארכת הקדנציות ולהארכת הפז"מים לדרגות. המהלך זה יוצר לראשונה דיפרנציאציה בגילאי הפרישה לגמלאות: בעוד שמשרתי הקבע

מאפיינים ייחודיים שהבדילו בינו לבין עיסוקים אחרים במשק הישראלי - הן הציבורי והן הפרטי. הייחודיות הזאת הייתה בכמה מישורים מרכזיים: המישור הארגוני, המישור החברתי והמישור הכלכלי. במישור הארגוני היה צה"ל ארגון אוטונומי ובעל אוריינטציה מקצועית טוטלית. במישור החברתי נהנו בעלי התפקידים בצבא מסטטוס גבוה ומיתרונות סמליים שכללו לשירות הצבאי. במישור הכלכלי נהנו המשרתים בצבא ממודל שירות ייחודי ומתגמולים כלכליים נכבדים. במילים אחרות: משרתי הקבע נהנו מיתרונות ארגוניים, חברתיים וכלכליים שהעניקו להם עדיפות על פני עמיתיהם עובדי המדינה.

רוחות השינוי המנשבות כעת בצה"ל גורמות לכרסום בייחודו של השירות הצבאי ובמאפיינים המבדלים את שירות הקבע מיתר העיסוקים

התקציביים המוטלים עליו. אם רוצים שהצבא ישמור על עוצמתו, אי אפשר לקצץ ברכש ובאחזקה של ציוד ובכשירות היחידות הלוחמות. לעומת זאת ניתן, לכאורה, לקצץ בתנאי השירות של הלוחמים בלי לפגוע בעוצמת הצבא.

השיקולים העומדים בבסיס שתי העמדות - זו של האוצר וזו של צה"ל - הם אפוא בראש ובראשונה כלכליים. לכל היותר ניתן לומר שהאוצר מדגיש יותר את ההיבט הכלכלי, בעוד שעמדת צה"ל מנסה להביא בחשבון גם את הצרכים הביטחוניים.

אולם הן עמדת האוצר והן עמדת הצבא אינן מביאות בחשבון במידה מספקת את שאלת המקצועיות של הצבא ואת רכיב הטוטליות שבה. ככל שהדברים נוגעים לעמדת האוצר, לא זכו המקצוע הצבאי והטוטליות הנגזרות ממנו להתייחסות כלשהי, והשיקולים הכלכליים והחברתיים שלטו באופן

הקיצוצים - חשוב להדגיש - אינם רק בתנאים ובשכר אלא גם בסדר הכוחות: אלפי משרתי קבע פוטרו בשנים האחרונות בטרם הגיעו לגיל הפנסיה או בטרם מיצו את האפשרות להיטיב את זכויותיהם הפנסיוניות. במקביל נערכות תוכניות להעביר למיקור חוץ פעילויות רבות שבעבר עשו אותן אנשי קבע.

ואסור לשכוח: הפיטורים וההרעה המתמדת בתנאי השירות והשכר נעשים לאוכלוסייה היחידה במגזר הציבורי שאין באפשרותה להתארגן, למחות ולשבות נגד הפגיעות האלה.

תכלית התמורות הארגוניות והכלכליות בצה"ל

לשינויים שהוצגו עד כה יש לא רק משמעותיות כלכליות, אלא גם משמעותיות ערכיות המעצבות את דמותו של צה"ל בהווה ובעתיד. לפני שאדון במשמעותיות הערכיות של ההכרעות שהתקבלו יש לבחון את הסיבות שהניעו את מקבלי ההחלטות לקבלן. את ההחלטות על השינויים קיבלו שני גורמים - האוצר ומערכת הביטחון - ולכל אחד מהם היו מניעים שונים.

מניעי האוצר לשינוי פני צה"ל

כל השינויים שיוזם האוצר בצה"ל נועדו להביא לחיסכון בהוצאות הביטחון. החיסכון הזה נועד להשיג שני יעדים: להסיט משאבים מהביטחון ליעדים אחרים, דוגמת רווחה, בריאות וחינוך, ולצמצם את נטל המס על הציבור כדי להקל על התפתחות של המגזר העסקי ולאפשר צמיחה מהירה יותר של המשק.

האוצר אומנם טוען כי צעדיו אינם מכוונים לפגוע באיכותו של צה"ל, אלא רק להשיג אותה איכות כבעבר רק בפחות כסף, אך כבר היום ניתן לשמוע דברים שונים לגמרי בהתבטאויות לא רשמיות של בכיריו. למשל, יש שם מי שטוענים כי רצוי שמיטב הנוער יילך לאחר שירותו הצבאי לתעשייה ולפיננסים - שביגוד לצבא תורמים לצמיחת המשק. במילים אחרות: בעוד שבעבר שידרו לנוער ש"הטובים לקבע", היום משדרים לו ש"הטובים להייטק ולפיננסים". ואם הנוער לא מפנים את המסר הזה, מסייעים לו בכך באמצעות קיצוצים מסיביים בתקציב הביטחון ובתנאי השירות של מי שממשיכים לשרת בצבא.

מניעי מערכת הביטחון לשינוי פני צה"ל

מטרת הרפורמות שיוזמת מערכת הביטחון בצה"ל היא לייעל אותו כך שיוכל לספק את רמת הביטחון הנדרשת למדינת ישראל תוך עמידה באילוצים

במשק הישראלי. התמורות הארגוניות, החברתיות והכלכליות גורמות לצמצום הפערים בין הצבא לבין מסגרות ארגוניות אחרות. השאלה המרכזית שעומדת על הפרק היא אם מדובר בשינוי כמותי בלבד או במקבץ של שינויים המובילים ביחד לשינוי איכותי של ממש.

צה"ל כבר היה פעם בסרט הזה. באמצע שנות ה-80 הוא סבל ממשבר "הראש הקטן" והתקשה למצוא מועמדים איכותיים וראויים לאיש תפקידי המ"פים והמג"דים ביחידות הקרביות. הרקע לאותו המשבר היה נעוץ בפגיעה בייחוד הכלכלי של השירות הצבאי ודעיכה מסוימת בייחוד החברתי

בלעדי בגיבוש העמדה. אשר לעמדת צה"ל, זו מתייחסת לסוגיית העוצמה הצבאית, וקרוב לוודאי שהיבטי הטוטליות והמקצועיות של העשייה הצבאית הובלעו בתוכה, אולם לאור החשיבות הרבה של ההיבטים האלה בדרך לגיבוש הכרעה ערכית הולמת לא די בהתייחסות המינורית הזאת, ונדרשת התייחסות מקיפה יותר.

התפוררות המקצוע הצבאי והדחיקה הסלקטיבית של רגלי הטוטליות

בכל שנות קיומו של צה"ל היו לשירות הצבאי

שנלווה לעיסוק הצבאי. עם זאת שימור הייחוד הארגוני של צה"ל בשילוב עם שיפורים כלכליים וחברתיים נקודתיים איפשרו לצבא לצלוח את המשבר האמור ולחזור לנתיבו הייחודי.

כדי לענות על השאלה שנשאלה לעיל יש לבחון את התמורות הארגוניות והכלכליות שמתרחשות בצה"ל ובשירות הקבע דרך העדשות של המקצועיות ושל הטוטליות.

משרת הקבע החדש נמצא כיום קרוב מאי-פעם לחברו עובד המדינה הן מבחינת אופיים של הארגונים שבו שניהם משרתיים, הן מבחינת הסטטוס החברתי הנלווה לשני סוגי השירות והן מבחינת הזכויות הכלכליות המוענקות להם בעבור שירותם.

קיימת נבחרת מצומצמת של משרתי קבע חדשים - משרתי הקבע הלוחמים - שחבריה עדיין נהנים מחלק מהייחוד שאיפיין את שירות הקבע בעבר. אלה ימשיכו לשרת במסגרת ארגונית ייחודית, לקבל מיצוב חברתי גבוה ולזכות בתגמול כלכלי יוצא דופן. לעומתם הרוב המכריע של משרתי הקבע נמצא על הדרך הבטוחה להפוך לעובדי מדינה דה-פקטו המשרתים בצה"ל.

הדמיון של רוב משרתי הקבע לעובדי מדינה מן השורה ממוטט את רכיב הטוטליות שייחד את העיסוק הצבאי, והוא צפוי לפגוע גם במקצועיות הצבאית המבוססת במידה רבה על הטוטליות. הדמיון הארגוני, החברתי והכלכלי בין שירות הקבע לבין שירות המדינה שומט את הקרקע מתחת לדרישות הערכיות ההיסטוריות המופנות למשרתי הקבע כגון דבקות במשימה, אחריות, מקצועיות ושליחות ומפנה מקום לערכים חדשים, ארציים, תעסוקתיים וסלקטיביים הרבה יותר.

מתן ההעדפה החלקית למשרתי הקבע הלוחמים, כפי שהיה נהוג מימים ימימה, אינה בעייתית כשלעצמה. כאשר ההעדפה הזאת באה במקביל להעדפה ולייחוד של כלל משרתי הקבע לעומת יתר מגזרי התעסוקה, לא היה לה משקל רב. אולם בעידן של דמיון הולך וגובר בין שירות הקבע לבין שירות המדינה ההעדפה הסלקטיבית של הלוחמים דווקא מחדדת את האופי הלא טוטלי ההולך ומתהווה של שירות הקבע החדש. למעשה, בד בבד עם הפגיעה במכנה המשותף שבין משרתי הקבע הלוחמים ליתר משרתי הקבע נוצר מכנה משותף חדש ובעייתי בין משרתי הקבע העורפיים לבין עמיתיהם לשירות המדינה.

אם בעבר היה מכנה משותף לכלל משרתי הקבע, הרי שהתהליכים הנוכחיים מובילים לכך שנוצר בידול בין הלוחמים לבין המשרתים בעורף, ובעוד הראשונים שותפים בתהליכים המרכזיים, הרי שהאחרונים רק משתתפים בהם, לא זוכים לקבל

מענה לאינטרסים החיוניים שלהם, מרגישים כי פעילותם פחות חשובה לארגון ובסופו של דבר חשים פחות מחויבים לארגון.

במילים אחרות: אם בעבר משרת הקבע בעורף הסתכל קדימה וראה את משרת הקבע הלוחם מעט לפניו ואז הסתכל אחורנית וראה את עובד המדינה הרחק מאחוריו, כיום המצב התהפך לחלוטין: משרת הקבע הלוחם נמצא הרחק לפניו, ואילו עובד המדינה נוסף בעורפו, וקרוב היום שבו שניהם ישלבו ידיים ויצעדו זה לצד זה. קל לדמיין את תחושות הניכור, חוסר השיתוף וחוסר המחויבות שינבעו מהמצב הזה לאורך זמן.

אחרית דבר

השנה היא 2025. סא"ל קטי בי, מהנדסת במקצועה, יושבת מיואשת במשרדה לאחר לילה נוסף ללא שינה. פרויקט ההתאמה של כלי הלחימה היבשתי העתידי לפעילות הצבאית שמתנהלת באותה עת - פרויקט שבו היא ממלאת תפקיד מרכזי - הגיע לשורת האחרונה והוא צפוי להסתיים בתוך ימים. סא"ל קטי בי קרובה לאפיסת כוחות, אולם הדבר אינו נובע רק מעייפות פיזית: בקשת הפרישה שהגישה סא"ל קטי בי לאחר 15 שנות שירות בדרגת סא"ל ועם הגיעה לגיל 50 נדחתה שוב בשל העדר מכסות פרישה. נוסף על כך ההתקפות החוזרות ונשנות בתקשורת על "אוכלי החינם" המתחזים לחיילים גורמת לה להתבייש בכל פעם שהיא מסתובבת מחוץ למשרד כשהיא לבושה במדים. השיא היה אתמול, כשנאלצה לספוג הערה צינית של הגננת עת הגיעה לאסוף את בתה בדרך להפקיד אותה אצל אמה ולחזור חזרה למשרד להמשך העבודה על הפרויקט. ואם לא די בכל אלה, הרי השכר הנמוך שהיא מקבלת בהשוואה לעמיתיה במשרד הביטחון ובתעשיות הביטחוניות ריפה את ידיה.

סא"ל קטי בי הקיצה בבהלה. לאחר כמה שניות היא נרגעה מחלום הבלהות שחלמה לפני שהקיצה. היא החליטה לא למחר לעבודה, לאחר שזכרה כי בהתאם להוראותיו של ארגון העובדים ביחידה שלה יש לעכב את סיום הפרויקט במסגרת מחאה על אי-מתן תוספת מיוחדת בגין האצת הפרויקט ועל אי-הרחבתן של מכסות הפרישה. במסגרת ההרחבה הזאת אמורה הייתה לפרוש גם סא"ל קטי בי. בעודה לוגמת בנינוחות את קפה הבוקר שלה היא תיכננה את טיולה הקרוב לארצות-הברית כדי לנצל את משכורת ה-13 שהשיג לה ולחבריה ועד המהנדסים הארצי בסיומו של סכסוך העבודה הסוף שנתי השגרתי. בזמן שעיינה בעיתון הבוקר ולגמה קפה בירכה סא"ל קטי בי על מזלה הטוב.

המציאות האמורה שאליה הקיצה סא"ל קטי בי

היא חלום הבעיות של המערכת הצבאית. אין צורך להמתין לשנת 2025 כדי להבין שנדרשת פעולה מקדימה שתמנע התפתחות כזאת. זו - דרך אגב - עלולה להתרחש עוד הרבה לפני כן.

באחרונה ניתנו שני פסקי דין - בבית הדין הארצי לעבודה ובבית המשפט העליון - שמצביעים על הצורך בהסדר קרוב של מעמד המשפטי של משרתי הקבע כדי למנוע התערבות שיפוטית קרובה במעמד הזה. קיימים סימנים למכביר המעידים שיש להזדרז באיתור פתרון לקשיים שפורטו במאמר הזה.

כשם שלא יעלה על הדעת לאפשר למשרתי הקבע לשבות במחאה על פגיעה בזכויותיהם, כך לא יעלה על הדעת לפגוע במקצוע הצבאי ובטוטליות של השירות הצבאי

אני סבור שניתן עדיין לנסות ולבלום את המגמה של התפוררות המקצוע הצבאי והכרסום הסלקטיבי ברכיב הטוטליות החיוני לקיומו. אם נזכור כי המקצוע הצבאי, לרבות הטוטליות הגלומה בו, מחייבים התייחסות ייחודית לכלל משרתי הקבע, ייתכן שניתן יהיה לקעקע את ההגמוניה הכלכלית שהשתלטה על השיח הציבורי העוסק בדמותו העתידית של צה"ל. כשם שלא יעלה על הדעת לאפשר למשרתי הקבע לשבות במחאה על פגיעה בזכויותיהם, כך לא יעלה על הדעת לפגוע במקצוע הצבאי ובטוטליות של השירות הצבאי. איסור השביתה בצבא לא נועד רק לחסוך כסף, אלא יש בו ביטוי לעיקרון מבני חשוב של השירות הצבאי.

כך גם השמירה על הטוטליות והמקצועיות של השירות הצבאי: מטרתה אינה רווח כספי, אלא שמירה על אופיו הייחודי של צה"ל. הזנחת הטוטליות הצבאיות והמקצועיות הנובעת ממנה עלולה להוביל - במסגרת תהליך מתמשך - גם להופעתן של השביתות ושל רעות חולות נוספות אל תוך צה"ל. יש להניח כי אם נתחיל את השינוי אצלנו בבית בדרך של החדרת מוטיבים של מקצועיות צבאית ושל טוטליות תפקודית לתוך השיח של מקבלי ההחלטות, ייקל עלינו לנסות לשנות את השיח הציבורי ולצבוע אותו בגווני נוספים - צבאיים, מקצועיים וטוטליים יותר וכלכליים פחות - בדרך לגיבוש ההחלטה הערכית הנכונה על דמותו הראויה של הצבא.

הערות

1. גרסה קודמת של המאמר נכתבה במסגרת קורס אפק במכללה לפיקוד ולמטה.

שריון עם הפנים לעבר

קצין השריון רומן גופמן טוען שניתן להסתפק במרכבה סימן 3, ואין טעם בהשקעות הרבות הכרוכות במעבר לדגם המרכבה מספר 4. אולם אילו היו מאמצים את ההיגיון הזה, היה השריון של צה"ל מורכב עד היום מטנקי ה-AMX המיושנים

ביטוי את יתרונותיו של הטנק. גופמן טוען כי בשנים האחרונות מופעל השריון בכוחות קטנים בלבד, משמש למטרות שאינן מובהקות של השריון כגון עמדות חיפוי, הובלת לוחמים ופינוי פצועים וגם אינו מתממן בשטח אלא נוסע על צירים מוגדרים. לטענת המחבר, למשימות האלה ניתן להסתפק בטנק המרכבה סימן 3, שכן המרכבה סימן 4 לא יעשה אותן טוב יותר. אם נלך לפי ההיגיון של המחבר, הרי ניתן היה להסתפק במרכבה סימן 1 לביצוע המשימות האלה בהצלחה. יתר על כן, אם נוותר על יכולתו של טנק המרכבה לשאת לוחמים, הרי ניתן להסתפק בטנקי השרמן או אולי אף בטנקי ה-AMX. לכולם יש תותח, כולם ממוגנים (נכון, הרבה פחות ממרכבה 4, אבל למה להתעכב על פרטים) וכולם מסוגלים לבצע חיפוי מעמדות אש מוגדרות. דרך אגב, על פי הגישה הזאת ניתן היה להשאיר בשירות חיילי החי"ר את רובי הרומ"ט הבלגיים: גם הם יורים - כמו אחיהם הגליל, ה-M16 והתבור החדש.

עדיין לא נמצא הפטנט כיצד לכבוש שטח ולהחזיק בו ללא טנקים

הטיעון הזה הוא בעייתי - במיוחד כשהוא בא מקצין שריון, ואם הוא משקף את החשיבה המקובלת בשריון, הוא מצביע לדעתי על כשל בהכשרת השריונאים של היום ובמיוחד של קציניהם.

אם יוצאים מההנחה שמטרות הטנק המודרני הן להוביל חיילים ולהיות בסיס אש קבוע, אכן אין כל צורך בכל הפיתוחים של טנקי המרכבה מהדגמים החדשים יותר. אלא שלא זה המצב. האיומים שצה"ל והמדינה ניצבים בפניהם אינם רק של אינתיפאדה. כוחות השריון נועדו בראש ובראשונה להילחם בכוחות השריון של האויב, לכבוש שטחים ולהחזיק בהם. עדיין לא נמצא הפטנט כיצד לכבוש שטח ולהחזיק בו ללא טנקים. אם היה צורך בהוכחה לכך, באה מלחמת לבנון השנייה והוכיחה זאת: ברוב המקרים נכנסו הכוחות ללבנון כשבראש מובילים הטנקים בגלל עוצמת האש שלהם ובגלל שרירותם. טועה מי שחושב כי ניתן לבצע לחימה ממושכת שתביא הכרעה באמצעות סגנון שגם אותו ראינו בלבנון - של טורי חיילי חי"ר המשתרכים רגלית על צידם לאורך קילומטרים. המראות האלה הזכירו תמונות ממלחמת העולם הראשונה. כמה קילומטרים ניתן לכבוש ביום בהליכה רגלית? אי-שימוש מושכל בטנקים הוא שיצר את המצב הלא הגיוני הזה שראינו במלחמת לבנון השנייה. זה קרה הן משום שמפקדים בכירים לא ידעו כיצד להפעיל

במאמר "מרכבה סימן 4 ונקודת השיא של היעילות הטקטית" (מערכות 409-409, דצמבר 2006) טוען קצין השריון רומן גופמן כי אם שוקלים את התשומות ואת התפוקות המבצעיות של טנק המרכבה סימן 4, מגיעים למסקנה שכבר בעידן המרכבה סימן 3 היינו על גבול היעילות הטקטית, שממנו גוברים הסיכויים להידרדרות לעבר חוסר היעילות. לחיזוק דבריו מצרף קצין השריון גרפים (ללא ערכים מדדים בצירי X ו-Y) שמוכיחים לכאורה את טענותיו. אולם ללא מדידה אין שום משמעות ל"קביעות" של מחבר המאמר, אלא מדובר בדעה אישית בלבד שניתן להסכים איתה או להתנגד לה. מעבר לגרפים להוכחת טענתו המרכזית מביא המחבר גם כמה דוגמאות שכולן לקוחות מהלחימה בשנים האחרונות בשטחים.

לדעתי, הדוגמאות שבהן משתמש המחבר הן עקב אכילס של משנתו כולה, ואם ניתן להסיק מהן משהו הרי זה לא שטנק המרכבה סימן 4 מיותר, אלא שהפעלת השריון בשנים האחרונות אינה נכונה או שהלחימה בשנים האחרונות אינה מביאה לידי

סא"ל (מיל') עפר דרורי

מנהל אגף פיתוח תוכנה ביחידת מחשב גדולה

טנק מרכבה 4 | אם יוצאים מההנחה שמטרות הטנק המודרני הן להוביל חיילים ולהיות בסיס אש קבוע, אכן אין כל צורך בכל הפיתוחים של טנקי המרכבה. אלא שלא זה המצב. האיומים שצה"ל והמדינה ניצבים בפניהם אינם רק של אינתיפאדה

של ארה"ב במלחמת עיראק השנייה (דרך אגב, באמצעות כוחות משוריינים) תרמה לקונספציה הזאת שבה לכאורה אין חזית מזרחית, ואין איום קרקעי על ישראל. על-פי הקונספציה הזאת צבא סוריה חלש, ואין לו יכולות לפעול על הקרקע. אם נוסף לכך התפיסה ששררה עד למלחמת לבנון השנייה, שלפיה ניתן להסתפק בכוחות אוויר חזקים להשגת הכרעה ביבשה, הרי לנו מתכון שבו אין מקום לשריון בצה"ל. המציאות כמוכח הוכיחה את ההפך הגמור.

טוב יעשו קציני צה"ל אם יעסקו באופן אינטנסיבי באימון הכוחות ובהחזרתם לכשירות ופחות באקדמיזציה של הצבא

לדעתי, טוב יעשו קציני צה"ל אם יעסקו באופן אינטנסיבי באימון הכוחות ובהחזרתם לכשירות ופחות באקדמיזציה של הצבא. תהליך אקדמי של הגדרת מצבים ויכולות הוא טוב ומפרה את החשיבה, אבל עיסוק יתר בו במקום בעיקר - שהוא העשייה עצמה - מקדם אותנו פחות להשגת יעדי של הצבא. יעדי הצבא הם הקניית ביטחון למדינה. אין מי שיילחם במקום צה"ל, ולעומת זאת יש כמה וכמה מחלקות באוניברסיטאות השונות שבהן יבחנו ויחקרו את העשייה עצמה.

ברוב שנות הלחימה בעזה היה לטנקים משקל מכריע. כמעט שלא הייתה פעילות בשטח הרצועה ללא טנקים - בין אם אלה הובילו ובין אם היו כוח מסייע. אי-השימוש בטנקים ביו"ש בזמן האחרון (היו שנים שבהן נעשה בהם שימוש גם שם) נובע למיטב ידיעתי גם משיקולי הסברה ותדמית: תמונות של טנקים הניצבים מול ילדים מפגינים מעוררות רגשות שליליים כלפי ישראל בדעת הקהל בעולם. אבל גם היום אני בטוח שאם תתוכנן פעולה משמעותית ביו"ש, היא תיעשה בסיוע טנקים - כפי שהיה בחומת מגן ובמבצעים רבים אחרים. מפקדי החי"ר הם הלוחצים לתגבר את כוחותיהם בטנקים משום שהם מכירים את היתרונות שאלה מקנים להם.

המחבר טוען שאין הבדל בניידות בין טנק המרכבה 3 לטנק המרכבה 4. אציין במילה אחת שה"עובדה" הזאת אינה נכונה ולא ארחיב.

טנק המרכבה סימן 4 הוא שיפור של הדגמים שקדמו לו. בוודאי יודע קצין השריון שפיתוח טנקי המרכבה ארך שנים, והדגמים המתקדמים של היום הם תולדה של תהליך מתמשך. אחרי הכול טנק הוא ממערכות הנשק המורכבות ביותר הקיימות היום.

לדעתי אחת הבעיות המרכזיות שלנו היא שמפקדים בצבא רואים באינתיפאדה את חזות הכול. זוהי בעיניי חלק מהקונספציה החדשה: הכול נבחן ונבדק מול הלחימה המתמשכת בשטחים. ניצחונה

כוחות שריון והן בגלל האיומים הלקויים של אנשי השריון עצמם. אלה כמעט שלא נמצאים על הטנקים בתקופה שלאחר תום הכשרתם. במקרים רבים מדובר בפחות מחודש בשנה.

עוד כותב גופמן שמפקדים דורשים להסתייע ביחידות טנקים שאת מפקדיהן הם מכירים ולא דורשים יחידות בעלות טנקים מדגם מסוים. מכך מסיק המחבר שאין יתרון לטנקי המרכבה 4. אכן יש היגיון רב בכך שמפקד כוח יבקש סיוע מיחידה שאת מפקדה הוא מכיר. אבל האם יש בטיעון הזה כדי להוכיח שעדיף להשתמש בדגם של טנק מסוים ולא בדגם אחר? כוחות רגלים וכוחות שריון שביקשו בעבר סיוע אוויר כללו אי פעם בבקשתם דרישה לקבל סיוע מדגם ספציפי של מטוסים? האם יש בכלל משמעות בעת קרב לבקשה מוזרה כזאת? "שלחו לי סיוע אוויר - אבל רק של מטוסי F16 מדגם I. אם אינכם יכול לשלוח מטוסים כאלה - אל תשלח לי סיוע כלל" - אתם מסוגלים להעלות על דעתכם דרישה הזויה כזאת של מג"ד שריון או חי"ר? הכוחות המסתייעים יבקשו סיוע ולעולם לא יגדירו אותו במדויק - לא בארטילריה לא בטנקים ולא בכוח אווירי. הסיבה פשוטה: הסיוע יינתן על-פי זמינות הכוחות, ובדרך כלל המסתייע לא ירגיש בהבדל. כך גם בנוגע לטנקים.

טוען המחבר שביו"ש אין טנקים, אך הלחימה נמשכת. ואני שואל: "אז מה?" מה בדיוק מוכיח הטיעון הזה? הרי ניתן להשמיע את הטיעון ההפוך:

זה הזמן לרפורמות

שדנה באמל"ח המרכזי של חיל הים - הסטי"ל: ניצחון מזהיר בקרב הימי בין סטי"לים במלחמת יום הכיפורים (13:00 לטובתנו) ב-1973 הביא להחלטה שדור ההמשך של הסטי"ל יהיה הידרופיל - סטי"ל קטן יותר ומהיר יותר. נחתם חוזה לייצור שתי ספינות הידרופיל - זיווניות - בארה"ב בתקציב של כרבע מיליארד דולר. ואז התחלף מפקד חיל הים. אלוף זאב אלמוג, מחי"י החדש, יצא נחרצות נגד הזיווניות. עמדתו היכתה בהלם את המערכת. מסע השכנוע ארך כמה שנים בתוך חיל הים ובמערכת הביטחון. נימוקיו היו:

- נגד פלישה מהים - הסטי"ל הוא אמצעי אנכרוניסטי. מערכות יבשתיות ואוויריות עונות על האיום.
 - נגד פח"ע - ה"דבורים" עדיפים, ומחירים 2% ממחיר הסטי"לים.
 - נותר לסטי"ל תפקיד אחד מרכזי: שיט במרחקים ארוכים להשגת היעדים הבאים: שליטה בים, סגר ימי, קרבות בלב ים וליווי שיירות. למשימות האלה הזיווניות לא התאימה. במקומה צריך היה ספינה גדולה. כך נולדה הסער 5. לדעתי גם הסער 5 מיותרת.
 - 3. **מחיר הטעות - קריטריון לקבלת החלטות.** כל החלטה לפתח מערכת נשק חדשה מוסברת תמיד ב"צורך מבצעי". בהקשר הזה יש להזכיר שתיים מאמרותיו המפורסמות של רוברט מקנמר, שר ההגנה של ארה"ב בשנים 1961-1968:
 - אל תאמרו לי מה צריך, אלא במה ניתן להסתפק.
 - אין החלטה בלי בדיקת אלטרנטיבה.
- לשני הכללים האלה אני מבקש להוסיף קריטריון נוסף: יש תמיד לבחון את מחיר הטעות.

המאמר הזה מעלה הצעות להנהגת שינויים במערכת הביטחון בכלל ובצה"ל בפרט. ההצעות האלה התגבשו אצלי זמן רב לפני מלחמת לבנון השנייה וקיבלו חיזוק בעקבותיה. ברצוני לציין כי איני בוגר פו"ם או אקדמיה צבאית כלשהי, ואין לי עבר קרבי או ניסיון מוכח בניהול ארגון גדול כצה"ל. המטען שאני נושא עימי וששימש אותי לכתיבת המאמר הזה הוא שירותי במערכת הביטחון בתפקידים טכנולוגיים במשך 30 שנה ובעיקר היותי אזרח במדינת ישראל, אחד העם.

שלוש תפישות יסוד - שבהן אדון בקצרה, משמשות בסיס להצעותיי:

1. **ניהול דורש אומץ.** אומץ בשדה הקרב מתבטא בעשייה. למשל: לחלץ פצוע תחת אש, להסתער על עמדות האויב תחת אש, להוביל את הכוח אל היעד בדרך מסוכנת, על סף תהום. לעומת זאת אומץ בניהול ובעבודת המטה מתבטא בקבלת החלטות - בבחירה בין חלופות שונות, בקביעת סדרי עדיפויות, ובהחלטה מה לא לעשות.

2. **ארגונים גדולים סובלים מאנכרוניזם.** התפתחות הטכנולוגיה גורמת לכך שמערכות אמל"ח ואפילו ארגונים וחילות שלמים הופכים להיות לא רלוונטיים. הדוגמה הידועה ביותר לכך היא מלחמתם האמיצה, הנואשת וחסרת הסיכויים של הפרשים הפולנים נגד הטנקים הגרמניים במלחמת העולם השנייה. לפני המלחמה התלבט המטכ"ל של צבא פולין בסוגיית חיל הפרשים, והיו בין קציני המטכ"ל מי שהביעו חשש שהם מתכוונים למלחמות העבר ולא למלחמות העתיד, אך בסופו של דבר הכריעו המצדדים בהמשך קיומו של חיל הפרשים. האם רק הפולנים טעו בבחירת האמל"ח שלהם? הנה דוגמה מדהימה מתולדות צה"ל

קיומם של הפיקודים המרחביים - צפון, מרכז ודרום - הוא אנכרוניסטי ומיותר. הטכנולוגיה הנוכחית מאפשרת לנהל את הצבא ביעילות רבה יותר מהפיקוד העליון בלי שום גורם מתווך. זו רק הצעה אחת מתוך סדרה של הצעות לשינוי דרסטי של פני צה"ל שמעלה המאמר הזה

משה שחר

עובד משרד הביטחון

או אסון יתוגברו מערכות המשטרה, הכבאות, הרפואה, הרשויות המקומיות וכו' במערך מילואים שיורכב מאזרחים תושבי האזור. המערך הזה יכלול את האזרחים שאינם משרתים ביחידה קרבית במילואים.

המלחמה האחרונה חידדה את הצורך להמשיך לקיים את כל המערכות האזרחיות הרגילות ולתגבר אותן בעת חירום. ייתכן שיש לעגן את הצורך הזה בחקיקה, שכן במלחמה האחרונה היו מקרים של קריסת המערכות האזרחיות.

כיצד יפעל מערך היבשה?

כמובן, המתואר להלן הוא שלד נאיבי ופשוט של רעיון שדורש עיבוד דקדקני:

- הפיקוד העליון יפעיל ישירות את הכוחות

צמוד - גם של המבצע הצבאי המקומי ביותר¹. אני מציע תוכנית בת שני נדבכים:

- נדבך ראשון - ביטול הפיקודים המרחביים. מערך היבשה על כל מרכיביו, כולל המערך הלוגיסטי, יופעל באמצעות פיקוד מרכזי - הפיקוד העליון.
- נדבך שני - ביטול דרג האוגדות (לא רק המרחביות) וכן ביטול כל החילות והמפקדות שבמסגרת מז"י: שריון, חי"ר, תותחנים, הנדסה, קשר ולוגיסטיקה. ביטול המנדט הפיקודי של החילות האלה יחדד את הייעוד המרכזי שלהם: חינוך והכשרה למקצוענות בעת הכנת הכוחות למלחמה. אם זאת את ביטול הדרגים האלה יש לבחון ולבצע בזהירות ולהביא בחשבון את מחיר הטעות.

הצעה ראשונה: ביטול שלושת הפיקודים המרחביים והפעלת צה"ל באמצעות פיקוד עליון

ראשיתם של הפיקודים במלחמת העצמאות. מאז חלו התפתחויות טכנולוגיות מרחיקות לכת, אבל ניהול הצבא לא התאים את עצמו לטכנולוגיה. כיום ניתן לבנות מערך שליטה ובקרה, שבו, בעיקרון, ניתן לתקשר עם כל לוחם ועם כל כלי לחימה, כולל ידיעת מיקומם והצגתם על מפה דיגיטלית בפיקוד העליון. אני סבור כי כיום רק פיקוד עליון אחד יכול להביא למיצוי מרבי של האמצעים שבהם משתמש צה"ל: מודיעין עדכני, מסוקי קרב, מטוסי קרב, חימוש מדויק וכו'. הפיקודים הם חוליה מיותרת שרק מפריעה לניהול מלחמה מודרנית. דוגמה לכך ניתן לראות במלחמה האחרונה בלבנון, שבה

דבור של חיל הים | הדבור יכול לשמש חלופה לסטי"ל: ניתן להשתמש בדבורים לביצוע סיורים, להגנת חופים נגד פעילות חבלנית ואף להטלת סגר ימי - למשל על חופי לבנון וסוריה. כל זאת באמצעות כלי שעלותו היא רק 2% מעלותו של סטי"ל

- את החטיבות ואת הגדודים. יהיו מקרים שבהם יפקד הפיקוד העליון ישירות גם על יחידות קטנות יותר, עד רמה של חוליה בודדת. הטכנולוגיה תאפשר זאת. המפקדים ישתמשו בטכנולוגיה לפי הצורך.

- מול כל כוח יפעל בקר לחימה שיוצב בפיקוד העליון. הבקר יספק לכוח את כל השירותים הנחוצים: מודיעין עדכני בזמן אמת, תיאום סיוע אווירי וארטילרי, פינוי פצועים, העברת אספקה וכו'.
- מ"פ, מג"ד, מח"ט - כל אחד יזכה לבקר משלו. מובן שהבקרים בפיקוד יתאמו ביניהם את הפעילויות.
- למפקד הכוח יהיה קשר ישיר לבקר, לכוחותיו,

אומץ בניהול ובעבודת המטה מתבטא בקבלת החלטות - בבחירה בין חלופות שונות, בקביעת סדרי עדיפויות, ובהחלטה מה לא לעשות

כמו כן אני מציע לבטל את פיקוד העורף. לדעתי, מחיר הטעות הוא נסבל. המלחמה האחרונה בלבנון הוכיחה זאת. המשימות של פיקוד העורף צריכות להשתלב במערכות האזרחיות הקיימות. ארגון המשק לשעת חירום צריך להיות באחריותו של משרד ראש הממשלה.

כל משרדי הממשלה אמורים לעסוק בעת שגרה בהכנות למלחמה ולאסונות טבע. בעת מלחמה

היה פיקוד הצפון חוליה מיותרת וחלשה בשרשרת הפיקוד. ובכלל - אינני מבין מדוע בעת הזאת צריך לנהל מלחמה בלבנון מבונקר באזור צפת ומבצעים בעזה מבאר-שבע.

יתרה מזאת: למבצעים "הנקודתיים" יש השלכות פוליטיות ואזרחיות בין-לאומיות מרחיקות לכת. השליטה עליהם צריכה להיות ריכוזית, מפיקוד עליון. בעניין הזה כתב פרופ' סטיוארט כהן: "הפוליטיקאים נעשים רגישים מאוד לעובדה שגם לפעולות זעירות, לכאורה, עלולות להיות תוצאות אסטרטגיות נרחבות, בייחוד כשהן נחשפות לאורה המסנוור של תשומת הלב התקשורתית. כתוצאה מכך הם משתדלים לנצל כל יתרון שמאפשרת להם טכנולוגיית התקשורת כדי ליישם גישה של ניהול

מאוד: סגירת מערך הטנקים. אני בטוח שהחשש ממחיר הטעות ימנע דיון רציני בהחלטה הזאת, ולכן אני מציע החלטה "רכה" יותר: להגדיר שהטנקים ישמשו עמדות ירי נייחות, דהיינו כוחות סיוע בלבד. אלה הנימוקים שבגללם יש לדעתי לשים קץ למצב שבו מערך הטנקים הוא הכוח המרכזי לפריצה, לכיבוש ולהגנה:

- תם עידן המלחמות הסימטריות. לטנק יועד תפקיד מרכזי במניעת פלישה משוריית למדינת ישראל או לחלופין לאפשר כיבוש שטחים במדינות אויב. ההון הרב שהשקיעה ישראל בטנקים נובע הן מהתפקיד האסטרטגי החשוב שניתן להם והן בשל הנחת הסימטריה - ההנחה שהטנק שלנו נדרש כדי למגר טנקי אויב ולהיות מוגן מפניהם. אבל מצד אחד הפך הטנק למלכודת מוות בשל פיתוחם של טילי הנייט האישיים (שאת טעמם טעמנו במלחמת יום הכיפורים ובמלחמת לבנון השנייה) ומצד אחר נוכל להשמיד את טנקי האויב באמצעים לא סימטריים: טילי נייט מדויקים שאותם יוכלו לשגר מטוסים ומסוקים וכן חיילי חי"ר.

- הבעיה הביטחונית המרכזית של ישראל היא איראן, וטנקים לא יסייעו לה כדי להתמודד עם הבעיה הזאת. הפתרונות שניצור כדי להתמודד עם איראן בשעת מבחן יוכלו לסייע לנו גם במלחמות נגד מדינות שכנות, שכדי להתמודד עם צבאותיהן בנה צה"ל כוח טנקים כל כך גדול.

- מלחמה מודרנית מכריעים בהפצצות מן האוויר. כוחות האוויר מפציצים מפקדות, כוחות אויב ותשתיות, ולכוחות היבשה נותר רק התפקיד של טיהור השטח שכבר הוכרע למעשה. לכך אין צורך בטנקים.

- יתירה מזאת: מלחמת לבנון השנייה הוכיחה פעם נוספת בבירור שהטנק אינו נכס אלא נטל. חשוב לחקור מה היה מספרם היחסי של הטנקיסטים שנהרגו ושנפצעו במלחמה ושל הלוחמים שנשלחו לחלץ טנקים שנפגעו לעומת התרומה שתורמו הטנקים.

הצעה רביעית: הקמת מרכז בלתי תלוי בצה"ל למצביאות ולתכנון המערכה

ייתכן שמהלך המלחמה האחרונה בלבנון היה שונה אילו היה קיים מרכז למצביאות לאומי. מדובר בגוף שיחליף את המועצה לביטחון לאומי שסורסה

טנק מרכבה סימן 4 | יש לדעתי מקום לדון בהחלטה אמיצה: סגירת מערך הטנקים. מלחמה מודרנית מכריעים מהאוויר

הבעיה הביטחונית המרכזית של ישראל היא איראן, וטנקים לא יסייעו לה כדי להתמודד עם הבעיה הזאת

באמצעות כלי שעלותו היא רק 2% מעלותו של סטי"ל. ואם לא די בכל היתרונות האלה, הרי שהדבר גם חשוף פחות לסכנות מהסטי"ל. הוא זריז, מהיר, קטן ומאויש במעט אנשי צוות.

- אם יש חשש מפני כוחות אויב שיפלו או יתקיפו את מדינת ישראל מהים - המענה צריך להיות במערך הגנה בחוף. הטכנולוגיה מאפשרת למערך חוף כזה לגלות ולהשמיד כוחות נחיתה בעת שהם נמצאים מאות קילומטרים מהחוף.

- אשר להגנה על שיירות אספקה - מלחמות מוכרעות כיום במשך זמן קצר שהופך, כנראה, את הצורך בתחום הזה למיותר. ואם בכל זאת צריך להכין מענה לצורך הזה, אז יש דרכים הרבה יותר טובות להגן על שיירות אספקה - למשל באמצעות תקיפת ספינות האויב מהאוויר.

הצעה שלישית: ביטול התפקיד של מערך הטנקים בתחום הפריצה, הכיבוש וההגנה

בהקדמה דובר על הצורך באומץ בעבודת מטה. ברוח הזאת יש לדעתי מקום לדון בהחלטה אמיצה

למפקדו ולכוחות הסיוע העומדים לרשותו - למשל טייסים.

- ניהול המשאבים יהיה מרכזי, אולם הגדרת הצרכים תהיה מבוזרת בכל הדרגים.
- מעל למערך של בקרי הלחימה יהיו מנהלי הלחימה עד לדרג הרמטכ"ל, שר הביטחון וראש הממשלה. מנהלי הלחימה ייעזרו בצוותים מקצועיים שיאומנו לסייע למקבלי ההחלטות בכל ההיבטים של ניהול מלחמה - ההיבטים המדיניים, האסטרטגיים והטקטיים. לרשות הצוותים המקצועיים יועמד מודיעין בזמן אמת כדי שיוכלו לעצב אסטרטגיה וטקטיקה רלוונטיות.

- ומה בנוגע למפקדים שכוחותיהם יצאו למשימה? מה תפקידם במלחמה? לדוגמה, מח"ט אחראי בעת שגרה על אימון גדודי החטיבה שלו. מה תפקידו ומה סמכויותיו של המח"ט, כאשר גדוד שלו נמצא בקרב? לדעתי, לכל מפקד בכל רמה יש בעת קרב רק שני מקומות אפשריים: בשדה הקרב או במוצב הפיקוד העליון. אם הוא לא באחד משני המקומות האלה - אין לו תפקיד. אימוץ הגישה הזאת ימנע את המצב שקרה במלחמה האחרונה - שכמה רמות בשרשרת הפיקוד ישבו מול צגים דיגיטליים, וככל הנראה נוצרה אנדרלמוסיה ניהולית. ראוי לציין שהתפיסה שעליה אני ממליץ כבר מיושמת בחיל הים ובחיל האוויר.

אין ספק שמדובר במהפכה גדולה בתחומי הניהול והתרבות הארגונית של צה"ל. כדי ליישמה כראוי יהיה צורך במאמץ רב ובאימונים רבים.

הצעה שנייה: סגירת מערך הסטי"לים

הייעוד המרכזי של הסטי"ל - כפי שניתן ללמוד מהאמל"ח העיקרי שלו - הוא להטביע אוניות אויב בלב ים. לדעתי ניתן כיום לוותר על המערך הזה. מחיר הטעות הוא נסבל. להלן נימוקיי למהלך מרחיק הלב הזה:

- עלותה של ספינת מלחמה היא מאות מיליוני דולרים, ויש צורך באנשים רבים כדי לאפיין את המערכות הנחוצות, לפתחן, לתחזקן ולהפעילן.
- הדבור יכול לשמש חלופה לסטי"ל: ניתן להשתמש בדבורים לביצוע סיורים, להגנת חופים נגד פעילות חבלנית ואף להטלת סגר ימי - למשל על חופי לבנון וסוריה. כל זאת

בצבא היבשה הדיגיטלי ומופעלות ישירות על-ידי הפיקוד העליון.

לרשות צה"ל עומדות יחידות עילית המפורזות בין גופים רבים: חיל הים, חיל האוויר, אמ"ן, חטיבות החי"ר, המשטרה. ניהול אינטגרטיבי של הכוחות האלה, סטנדרטיזציה בציד, בנורמות האימון וכו' ייעל את המערכת, אולי יעלה את רמתה, ובוודאי יכין אותה טוב יותר למלחמה גדולה שאולי עוד תבוא עלינו. ניהול כזה אינו חייב לעמוד בסתירה לרצון ליצור גאוות יחידה והתמקצעות בתחומים ספציפיים.

הצעה שביעית: השלמת גדר הפרדה

הפער הכלכלי בינינו לבין הפלסטינים הוא עצום ומדרבן אותם להיכנס לתחומינו כדי לשפר את מצבם בין אם באמצעות עבודה ובין אם בדרכים פליליות. הלחץ של אוכלוסיות חלשות להגיע למדינות העשירות הוא עצום בכל רחבי העולם, וזאת הסיבה, למשל, שארה"ב החלה להתקין גדר הפרדה בינה לבין מקסיקו. אולם בישראל יש לכניסה המסיבית של פלסטינים לתחומה משמעות ביטחונית ודמוגרפית מרחיקות לכת, ולכן חובה להשלים את גדר ההפרדה. יש לשקול גם הקמת גדר הפרדה אלקטרונית בין ישראל למצרים כדי לשם קץ לתנועה החופשית של מבריחים בדואים - תנועה שכפי שכבר צוין גלומים בה איומים אסטרטגיים חמורים.

הערות

1. סטיוארט א' כהן, "שינוי מערכות היחסים בין הדרג האזרחי לצבא בישראל: לקראת כפיפות יתר של צה"ל?" מערכות 403-404, דצמבר 2005

2. שם

ומנכ"ל משרד הביטחון, אמר בראיון ל"הארץ" ב-29 באוגוסט 2006 ש"בניסוח סביר למטרות... יכולנו להפסיק את העימות... אחרי חמישה שבועה ימים".

הלחץ של אוכלוסיות חלשות להגיע למדינות העשירות הוא עצום בכל רחבי העולם, וזאת הסיבה, למשל, שארה"ב החלה להתקין גדר הפרדה בינה לבין מקסיקו

אפשר שגוף כזה גם היה מונע את ההפעלה המבולבלת של כוחות היבשה, מונע את הפיאסקו של הטיפול בעורף ואולי מגיע למסקנה שזריעת הרס נרחב בלבנון מחזק את חיזבאללה ומקלה על הארגון להשתלט על לבנון כולה.

הצעה חמישית: מלחמה אינטגרטיבית בטרור הפלסטיני בהברחות ובסחר בנשים

במערב כבר ישנם רבים שמגדירים את המלחמה בטרור "מלחמת העולם השלישית". לרשות ארגוני הטרור עומדים משאבים רבים בכסף ובכוח אדם. רק באמצעות מלחמה אינטגרטיבית ניתן יהיה לנהל מלחמה חובקת עולם בטרור. במונח "מלחמה אינטגרטיבית" הכוונה היא למלחמה שבה משולבים כל כוחות הביטחון: צה"ל, המשטרה, השב"כ, המוסד, משרד הפנים, ומשרד החוץ. צה"ל עשוי להיות האינטגרטור, אך רצוי שהמשימה הזאת תוטל על גוף אחר דוגמת המועצה לביטחון לאומי או כל גוף אחר שימלא את תפקידי המועצה. בתוך המלחמה בטרור יש להכליל גם את המלחמה בהברחות ובסחר בנשים מגבול מצרים והברחות מסיביות מהגדה לישראל ומישראל לגדה (מכוניות). מדובר לכאורה בעבירות פליליות רגילות, אך למעשה יש להן משמעות ביטחונית מרחיקות לכת: רשתות ההברחה הפליליות משרתות גם גורמי טרור.

הצעה שישי: ארגון החי"ר

לחי"ר שלושה תפקידים: לפעול ככוח גרילה נגד צבאות הגרילה וכוחות הטרור הפועלים נגדנו, להילחם בצבאות האויב של המדינות הגובלות בישראל ולפעול במקרה הצורך גם במדינות המעגל השלישי. לצורך זה יש להפוך את יחידות החי"ר ליחידות עילית המצוידות בנשק מדויק, משולבות

לחלוטין, יכלול אנשים מנוסים מכל תחומי העשייה הביטחונית ויעסוק בשלושה תחומים עיקריים:

- תמהיל הכוחות (סטי"לים, טנקים, מסוקי קרב וכו') ובמבנה הארגוני של צה"ל (פיקודים, אוגדות, מפקדות). כל ההחלטות המוצעות במאמר הזה הן דוגמאות לנושאים שבהם צריך לעסוק המרכז למציאות.
- תכנון אסטרטגי של המלחמות הבאות.
- ניהול משברים בזמן אמת: הצגת חלופות למלחמות תוך שמביאים בחשבון את ההיסטוריה, תהליכים גלובליים ואילוצים פוליטיים, פסיכולוגיים וכלכליים; הצבת יעדים מעשיים; ניתוח סיכונים וטיפול בשינויים בזמן אמת בעת מלחמה.

במילים אחרות, אני סבור שאם צה"ל לא ינקוט יוזמה להקמת מרכז כזה למציאות, הרי בסופו של דבר יוקם גוף כזה בלחץ הציבור, ותופקע מצה"ל הסמכות להגדיר לעצמו צרכים ואסטרטגיות. ייתכן שהתהליך הזה הוא בלתי נמנע בכל מקרה, כפי שכותב פרופ' סטיוארט:

"צה"ל עדיין שומר על יכולתו להכתיב את המדיניות בנוגע לקשת רחבה של ענייניו הפנימיים. אבל יכולתו לעשות זאת... נמצאת תחת מתקפה הולכת וגוברת... צה"ל של היום סובל משחיקה של האוטונומיה שלו, והסכנה היא שעבודו המוחלט לדרג האזרחי".²

אפשר שאילו היה קיים מרכז למציאות, הייתה מלחמת לבנון מתנהלת באופן מוצלח יותר. עצם ההליך של קבלת ההחלטות ערב המלחמה ובמהלכה - כך ניתן להתרשם מהדיווחים בתקשורת - היה לקוי, ואפשר שההליך הזה היה משופר יותר, אילו היה קיים פורום ביטחוני חזק, מוסמך, נחשב ומקצועי. הפורום הזה היה מגבש ומציג מגוון רחב של אלטרנטיבות ומונע מצב שבו החלטות קרדינליות מתקבלות בלי בחינה קפדנית של חלופות.

גוף כזה - סביר להניח - היה מפתח תרבות של הקשבה ל"צוותי איפכא מסתברא" ובוחר ביתר קפידה כיצד להגיב על חטיפת החיילים, ואפשר שהיה מציג חלופות טובות יותר. גם אם היה הגוף הזה מגיע למסקנה שיש להגיב מייד בעוצמה רבה על החטיפה, הרי סביר להניח שהוא היה קובע יעדי מלחמה ריאליים (ולא היעדים היומריים שנקבעו בתחילה: חיסול החיזבאללה והחזרת השבויים) - מה שהיה מאפשר לסיים את המלחמה בשלב הרבה יותר מוקדם עם הרבה יותר הישגים ועם הרבה פחות נזקים פיזיים ותדמיתיים. זו אינה דעה מופרכת: דוד עברי, שהיה מפקד חיל האוויר

מילואים מול אש

עופר סגל-עזכאריאל היה בעת מבצע חומת מגן (מרס-מאי 2002) מ"מ בפלוגה מסייעת בחטיבה 5 (חטיבת חי"ר) שלחמה בקרב הקשה במחנה הפליטים של ג'נין. בספרו "חומת מגן שלי"² הוא מספר את סיפור הקרב מנקודת מבטו של מפקד מחלקה. הספר מתאר בצורה אותנטית ואנושית את מעשי הגבורה ואת המנהיגות של החיילים ושל המפקדים בדרג המ"מ והמ"פ.

אירועי הקיץ עיכבו את סיום הסקירה שרציתי לכתוב והאירו אותה מחדש: בין היתר הם הראו כי סוגיות רבות שהיו רלוונטיות בחומת מגן נשארו רלוונטיות גם במלחמת לבנון השנייה. אסור לתת להבדלים בין שתי המלחמות - מבחינת עוצמת הלחימה, מהלכיה ומידת ההסכמה הלאומית בנוגע אליהן - לטשטש את העובדה שיש ביניהן גם דמיון רב.

מערך המילואים עובר בשנים האחרונות שינויים מרחקי לכת. אך עדיין לא ניתן לדעת כיצד ישפיעו אלה על יכולת המקצועית של יחידות המילואים, על כוח האדם שישאר לשרת בהן ובעיקר על לכידותן ועל נכונותן לצאת לקרב.³ במבצע חומת מגן הפגינו אנשי המילואים מוטיוציה גדולה להתייצב ביום פקודה, אך המבצע גם חשף את הקשיים של אנשי המילואים לשמר את יכולתם המקצועית.

הספר "חומת מגן שלי" הוא מועט המחזיק את המרובה. זהו סיפור מרתק על לחימה, על אנשים מול האש, על מנהיגות, על אובדן חברים ועל התמודדות. בגלל האופן שבו הוא מטפל בנושאים הכבדים האלה זהו ספר חובה לדרג המסתער בכלל ולאנשי החי"ר בפרט

את סקירת הספר "חומת מגן שלי" התחלתי לכתוב בסוף יוני 2006. לקחתי על עצמי את המשימה משום שהתעניינתי בנושאו המרכזי של הספר: התמודדות של אנשים מול האש ובמיוחד של אנשי מילואים, שנאלצו לעבור באופן חד מהאזרחות לחימה הקשה במחנה הפליטים בג'נין. גם חשבתי שאולי יש מקום להשוות את הספר הזה לספרו המפורסם של סלי"א מרשל "אנשים מול אש", שבו תיאר את הגורמים המשפיעים על פעילות הלוחמים בקרב ואת הגורמים המניעים אותם לקום ולהסתער מול אש האויב.¹

סא"ל בעז זלמנוביץ
רע"ן כשירות במקחצ"ר

מפקדי חטיבת אלכסנדרוני בחמ"ל, מלחמת לבנון השנייה | מערך המילואים נקרא פעם אחר פעם להגן על מדינת ישראל, אך שברור כי אי-אפשר להסתדר בלעדיו, עולה בבירור מהספר "חומת מגן שלי" שהוא הפך למעין בן חורג ומקופח בצבא

מילואים הוא שיטת ארגון של כוחות צבא, שמקשה לשמור על כשירותם. כמעט כל הצבאות המפעילים יחידות מילואים מתחבטים כיצד לעשות זאת. בכל מקרה ברור ששמירה על כשירותם של חיילי המילואים מצריכה השקעה רבה. בחינת הסוגיה הזאת מעלה כי אחד המשתנים החשובים ביותר הקובעים את מידת כשירותם של חיילי המילואים אינו המוטיווציה של חיילי המילואים, אלא הדרך שבה מארגן אותם המרכיב הסדיר של הצבא לקראת הלחימה. תיאור ההתגייסות ממחיש זאת היטב. כותב עופר:

עד הבוקר הגיעו רוב האנשים. לא כך היה לגבי ציוד הלחימה האישי והמזון. כמה חיילים טרם קיבלו כלי נשק אישיים, ונאלצו להסתפק בכמויות מזון דלות ביותר. קיבלתי שני נגמ"שים, אבל אחד מהם היה נגמ"ש... והוא לא היה מיועד לשאת כמות לוחמים המתאימה לסד"כ המחלקה שלי (עמ' 10).

כמו במלחמות הקודמות נאלץ עופר "להשלים ציוד" - במקרה הזה מבסיס אימונים.⁵ הפער בציוד היה גדול מאוד - במיוחד במערך החי"ר. כך, למשל,

אחד המשתנים החשובים ביותר הקובעים את מידת כשירותם של חיילי המילואים אינו המוטיווציה של חיילי המילואים, אלא הדרך שבה מארגן אותם המרכיב הסדיר של הצבא לקראת הלחימה

הוא חשוב וראוי, אך אולי יותר חשוב לשאול כיצד מכין צבא הקבע את התשתית להפעלת מערך המילואים ללחימה. האם נלמדו לקחי המלחמות הקודמות בכל הנוגע למוכנות הימ"חים, לתקינות הציוד והתחמושת ולאיומן הרלוונטי? אין ספק - ולא רק מהתיאורים בספר - שחיילי המילואים התייצבו בשיעורים מאוד גבוהים בעקבות צו החירום ונלחמו בהתאם למטרות המלחמה. גם אין כל ספק - וכך היה בכל המלחמות - שמערך המילואים הוא צבא איכותי ובעל כושר לחימה גבוה.⁶ אולם הדברים כפי שהם מוצגים מנקודת מבטו של מ"מ בגדוד מילואים ממחישים בחריפות גם את הבעיות הקשורות להפעלתו של מערך המילואים. צבא

הספר גם חושף את הקושי של אנשי המילואים להתמודד עם נפילת חבריהם. במהלך הלחימה איבדה יחידתו של המחבר 13 מאנשיה. ביולי 2006, עוד לפני שהספקתי להשלים את הסקירה, שוב הוטל מערך המילואים ללחימה - והפעם בדרום לבנון. הליקויים שהתגלו בהכנתו של מערך המילואים ללחימה הובילו בחלק מהיחידות לתסכול ולמחאה פומבית. אלה הניעו אותי לשנות את תוכניות הכתיבה שלי ולהתמקד בעת סקירת הספר "חומת מגן שלי" בשני נושאים מרכזיים אחרים: מוכנותם של אנשי המילואים ללחימה ורוח הלחימה שלהם על רקע אובדנם של חברים בקרב.

מוכנות מערך המילואים ללחימה

בהקדמה לספר כותב מפקד המכללות, אלוף אייל בן-ראובן:

[הספר הוא] תעודה חשובה של גבורה, נחישות ואחוות לוחמים המעידה על איכותן וחוסנן של יחידות המילואים הלוחמות ועל יכולתן לשמש משען לצה"ל ולמדינת ישראל בעת חירום (עמ' 7).

ספר השופך אור על עוז רוחן של יחידות המילואים

הפתרונות שננקטו למחסור באימונים דומים לפתרונות שננקטו בפעמים הקודמות שבהן נחשפה אי-מוכנותן של יחידות המילואים: לימוד חפז במהלך ההכנות והאימונים לקראת הכניסה לחימה, ניסיונות לפתח טכניקות ותרגולות באמצעות התייעצויות קבוצתיות או שימוש במיומנויות של החיילים שהצטרפו לא מכבר ליחידה. בסופו של דבר מדובר בעיקר בהעתקה של תורה ושל תפיסה הנהוגות בצבא הסדיר ובשימוש במיומנויות ששרדו אצל המצטרפים החדשים ליחידת המילואים.

פן אחר של היחסים בין מערך המילואים למערך הסדיר הוא הפעילות שצריכים אנשי המילואים לעשות בעת שגרה. עופר אינו מתייחס לכך: הספר מתחיל בגיוס ומסתיים לאחר האזכרה ביום ה-30 ללוחמים שנפלו בקרב. האם בדק את מוכנות הנגמ"שים והציוד של מחלקתו? האם ניצל כראוי את הזמן באימונים ובתעסוקות המבצעיות? האם אנשי המחלקה שמרו על כושר גופני באופן עצמאי כדי שיוכלו לתפקד ברגע שייקראו להתייצב? שאלות כאלה ואחרות אולי נשמעות קנטרניות ואף לא במקום לאחר האובדן וההקרבה המתוארים בספר, אך הן חלק מהשאלות שחייבות להישאל בעולם המילואים, אך לעיתים לא נשאלות. בכל מקרה, הציניות של אנשי המילואים בנוגע לציוד ולאימונים שניתנו להם מגיעה לשיאה כשמגיע העיתונאי יואב לימור לבקרם לאחר הקרב:

התבדחנו על האפשרות שישאיר לנו את האפוד הקרמי שלו, שהרי היה זה האפוד הקרמי היחיד בחדר (עמ' 74).

על המחסור הזה כותב עופר:

לא היו לי ציפיות גבוהות והחלטתי שנצח עם מה שיש לנו. אין ברירה (עמ' 10).

נראה שזו הייתה גם דעתם של שאר אנשי המילואים ביחידה. אך האומנם אין ברירה? ואם יש, במה היא תלויה?

האובדן וההתמודדות

השליש האחרון של הספר - 30 עמודים - עוסק בהתמודדות עם האובדן העצום שחוו הפלוגה המסייעת ומחלקתו של עופר. 13 לוחמים, ובהם המ"פ, נהרגו בקרב ב-9 באפריל. אנשי מילואים, שעזבו נשים וילדים, ניתקו מעבודותיהם ומעולמם האזרחי רק ימים ספורים קודם לכן, מצאו עצמם לפתע נאלצים להתמודד עם המוות. הקטע שבו מתאר עופר את קבלת השמות - שורת השמות של הרוגי הקרב - הוא מהמרכזיים בספר. התחושה

חיילי צה"ל בג'נין במהלך מבצע חומת מגן | כתיבת הספר היא דרך להתמודד עם חוויות הקרב, עם האובדן ועם הצורך להנציח את האירועים ואת החברים

האימונים האלה במשאבים שמוכנים להקצות להם המדינה והצבא. לא פחות מכך תלויים האימונים בנכונותם של אנשי המילואים להקצות להם ממשאביהם שלהם - בעיקר משאבי זמן. הרי כל יום שמקדיש איש המילואים לאימונים בא על חשבון הקריירה שלו וחיי המשפחה שלו.

הפערים ביחידות המילואים לא היו רק בתחום הציוד. חמור יותר היה הפער בין לבין היחידות הסדירות בתחום הידע המקצועי ובתחום המיומנות המבצעית

את פערי הידע ניסו אנשי המילואים לסגור בכוחות עצמם. הנה דוגמה לכך מהספר:

פיטר פריש ואלי זוהר ניגשו אלי, ויחד גיבשנו שיטה להתמודדות עם האזרחים בעת השתלטות על הבית. הצגנו אותה בפני המחלקה. החבר'ה הוסיפו נקודות שיש להתייחס אליהן, והשיטה הובהרה לכולם (עמ' 12).

כפי שבקיץ 2006 היה חסר אמל"ח ליחידות המילואים, כך הן סבלו ממחסור בתחום הידע והמיומנות. לחלק מיחידות המילואים אף היה חסר בקיץ 2006 ידע בסיסי בטכניקות הלחימה הרלוונטיות.¹⁰ הדבר נבע לעיתים מאימונים שהתמקדו בגזרות לחימה אחרות, מחוץ ללבנון, ולעיתים זה נבע ממחסור באימונים באופן כללי.

קיבלו עופר ואנשיו ממש לפני המבצע אמצעי לחימה שעל קיומם לא שמעו או שלא ידעו איך להפעילם,⁶ ולעומת זאת הם "קופחו" בציוד המוכר להם היטב: הם קיבלו פחות ציוד כזה ובאיכות ירודה יותר מאשר היחידות הסדירות.

תוך כדי הקרבות, לאחר כניסת הגדוד לג'נין, ניסו עופר ואנשי מחלקתו לרענן את זיכרונם בהפעלת טילי נ"ט לאו שקיבלו רובם במסגרת הציוד האישי שלהם.⁷ גם בלחימה בלבנון עשו אנשי המילואים שימוש נרחב בטייל לאו, אלא שבלבנון היו אלה טילי לאו מדגם חדש יותר, שמנגנון הכוונות שלו שונה מזה של ה"לאו" המוכר לאנשי המילואים. האמל"ח הזה נכנס לשירות המערך הסדיר רק במהלך 2006, ואילו אנשי המילואים עוד לא שמעו על הכנסתו לשירות בצה"ל. במקרה הזה נעשה ניסיון ללמד את היחידות להשתמש בלאו במהלך האימון הקצר שלפני הלחימה, אך מובן שהיכולת להטמיע אמל"ח בזמן קצר כל כך היא מוגבלת.

אולם הפערים ביחידות המילואים לא היו רק בתחום הציוד. חמור יותר היה הפער בין לבין היחידות הסדירות בתחום הידע המקצועי ובתחום המיומנות המבצעית. ראש מחלקת ההדרכה במפקדת זרוע היבשה כתב במאי 2004 על הקשיים באימון אנשי המילואים והציע כמה פתרונות לכך.⁸ עוד טען רמ"ח ההדרכה ש"ללא אימונים לא יוכל מערך המילואים לשמור על כשירותו" והדגיש ש"לאימונים של אנשי המילואים יש תפקיד מעבר לשמירה על כשירותם ועל מקצועיותם: האימונים תורמים גם למוטיווציה שלהם, ללכידות של יחידותיהם ולאמון בינם לבין צה"ל".⁹ איש לא יחלוק על הקביעות האלה. אולם לרוע המזל תלויים

הקשה מתוארת באופן כה מוחשי, עד כי מי שחוה זאת פעם, יציפו אותו שוב כל הזיכרונות הקשים שהוא נושא עימו:

לקחתי נשימה עמוקה, מנסה לאגור כמה שיותר אוויר, מתוך ידיעה שהוא עומד לברוח ממני עוד כמה שניות. "דבר, אני שומע", אמרתי לו. הוא החל ללחוש את השמות: "עודד"..."לא" אמרתי אינסטינקטיבית, ממאן להאמין ומרכין את ראשי לנוכח המכה החותכת. כל כך קיוויתי שאחרי ששניאור ואני חילצנו אותו, הוא יחזיק מעמד. הוא המשיך: "אייל יואל, דרור בר". לחשו היה כתער הונעץ בי לאחר כל שם (עמ' 63).

בהתמודדות עם האובדן ביחידות הצבא קיימות ההיערכות הפורמלית וההיערכות האפורמלית. התהליך הפורמלי כולל את ההלוויות, את ביקורי המשפחות, את הביקורים אצל החברים הפצועים. הפלוגה הפגועה מוצאת משטח הלחימה, אך מוחזרת במהירות לפעילות בשל הגישה המקובלת ש"הכי חשוב לחזור לפעול". שיטה נוספת היא הוצאת היחידה משטח הלחימה למתקן נופש. המטרה היא לאפשר התרענונות, אך יחד עם זאת לשמור על לכידות היחידה ועל הפרטים.

הקטע שבו מתאר עופר את קבלת השמות - שורת השמות של הרוגי הקרב - הוא מהמרכזיים בספר. התחושה הקשה מתוארת באופן כה מוחשי, עד כי מי שחוה זאת פעם, יציפו אותו שוב כל הזיכרונות הקשים שהוא נושא עימו

גם הפלוגה של עופר יצאה לאחר הקרב הקשה להתרענונות ולמנוחה. אך בדרך לאותו סוף שבוע של התרגעות קרה מקרה נוסף המלמד הרבה מאוד על אופיים של צה"ל ובמיוחד של יחידות המילואים שלו. מתברר שלא רק ציוד וידע נאלצו אנשי המילואים לאלתר לעצמם בכוחות עצמם אלא גם את הנופש שלאחר הלחימה. הפלוגה אמורה הייתה על-פי התוכנית להגיע לבית גולדמיץ בנתניה, אך בגלל כניסת השבת "השתלטה" על חדרים במתקן הנופש באולגה:

"שלום, מי אתם?" שאל הש"ג כשהגענו לשם. "אנחנו החבר'ה מג'נין. תיאמנו הכול עם המזכירות. אנחנו ממהרים מאוד, השבת נכנסת". השער נפתח.

פרקנו מהאוטובוס וללא הסברים רצנו לעבר המגורים. כעת קבענו עובדה: אנחנו כאן בסוף השבוע הזה! (עמ' 77).

מה עושים לאחר שחוזרים הביתה ומתנתקים מהיחידה? עופר נוגע בסוגיה הזאת רק באופן חלקי - הוא כותב רק על עצמו ורק על היבט אחד: הקשר שהוא יצר עם משפחות הנופלים.¹¹

עם השכול מתמודד עופר - בין היתר - באמצעות הצדקת היציאה למערכה והצדקת המחיר הכבד ששולם בה:

אני בא מעיר בירה שהפכה לעיר רפאים... אז מה אני אומר? אני הולך להילחם על ירושלים, על הבית שלי (עמ' 10).

דוגמאות נוספות לגישה הזאת נטועות בתוך דבריו של עופר או בדברי חבריו.¹² דרך נוספת להתמודד עם חוויות הקרב, עם האובדן ועם הצורך להנציח את האירועים ואת החברים היא עצם כתיבת הספר.¹³ מדובר למעשה בספר "זיכור", הגם שאין עופר כותב זאת במפורש.¹⁴ עם זאת ההקדשה לרעיו בפתיחת הספר והעובדה שהספר מסתיים בפרק הנקרא "ביום השלושים" מעידות על הרגשות שדחפו לכתיבתו.

סיכום

לא מזמן התקיים דיון במדורי הספרות בעיתונים בשאלה מהו מספר הדפים המינימלי שחייב להיות בספר - מספר שפחות ממנו אינו מאפשר לכנות את היצירה בשם ספר. במקרה של "חומת מגן שלי" הוויכוח אינו רלוונטי: הספר מחזיק מעט דפים, אך זהו מעט המחזיק את המרובה. זהו סיפור מרתק על לחימה, על אנשים מול האש, על מנהיגות, על אובדן חברים ועל התמודדות. בגלל האופן שבו הוא מטפל בנושאים הכבדים האלה זהו ספר חובה לדרג המסתער בכלל ולאנשי החי"ר בפרט.

בגלל השאלות שמעלה המחבר בנוגע למוכנות של יחידות המילואים ולקשר בין המערך הסדיר לאנשי המילואים זהו ספר חובה לכל אנשי צבא הקבע - ובמיוחד לאחראים על ציודו, על אימונו ועל שמירת לכידותו של מערך המילואים, שהוא רוב מניינו של הצבא. המערך הזה נקרא פעם אחר פעם להגן על מדינת ישראל, אך אף שברור כי אי-אפשר להסתדר בלעדיו, עולה בבירור מהספר שהוא הפך למעין בן חורג ומקופח בצבא. לכן זהו בראש ובראשונה ספר חובה לאלה אשר אחראים לכך שלא ייווצרו בתוך צה"ל שני צבאות, שלא תיווצר חלוקה בין "הם" ו"אנחנו", בין הצבא הסדיר לצבא המילואים.

הערות

1. סל"א מרשל, אנשים מול אש, מערכות, 1956
2. עופר סגל-עז-כאריאל, חומת מגן שלי, מערכות, 2006. כל הציטוטים הם מתוך הספר הזה, אלא אם נכתב אחרת.
3. להרחבה בנושא ראו מערכות 394, מאי 2004; יגיל לוי, צבא אחר לישראל - מיליטריזם חומרי בישראל, ידיעות אחרונות, 2003
4. בוודאי אם בוחנים את ביצועי מערך המילואים במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים.
5. סגל-עז-כאריאל, שם, עמ' 13
6. שם, עמ' 15
7. שם, עמ' 22
8. עופר סגל, "אימוני מערך המילואים ביבשה - הווה ועתיד", מערכות 394, מאי 2004, עמ' 50-57
9. שם, עמ' 57
10. לדיון קצר על ידע, על מיומנות ועל שימורם בצבא ראו בעז זלמנוביץ, "מי ישמור על המיומנות למלחמה הבאה", מח"ץ 14, נובמבר 2003, עמ' 42-44
11. סגל-עז-כאריאל, עמ' 95-96
12. שם, עמ' 16, 77, 91
13. דוגמה לספר כזה ראו: חיים סבתו, תיאום כוונות, תל-אביב, 1999
14. על ספרי "זיכור" ראו: עמנואל סיוון, דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, תל-אביב, 1991, עמ' 172 ואילך

בכל מלחמה בעתיד תהיה ישראל חשופה לתקיפות בליסטיות מסיביות. על רצועת החזית אין שום אפשרות להגן באופן אקטיבי. אם לא ניתן להרחיק את האויב במהירות מאזורי השיגור, מוכרחים לפנות את האזרחים מהחזית. לעומת זאת על עורף המדינה צריך ואפשר להגן

הסתכלות מערכתית על הגנת העורף מפני רקטות וטיילים בליסטיים

ד"ר זאב בון

לשעבר מנכ"ל רפא"ל. כיום יועץ לרפא"ל
ומרצה בטכניון על תורת המערכות

מלחמת לבנון השנייה הצביעה בחריפות על היות העורף חשוף לתקיפה מסיבית באמצעות רקטות וטילים בליסטיים. העידן של עורף שקט בחסות מטוסינו, שאיפיין את מרבית מלחמות ישראל בעבר, חלף לבלי שוב. את המסר הזה קיבלנו כבר במלחמת המפרץ לפני 15 שנה. נכון שכבר לפנייה התחלנו לפתח את מערך החץ וגם הכנסנו אותו לשירות מבצעי לפני כמה שנים, אבל אין בו כדי להגן בפני תקיפות בליסטיות מסיביות.

זהו שינוי מהותי בשדה הקרב. ייתכן מאוד שמלחמות העתיד יהיו שונות לגמרי. אויבינו יפיקו היטב את לקחי מלחמת לבנון ויישמו אותם גם במלחמה כוללת בעתיד. ייתכן שהדוקטרינה שלהם תתבסס על התקפה בליסטית מסיבית על כל המדינה, משולבת בהגנה קשוחה על מרחבי השיגור שלהם.

העידן של עורף שקט בחסות מטוסינו, שאיפיין את מלחמות ישראל בעבר, חלף לבלי שוב. את המסר הזה קיבלנו כבר במלחמת המפרץ

המלחמה האחרונה והתקפות הקסאמים על שדרות דירבנו פיתוח פרויקטים שונים של הגנה אקטיבית. המאמר הזה לא ייכנס לדיון מפורט בפרויקטים האלה, אלא יעסוק במגבלות הבסיסיות של ההגנה האקטיבית גם בעתיד ובמיוחד במשמעויותיהן של המגבלות האלה להגנת העורף. המאמר הזה גם אינו עוסק בהיערכות נגד טילים הנושאים ראשי נפץ בלתי קונוונציונליים, שכן אין ולא תהיה גם בעתיד הגנה אקטיבית הרמטית מפניהם. לכן גם פגיעה של טילים בודדים ואפילו של טיל אחד בלבד יגרמו למדינה נזק בלתי נסבל. התשובה לאיום של טילים כאלה היא אפוא לא הגנה אלא הרתעה המתבססת על יכולת תגובה בלתי מעורערת, מוכחת ומומחשת.

המאמר הזה מבחין בין רצועת החזית, שעליה לא ניתן יהיה להגן באופן אקטיבי גם בעתיד, לבין עורף המדינה, שעליו אפשר וצריך להגן. בנוגע לרצועת החזית יש להבחין גם בין מלחמה שבה נורים לעבר עיר אחת מאות רקטות ביום לבין תקופה של התשה ושל טפטוף מתמשך, כפי שקורה בשדרות, שבה נורים מדי יום כמה קסאמים. להבחנה בין רצועת החזית לעורף יש חשיבות רבה בגיבוש התפיסה הכוללת של מערך ההגנה על העורף על כל מרכיביו ומגבלותיו.

תכונותיהם של טילים בליסטיים ושל רקטות בעלי ראשי נפץ קונוונציונליים

כדי לדון במגבלות ההגנה האקטיבית, צריך לעמוד קודם כול על כמה מתכונותיהם של הטילים הבליסטיים. התכונות האלה מושפעות מאוד מהטווחים שלהם ומגודלם של ראשי הנפץ שהם נושאים.

ככל שהטווח של הטיל ארוך יותר, כך הוא יהיה גדול יותר ויקר יותר ולכן גם יצטיידו בו בכמויות קטנות יותר. כדי שלטילים הבליסטיים המעטים והיקרים האלה תהיה משמעות יש אפוא להתקין

עליהם ראשי נפץ כבדים והרסניים.

הטווח הארוך של הטילים הבליסטיים גם מעניק זמן התרעה ארוך יותר (וכתוצאה מכך יש די זמן להיכנס למקלטים) ומקל על יירוטם.

כבר כיום קיימים פתרונות מבצעיים להגנה אקטיבית של העורף בפני טילים לטווחים בינוניים וארוכים. מדובר במערך החץ וביכולת שפיתח חיל האוויר לתקוף משגרים גדולים. הפתרונות האלה ישופרו בעתיד, ופתרונות אחרים יפותחו במשך הזמן.

ככל שהטווח של הטילים קצר יותר, כך הטיל (או הרקטה) והמשגר זולים יותר, וניתן להצטייד

בהם בכמויות גדולות יותר. מלאי גדול מאוד של רקטות זולות מאפשר לבצע תקיפות מסיביות ואפקטיביות באמצעות משגרים פשוטים וזולים וראשי נפץ קטנים. נוסף על כך זמן המעוף הקצר של הטיל מקצר את משך ההתרעה (וכתוצאה מכך אין לאוכלוסייה די זמן להיכנס למקלטים) ומקשה על מלאכת היירוט.

מגבלות ההגנה האקטיבית בטווחים הקצרים היום ובעתיד

היום אין אפשרות מעשית ליירט קטיושות. בעתיד, כאשר יסתיימו בהצלחה פרויקטים שונים, ישתפר המצב. צריך להזכיר שזה יהיה דור ראשון של הפרויקטים האלה. בדור הראשון יהיו קרוב לוודאי פגמים, ויהיה עוד מקום רב לשיפור הביצועים יותר מאוחר, בדורות שלאחר מכן. תהליך הפיתוח וההצטיידות יימשך שנים.

גם כאשר הטווח היעיל של היירוט יתקצר בעתיד, תמיד יהיה טווח מינימום ליכולת ההגנה האקטיבית. לדוגמה, גם בעתיד לא ניתן יהיה ליירט פצצות מרגמה 81 מ"מ שישוגרו אל קריית-שמונה מטווח של שלושה קילומטרים. גם לא ניתן יהיה לעצור ירי של נשק שטוח מסלול בכל מקום שבו יש קו ראייה. רק בעתיד יתברר מה יהיה טווח המינימום האמיתי של הגנה אקטיבית יעילה.

לצורך הדיון נניח שטווח המינימום יהיה גם בעתיד הרחוק לפחות כמה קילומטרים. טווח המינימום הזה מגדיר את הרצועה (לא הקו!) של יישובי העימות. הרצועה הזאת היא חזית לכל דבר ועניין. היא אינה עורף.

ההבדל הבסיסי בין חזית לעורף הוא ביכולת לקיים שגרת חיים. בעתיד יאפשר מערך הגנת העורף לקיים שגרת חיים סבירה בזמן מלחמה במרבית המדינה. ברצועת החזית - כפי שראינו - זה יהיה תמיד בלתי אפשרי.

האם אפשר להחזיק אזרחים בחזית?

בתקופת מלחמה

בזמן מלחמה יותקפו היישובים שברצועת החזית באמצעות עשרות ומאות רקטות מדי יום. במצב כזה, כאשר לא ניתן לקיים אפילו שגרת חיים מינימלית, אין מקום לאזרחים. אי-אפשר וגם אין זה מוסרי להושיב את האזרחים במקלטים במשך שבועות ואולי אף במשך חודשים ללא הפסקה וללא תכלית. נוכחותם רק מפריעה לצבא, וגם תרומתם כביכול למורל מופקפקת מאוד. במצב

כזה נהגו בעבר לפנות את האוכלוסייה האזרחית. יישובי רמת-הגולן פונו במלחמת יום הכיפורים מייד עם פרוץ הקרבות. את הדרך הזאת אפשר לנקוט גם היום.

לחלופין צריך הצבא להוציא את יישובי רצועת העימות מהחזית בתוך זמן קצר מאוד באמצעות השתלטות מהירה על רצועת ביטחון עמוקה דיה מעבר לגבול. האם ניתן לעשות זאת בתוך זמן קצר? אם לא מוכנים להשלים עם האבדות שיהיו לצה"ל במהלך כזה, כי אז מוכרחים לפנות את רצועת העימות.

בעתיד יאפשר מערך הגנת העורף לקיים שגרת חיים סבירה במרבית המדינה בזמן מלחמה

בתקופת התשה

מלחמת התשה יכולה להימשך חודשים וגם שנים. היא מתאפיינת ב"טפטוף" מספר קטן של טילים על יישובים ברצועת העימות - לעיתים מדי יום, כפי שהיה באחרונה בשדרות. מאחר שהגנה אקטיבית היא בלתי אפשרית, צריכים היישובים ברצועת העימות להסתפק במערך התרעה ובהגנה פסיבית. האם אפשר לקיים בתנאים כאלה שגרת חיים סבירה? את התשובה לשאלה הזאת כבר נתנו רבים מאזרחי שדרות כאשר הצביעו ברגליהם בעזרתו של המיליארדר גאידמק. זה אינו פינוי - שהוא לגיטימי בזמן מלחמה - אלא בריחה וניצחון לאויבנו. לדעתי אין לפנות אוכלוסייה בזמן התשה מתמשכת, אלא מוכרחים להרחיק את החזית באמצעות כיבוש שטח.

בכל מלחמה בעתיד תהיה ישראל חשופה לתקיפות בליסטיות מסיביות. בין המלחמות עלולה להתפתח מלחמת התשה מתמשכת המתאפיינת ב"טפטוף" מספר קטן של טילים

הגנת העורף

העורף כולל את כל המדינה, למעט החזית. מידת ההצלחה להגן על העורף נקבעת על-פי מידת היכולת לקיים בו שגרת חיים. מערך ההגנה על העורף צריך לכלול את המערכים הבאים:

- מערך לאיתור ולהשמדה מיידית של המשגרים.
- מערך המספק הגנה אקטיבית רב-שכבתית

ליירוט טילים ורקטות בזמן מעופם.

- מערך המספק הגנה פסיבית.
- מערך המספק התרעה ממוקדת.
- קישוריות מעולה בין כל המערכים.

מערך ההגנה האקטיבית יתבסס על גיבוי שנותנות זו לזו כמה מערכות הפועלות בגבהים שונים - החל מהשכבות הגבוהות, שבהן מיירטים טק"ק הרחק מחוץ לאטמוספירה וכלה ביירוטים בגובה נמוך מאוד. יירוט בשכבות הגבוהות מגן על חלק גדול מהמדינה. ככל שיורדים בגובה היירוט, מצטמצמת ההגנה לשטח יותר קטן. בשיטת היירוט הרב-שכבתית אפשר להגן באופן אקטיבי על שטחים צפופי אוכלוסין, על מתקנים אסטרטגיים וגם על יישובים כדי למנוע ניסיונות לשבש את גיוס המילואים. המערך הזה, שיתפתח בהדרגה במשך שנים, יכלול מיירטים מתקדמים וחישנים מסוגים שונים לטווחים שונים שיהיו מחוברים יחדיו בקישוריות מעולה. המערך הזה יוכל להתמודד גם עם קצב גבוה של שיגורי אויב.

אך מאחר ששום הגנה אקטיבית לעולם אינה יכולה להיות הרמטית, דרוש גם מערך המספק הגנה פסיבית.

כאמור, קריטריון העל שלפיו אנחנו בוחנים אם ברשותנו מערך הגנה מוצלח על העורף הוא מידת היכולת לקיים בעורף שגרת חיים תוך כדי מלחמה. היכולת הזאת לנהל שגרת חיים מותנית, בין היתר, בקיומו של מערך התרעה ממוקדת המצביע על אזור קטן (בקוטר של כמה קילומטרים), שרק בתוכו צריך יהיה להיכנס למקלט במקרה שמתגלה שיגור טילים משטח האויב. במילים אחרות: מדי פעם בפעם תיפסק השגרה באזור קטן בלבד, אבל כל האזורים האחרים במדינה ימשיכו לתפקד כרגיל.

לא זה היה המצב במלחמה האחרונה. ההתרעות כיסו בכל פעם את מחצית הצפון. לדוגמה, בחלק המערבי של הצפון נאלצו תושבי חיפה להיכנס לממ"דים גם כאשר הטילים שוגרו בפועל לעבר מטרות הרחוקות ממנה - למשל לעכו או לעבר יישובים המצויים צפון-מזרחית לה. ציוד הנותן התרעה ממוקדת קיים כבר היום, ואם טרם הצטיידו בו, צריך להצטייד בו מייד.

עצם קיומו של מערך להגנת העורף אינו מספיק. הקברניטים יצטרכו להמשיך לאויב את קיומו ואת יכולתו של המערך הזה על מרכיביו השונים ובכך יפחיתו את להיטותו לתקוף את העורף. יתר על כן, ביום פקודה הם יצטרכו להוכיח גם לאזרחים שההגנה שמספק להם המערך היא מספיק טובה, כך שהם לא ירצו לברוח.

אנשי חיזבאללה עושים הכנות לשיגור רקטה | מאחר ששום הגנה אקטיבית לעולם אינה יכולה להיות הרמטית, דרוש גם מערך המספק הגנה פסיבית

סיכום

בכל מלחמה בעתיד תהיה ישראל חשופה לתקיפות בליסטיות מסיביות. בין המלחמות עלולה להתפתח מלחמת התשה מתמשכת המתאפיינת ב"טפטוף" מספר קטן של טילים. בשני המקרים חשוב להבחין בין רצועת החזית, שבה לא ניתן לקיים שגרת חיים, לבין עורף המדינה. על רצועת החזית אין שום אפשרות להגן באופן אקטיבי. אם לא ניתן להביא להפסקת אש בתוך תקופה קצרה, מוכרחים לפנות את האזרחים מהחזית או להרחיק במהירות את האויב מאזורי הגבול, כך שהוא לא יוכל להמשיך בשיגורים.

על עורף המדינה צריך להגן. ההגנה על העורף תוגדר מוצלחת, אם היא תאפשר לקיים בו שגרת חיים, דהיינו תאפשר לכלכלה ולכוחות הביטחון לתפקד בצורה סבירה. כדי שניתן יהיה להשיג זאת צריך מערך ההגנה על העורף לכלול מערך התרעה ממוקדת.

טיל שיהאב 3 במצעד בטהראן | ההגנה על העורף תוגדר מוצלחת, אם היא תאפשר לקיים בו שגרת חיים, דהיינו תאפשר לכלכלה ולכוחות הביטחון לתפקד בצורה סבירה. כדי שניתן יהיה להשיג זאת צריך מערך ההגנה על העורף לכלול מערך התרעה ממוקדת

